Bilim ve Gelecek

15

İNSANDA BİLGİSAYARDA ve HAYVANLARDA ZEKA

Hayvanlar akıllı mıdır?
Bilgisayar düşünebilir mi?
Ya insanlar!?

Yazılarıyla...
Prof. Dr. Bedia Akarsu, Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı, Prof. Dr. Betül Çotuksöken
Prof. Dr. Ali Nesin, Prof. Dr. Orhan Küçüker, Dr. Deniz Akgün,
Ulaş Başar Gezgin, Yılmaz Dikbaş, Tuğrul Atasoy, Hasan Torlak

- Yeni bir tıp paradigması, ötopya mı?
- Peşpe Jotun Fonu nereden nereye gidiyordu?
- Kısırlık Uygarlık İlişkisi üzerine..., daha neler...
- Türk dilbilimcisi dünyaca ünlü bir sözlük yazdı
- Bilim Tarihçisi Anadolu'nun bilimle ilişkisi
- Çiçeklerin sembolojik dili, Renk ve Tarihi

Bilim ve Gelecek
SAYI: 15 / MAYIS 2005

7 RENK BASIM YAYIN FİLMCİLİK LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Ruken Kızıler

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Nalân Mahsereci

ADRES
Sakızağacı Cad. Nane Sok. 15/4 Beyoğlu
TEL: (0212) 244 97 95

www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

ANKARA TEMSİLCİSİ
Ulaş Karakul
E-posta: ulaskarakul@hotmail.com

ANKARA BÜRO
Tel : (0312) 417 52 88
Adres : Karanfil Sok. 17/11 Kızılay

İZMİR TEMSİLCİSİ
Levent Gedizlioğlu
Tel: (0232) 463 98 57

SAMSUN TEMSİLCİSİ
Hasan Aydın
Tel: (0505) 310 47 60
E-posta: hasanaydn@hotmail.com

TRAKYA TEMSİLCİLERİ
Cemal Bitlis
Tel: (0282) 654 05 05
E-posta: cemalbitlis@mynet.com
Ayhan Oruçoğlu
Tel: (0535) 236 16 12

KOCAELİ TEMSİLCİSİ
Bijen Peker Ersavcı
Tel: (0532) 580 30 60
E-posta: bijene@yahoo.com

BARTIN TEMSİLCİSİ
Barbaros Yaman
Tel: (0533) 420 86 01
E-posta: yamanbar2000@yahoo.com

ÇANAKKALE TEMSİLCİSİ
Engin Ulus
Tel: (0536) 425 95 52
E-posta: engin.ulus@mynet.com

ÇİVRİL TEMSİLCİSİ
Mümtaz Başkaya
Tel: (0505) 364 53 98
E-posta: mumtazbaskaya@superposta.com

AVRUPA TEMSİLCİSİ
Kağan Güner
Tel: 44 2077040965
E-posta: guner16@mynet.com

YURTİÇİ ABONE KOŞULLARI
1 yıllık: 50 YTL / 50.000.000 TL
6 aylık: 25 YTL / 25.000.000 TL
(Abonelikle ilgili bilgi almak için, 0212.244 97 95 no'lu telefonu arayınız)

YURTDIŞI ABONE KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 50 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 100 Dolar

BASILDIĞI YER
Kelebek Matbaacılık
Litros Yolu No: 4/1-A Topkapı - İstanbul
Tel: (0212) 612 48 35 Pbx

DAĞITIM ŞİRKETİ
Merkez Dağıtım

ISSN: 1304-6756
YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli

Çivril'de de bir temsilcimiz var

İki temsilcilik haberi daha vermek istiyoruz. Bilim ve Gelecek'in Anadolu'nun önemli bir ilçesinde, Denizli'nin Çivril ilçesinde artık bir temsilcisi var: Mümtaz Başkaya. Sayın Başkaya, 1954 doğumlu. 28 yıl öğretmenlik yaptıktan sonra emekli oldu. Tarih ve arkeolojiye tutku derecesinde ilgisi var. Dergimizle, öncesi ile birlikte 11 yıllık bir birlikteliği bulunuyor. ***Mümtaz Başkaya*** *aynı zamanda Bilim ve Gelecek'in 1 nolu abonesi.*

Dergimizin ilk kez bir ilçede temsilcisi oluyor. Fakat Çivril Bilim ve Gelecek'in her zaman etkin olduğu, ülkemizin aydınlık bir ilçesi. Genç yaşta kaybettiğimiz değerli arkeolog arkadaşımız Hakan Kale'nin de yetiştiği yerdir Çivril. Beycesultan Höyüğü gibi Tunç Çağı'na ait önemli kalıntılar da barındıran Çivril, ülkemizin önde gelen arkeoloji merkezlerinden biri. Mümtaz Başkaya'ya ve Çivril'in aydınlık insanlarına "Hoş geldiniz" diyoruz.

İkinci temsilcimiz ise ***Ayhan Oruçoğlu****. Geçtiğimiz sayıda ilan ettiğimiz Cemal Bitlis ile birlikte Trakya temsilciliğini üstlenecek. Oruçoğlu, Çorlu'da Tohum Kitabevi'nin sahibi. Çorlu'nun etkin, dinamik ve aydın kişiliklerinden. Kendisine de "hoş geldin" diyor, başarılı çalışmalar diliyoruz.*

***

Dergimizin web sitesi (www.bilimvegelecek.com.tr) geçtiğimiz ay içinde yürürlüğe girdi. İşlemeye başlar başlamaz ilgi çekti. Sitemizin arşivinde şimdilik 13. ve 14. sayılarımız bulunuyor; en kısa zamanda diğer sayılarımızı da siteye yerleştireceğiz. Siteyi hazırlayan Ankaralı arkadaşlar yeni işlevler de kazandıracaklarını söylüyorlar.

***

Üç yıl önce, 2002'de, o dönemin Bilim ve Ütopya'sının Ankara temsilciliğini yapan değerli bilim insanı Dr. Serhat Özyar'ı genç yaşta kaybetmiştik. Sevgili Serhat'ımızı çok arıyoruz. Bilim ve Gelecek çalışanları olarak kendisini özlemle anıyoruz.

***

1 Mayıs İşçi Bayramı, ülkemizin ve dünyanın bütün kol ve kafa emekçilerine kutlu olsun. Bilim ve Gelecek emekçilerinin 1 Mayıs bayramlarını çeşitli yollarla kutlayan dostlarımıza, özellikle cezaevlerindeki okurlarımızdan gelen sıcak kutlamalara teşekkür ediyoruz. Sömürünün yok edildiği, barışın, kardeşliğin, özgürlüğün hâkim olduğu bir dünya için mücadelenin atılım günü olsun 1 Mayıs 2005.

Dostlukla kalın...

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

■■ **PARANTEZ**
Ender Helvacıoğlu
"Özel"in genelleşmesi 4

■■ **KAPAK DOSYASI**
Ulaş Başar Gezgin
İnsan, bilgisayar ve zeki davranış 6

H. Tuğrul Atasoy
Hayvanlar dünyasında bilinç ve zekâ. 21

Dr. Deniz Akgün
Yeni bir tıp paradigması ütopya mı?. 27

Prof. Dr. Orhan Küçüker
Tozlaşmanın üç atlısı:
Odoris (koku), coloris (renk) ve mimikos (taklit) 40

Hasan Torlak
Kokulu endemik bitkilerimiz ve kültüre etkileri:
Koklayın ülkenizi!.. 46

Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı
Türk düşünce dünyasının gelişim seyri üzerine
bazı düşünceler. 52

Yılmaz Dikbaş
Papa John Paul cennete mi gidecek?. 64

■■ **HAVA DURUMU/ Ogan Güner** 66

■■ **İZ BIRAKANLAR/ Ruken Kızıler**
Sorularını dümene almış, yelkenini bol "güneşle"
doldurmuş felsefecimiz Nermi Uygur'u kaybettik .. 68

Nilgün Uygur ve Pınar Uygur Belen ile söyleşi
Bir düşün-yazın emekçisiyle 44 yıl 71

Prof. Dr. Bedia Akarsu ile söyleşi
"Türkiye'de felsefe Nermi Uygur'un yapıtlarıyla
ses getirdi" 73

Prof. Dr. Betül Çotuksöken ile söyleşi
"Türkçe'ye güvenini tazelemek isteyenler
Nermi Uygur okusun". 74

■■ **BİLİM GÜNDEMİ/ Alper Yavuz** 78

■■ **YAYIN DÜNYASI/ Nalân Mahsereci** 82
Ender Helvacıoğlu
37. Strategem!. 82

■■ **MATEMATİK SOHBETLERİ/ Ali Nesin** 86

■■ **GO/ A. Utku Üzülmez** 88

■■ **SATRANÇ/ Selim Gürcan** 90

■■ **BRİÇ/ Lütfi Erdoğan** 92

■■ **FORUM** 93

■■ **BULMACA/ Hikmet Uğurlu** 96

KAPAK DOSYASI **6**

İnsanda, bilgisayarda ve hayvanlarda zekâ

Benlik nedir? Zekâ nedir? Hayvanlar akıllı mıdır? Bilgisayarlar düşünebilir mi? Yaratıcılık nedir? Gemiyi yöneten mi zekidir, kürekleri çeken mi, yön bulan mı? İnsanlar, nasıl olup da iletişim kurabiliyor? Bunun gibi daha yüzlerce soruya yanıt arayan yeni gelişen bir bilim dalı bilişsel bilimler. Görelim bakalım, insan ussal bir varlık mı?

Soyut zekâmızın evrimsel izlerini, bize en yakın türlerden başlayarak, diğer canlılarda da aramalıyız. Hayvanlarda bilinç ve zekâya ilişkin çarpıcı örnekler...

Yeni bir tıp paradigması ütopya mı? **27**

Geleneksel hekimlik ve Şamanlık uygulamaları, nöro-psiko-immunoloji alanında yürütülen bazı çalışmaların ışığında, bilimsel yöntemler çerçevesinde ele alınıyor... İnsanı içinde yaşadığı toplumsal koşullar içinde bütüncül olarak ele alacak yeni bir tıp paradigması kurmak, ütopya mı? ..

Tozlamann üç atlısı: Odoris (koku), coloris (renk) ve mimikos (taklit)... 40

Çiçekli bitkiler tozlaşabilmek için çok farklı yöntemler geliştirmiştir: Kokularıyla, renkleriyle ve taklit yoluyla, böcekler, kuşlar, yarasalar ve hatta sincap ve fare gibi bazı hayvanları kendilerine çekerek, onlardan tozlaşma için yararlanırlar...

Koklayın ülkenizi! 46

Hanımlar-beyler, dünyaya ilk geldiğiniz anda ciğerlerinize havasını çektiğiniz, ama kentlere doluştuğunuzda unuttuğunuz memleketinizin kokusu neye benziyordu; kekik, lavanta, gül veya nergise mi?.. Hatırlayamadınızsa, kendinizi çiçek denizlerine atmanın zamanıdır...

Türk düşünce dünyasının gelişim seyri üzerine bazı düşünceler 52

Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı makalesinde, Türkiye'nin toplumsal yapısının evrimi konusundaki düşünsel tartışmaları ele alıyor. Ülkemizin özgün gerçeklerini anlama, yorumlama yönünde eski entelektüellerimize ve hatta geçmiş dönem romancılarımıza yönelme eyleminin yararlı olacağını belirtiyor.

Papa John Paul cennete mi gidecek? 64

Aydınlanmış Avrupa'nın gazeteleri, Papa 2. John Paul'un ardından onu şöyle tanımlıyorlardı: "İnsan özgürlüğünün şampiyonu", "Barışın yorulmak bilmez öncüsü". Peki Papa'nın sicili gerçekten onu cennete götürecek kadar temiz mi?..

İZ BIRAKANLAR

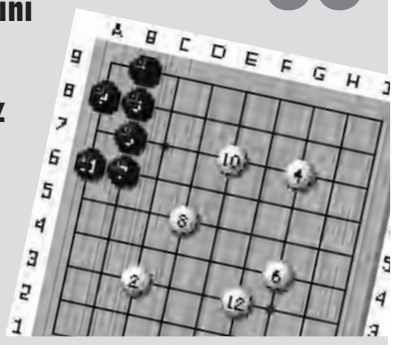
Felsefeci Nermi Uygur'un ardından... 68

Nermi Uygur, sorularını dümene almış ve merakı onu nerelere götürdüyse yelkenini hep bol "güneşle" doldurmuş bir yazar. Eşi Nilgün Uygur, kızı Pınar Uygur Belen, meslektaşı Prof. Dr. Bedia Akarsu ve öğrencisi Prof. Dr. Betül Çotuksöken ile Nermi Uygur hakkında konuştuk ve denemelerinden yola çıkarak, bu düşün-yazın emekçisini tanıtmaya çalıştık...

Beyaz ve Siyah'ın 4 binyıllık dansını öğrenmeye devam ediyoruz GO 88

"Özel"in genelleşmesi

İçinde yaşadığımız "imaj çağı"nı, sadece bir "yalan bombardımanı" olarak tanımlamak yeterli değil. Bu durumun bir ekonomi-politiği var. Postmodern kapitalizm, özel alanlarımızı, zamanlarımızı, duygu ve davranışlarımızı da piyasa mekanizması içine çekmiştir. Bu alanlara sadece bir ideolojik saldırı yapmıyor veya baskı uygulamıyor; alınır-satılır hale de getiriyor, metalaştırıyor.

Ender Helvacıoğlu

Elinizdeki sayıda bir makaleye dikkat çekmek istiyorum. "Hava Durumu" bölümümüzü hazırlayan Ogan Güner'in "Hangi çağda yaşıyoruz?" başlıklı makalesine. Güner önemli bir saptama yapıyor: "Bilgi çağını bu kadar dağınık ve elle tutulmaz bir hale getiren asıl neden, bilginin kendisinin ortada durmasına rağmen, filtrelerin giderek ortadan kaybolması." Ve ekliyor: "O noktada şablonlar çağı başlıyor..." Ogan Güner'in bıraktığı yerden devam edelim.

Richard Feynman'ın, bu köşede daha önce de değindiğimiz bir saptaması vardı. "Henüz bilimsel bir çağda yaşamıyoruz" diyordu büyük fizikçi. İletişim ve bilişim alanındaki atılımlarla "bilgi çağı"nda yaşıyoruz belki ama, "bilimsel bir çağ"da yaşamıyoruz. Dahası ve çarpıcı olanı, "bilgi" ile "bilim" arasında bir ters orantı oluştu. Postmodern (küresel veya çürümüş de diyebilirsiniz) kapitalizmin büyük bir "becerisi"dir bu.

Diyalektik materyalizmin bilgi teorisi bilinir: Ussal bilgi (burada bilimsel bilgi diyelim) algısal bilgiye dayanır ve algısal bilgi ussal bilgiye doğru gelişir. Yani bilgi ile bilim arasında bir doğru orantı vardır. Ama doğru orantı olması, algısal bilgi belli bir düzeye geldiği zaman ussal (bilimsel) bilgiye dönüşür anlamına gelmez. Bu kadar basit olsaydı, diyalektiğe, bilimsel yönteme, analize, teoriye veya Ogan Güner'in kavramını kullanırsak filtreye gerek kalmazdı. Bilgilerin bilime dönüşebilmesi için filtrelere ihtiyaç vardır ve postmodernizmin en büyük düşmanı olan bu filtre mekanizması (bilimsel yöntem) zayıfladığı zaman ortada bilim diye bir şey kalmaz. Bir bilgi yığınıyla, bilgi bombardımanıyla karşı karşıya kalırız; ama işte o kadar.

Buraya kadar söylediklerimiz, bilgi ile bilim arasındaki ilişkide yaşanan kırılmaya dikkat çekiyor ve postmodern kapitalizmin bilim düşmanlığını vurguluyor. Aynı şeyi, teknoloji ile bilim arasındaki ilişkinin günümüzde aldığı biçimi tartışırken, bilimin öncü rolünü kaybettiğini, atın arabanın arkasına koşulduğunu söylerken de vurgulamış oluyorduk. Ama bu yeterli değil. Bu çözümleme, bilgi ile bilim arasında neden bir ters orantı oluştuğunu, Ogan Güner'in söylemiyle neden bir "şablonlar" çağının başladığını açıklamıyor. Sanırım günümüzü anlamak için biraz daha derinleşmek, sadece bilgi ile bilim arasındaki ilişkinin çarpıtılmış olmasının tespitiyle yetinmemek, bizzat günümüzde oluşmuş "bilgi" ve "bilim" kavramlarını sorgulamak gerekiyor. Karmaşık bir konu; bu nedenle örneklerle ilerleyelim.

***

Örnek-1: Bir insanın bilgisine nasıl ulaşabilirsiniz? Onunla olan pratiğinizden, davranışlarından, çeşitli durumlarda aldığı tutumlardan, söylediklerinden, yazdıklarından, fiziksel görünümünden, geçmişine dair anlattıklarından, daha önce onunla pratikler yaşamış kişilerin anlattıklarından; kısacası, ondan size ulaşan algısal bilgilerden. Bütün bunlara bakar ve bir yargıya varırsınız: İyi, kötü, güzel, çirkin, uyumlu, uyumsuz, güvenilir, güvenilmez, emekçi karakterli, bencil, entelektüel, cahil vs. … Bu yargıların ışığında onunla bir ilişki geliştirirsiniz; yakınlaşırsınız, uzaklaşırsınız, dost olursunuz, düşman olursunuz, seversiniz, nefret edersiniz… Kısacası, ondan gelen bilgilerin ışığında, -deyim yerindeyse- onun bilimine varırsınız. Büyük olasılıkla yanıldınız demektir! Artık ek bir çaba sarf etmeniz, bir "imaj analizi" yapmanız gerekir. O kişi ne kadar kendisidir; ne kadar bir film yıldızıdır, ne kadar bir TV dizisi veya reklam karakteridir, ne kadar bir pop veya futbol yıldızıdır, ne kadar Tarkan'dır, ne kadar İbo, ne kadar Avşar Kızı, ne kadar Selo, ne kadar Özgür Kız, ne kadar Polat, ne kadar Semra Hanım, ne kadar Beckham… Ne kadar gerçek, ne kadar imaj? Demek ki, bir "bilgi işler" olarak çalışan klasik filtrelerimiz yeterli değildir artık. Filtrelerimiz birer "bilgi süzer", daha doğrusu "imaj süzer" olarak da çalışmalıdır. Bu noktada "bilgi"yi sorgulamaya ve ayrıştırmaya başlıyoruz.

Örnek-2: Toplumsal bir örnek verelim. Televizyonu açtınız, uçaklar bomba yağdırıyor, etrafta patlamalar, yangınlar, yıkıntılar. Yine bir savaş filmi

diye düşünüyorsunuz. Film olmayabilir; Körfez Savaşı'nı seyrediyor olabilirsiniz. Seyretmedik mi? Fakat bu örnek de artık ilkel kalmıştır. Odanızda bilgisayar başındasınız, bir oyun oynuyorsunuz. Teknoloji harikası bir Amerikan savaş uçağının pilotusunuz, Bağdat'a bomba yağdırıyorsunuz, ekranda belirlenen hedeflere odaklanıyorsunuz ve basıyorsunuz tuşlara. Peki, gerçekten Irak'ı bombalayan Amerikan pilotu da hemen hemen aynı şeyi yapmıyor muydu? Hangisi gerçek pilot, hangisi sanal? Odanızda, bilgisayar başında mısınız; yoksa Bağdat'ın üzerinde uçan bir uçakta mı? Bu bir oyun mu, yoksa gerçek mi? Gerçek pilot bu konuda ne düşünüyor? Dereceye girmiş usta bilgisayar oyuncularımızla yapılmış bir söyleşiyi okumuştum gazetede: "Aylar boyu süren oyunda seçtiğimiz karaktere benziyoruz giderek. Bir kafeye giriyoruz, bize yiyecek gibi bakıyorlar, çünkü onları defalarca öldürmüşüz!" Bu tür örnekler çoğaltılabilir; internetteki "chat" olayını hiç tartışmayalım isterseniz.

Bütün bunlar "bilimsel-teknolojik devrim"in yaşamımızdaki yansımaları; daha doğrusu yanılsamaları. "İmaj", "şablon", "ambalaj" ne dersek diyelim, öteden beri vardı. Ama artık bu kavramlar çağımıza damgasını vurmuştur. Yeni bir bilgi türü kaplamıştır ortalığı: "imaj/sanal bilgi". Algıladığımız bilginin hangisinin gerçek, hangisinin sanal olduğunu süzebilmek çağımızın en büyük sorunlarından biri olmuştur.

***

Tartışmaya devam edelim. Aslında sorun bu kadarla da kalmıyor. Çünkü "imaj = yalan" değil. Çözmeye çalıştığımız problem, sadece, doğrular ile yalanları, gerçekler ile imajları birbirinden ayırmak değil. Maruz kaldığımız saldırıyı bir "yalan bombardımanı" olarak nitelemek yeterli değil. Öyle olsaydı nispeten kolaydı işimiz; ustalıkla kullandığımız bir filtre yeterli olabilirdi. Ama imaj da bir gerçeklik; gerçekliğin bir parçası artık. Yaşam bir tiyatro sahnesi değil, insanlar da rol yapmıyor, bin bir türlü imajımızla birlikte yaşıyoruz. İmajlarımız giderek gerçekliğimize dönüşüyor; sanallıkları içselleştirmeye başlıyoruz. Bir maskeli baloda dans ediyor olsaydık, gün gelir çıkarırdık maskeleri ve kavuşurduk gerçeklere. Ama artık süreç derinleşmiş, maskeler suratlara dönüşmüştür.

Postmodern kapitalizm bunu nasıl becerdi? "Baskı mekanizmaları", "yalan bombardımanı", "ideolojik hegemonya", "kültür emperyalizmi" gibi dışsal etkilere ait kavramlar bu durumu çözümlemek için yeterli değil. Bu durumun bir ekonomi-politiği var. Küresel kapitalizm, kendimize ait olan, özel olan alanlarımızı, zamanlarımızı, mekânlarımızı ve davranışlarımızı da piyasa mekanizması içine çekmiştir. Bu alanlara sadece bir ideolojik saldırı yapmıyor veya baskı uygulamıyor; alınır-satılır hale getiriyor, metalaştırıyor. Duygularımız, davranışlarımız, özel ve farklı olan niteliklerimiz, iletişimimiz, güzelliğimiz (yeri geldiğinde çirkinliğimiz), acılarımız, coşkularımız, ancak çok özel insanlara (dostumuza, eşimize, çocuğumuza, sevgilimize) gönüllü olarak verdiğimiz emeğimiz vb. kapitalist ilişkiler ağına çekilmiştir, kâr ve rekabet mekanizmasının muhatabı haline gelmiştir. Artık sadece kol veya kafa emeğimizi değil, bütün bunları da piyasada satıyoruz, bir değer yaratıyoruz, bu değerin bir kısmını ücret olarak alıyoruz ve geri kalan kapitalistin kârı oluyor. Öte yandan, mesai dışı saatlerimiz, kendimize ve yakınlarımıza ayırdığımız zamanımız, "boş" zamanımız, belki de dünyanın en büyük endüstrilerinin birer parçası haline gelmiş durumda. Mesaimizi bitirip eve geliyoruz, televizyonu açıyoruz, Real Madrid-Barcelona maçını (veya bir diziyi, filmi, yarışma programını) seyretmeye başlıyoruz. Aynı anda milyonlarca insan aynı şeyi yapıyor, aynı şekilde eğleniyor, vakit geçiriyor; muazzam bir pazar…

Kapitalizm her zaman, içine girdiği krizlere, yeni sömürü alanları bularak yanıt vermeye çalışır. Son 15-20 yıl içinde iki yeni alan bulundu. Birincisi daha klasik; eski sosyalizm coğrafyaları yeniden kapitalist ilişkilerin içine çekildi ve bu süreç derinleşerek devam ediyor. İkincisi ise yeni bir buluş: Duygular ve davranışlar dünyası ile özel zamanların piyasaya çekilmesi. Kısacası insanın gerçek anlamda kendini yarattığı alanın, "karşılıksız emek" alanının metalaştırılması. İletişim ve bilişim araçları, bu metalaştırma işleminin araçlarıdır. Kapitalizm koşullarındaki "iletişim-bilişim devrimi" budur (Sırada "genetik devrim" ve yeni bir alan olarak genlerimizin metalaştırılması var).

Yazımızın başından beri vurguladığımız "imaj toplumu" ve "sanallaşma" bu sürecin bir sonucu. Verdiğimiz örnekler, bu yeni "üretim alanı"nın ortaya çıkardığı toplumsal ilişkilerin ürünleri. Daha doğrusu, karşılıksız emeğin piyasaya düşüşünün getirdiği yeni tür bir yabancılaşmanın belirtileri. Yaşadığımız süreç, bilginin çoğalması, hatta en özel bilgilerin bile kamulaşması, ulaşılabilir olması. Ama o bilgi kırılmış bir bilgi; "imaj bilgi". Bu bilgiye dayanılarak varılacak sonuç (yapılacak olan bilim örneğin) ne kadar geçerli olabilir ki? Ürününü pazarlamak için size gülümseyen tezgâhtar kızın, sizi çok beğendiğini sanmanız gibi bir şey. Beğenmese, niye gülümsesin ki?! Oysa o gülümseme bir metadır artık; satılıyor ve karşılığında ücret alınıyor.

Algısal bilgi ile ussal bilgi arasına kapitalizmin prizması (TV ekranı, internet ağları vb.) girmiştir. Filtrelerin ortadan kaybolmasının nedeni bu. Bu prizma aynı zamanda bir çark; aç bir çark. Mümkün olduğu kadar fazla bilgiyi (veriyi) çekiyor, kâra dönüştürüyor. Bilgi bize prizmada kırılarak (çarkta metalaştırılarak) ulaşıyor. Ogan Güner'in dikkat çektiği "Bilgi Çağı"nın "Şablonlar Çağı"na dönüşümü böyle bir mekanizmanın sonucu sanırım.

Bu mekanizmanın ekonomi-politiği, yarattığı yabancılaşma ve en önemlisi bu yeni alanın emekçilerinin (yani hepimizin) neler yapması, nasıl karşı çıkışlar geliştirmesi gerektiği, bütün boyutlarıyla incelenmeye değer. *Bilim ve Gelecek* için onlarca yeni dosya konusu.

Güzel ülkemizin bütün emekçilerinin 1 Mayıs'larını kutluyorum. Karşılıksız emeğimizi koruyalım!

Bilişsel bilimler ya da yanıtlı-yanıtsız sorular demeti

İnsan, bilgisayar ve zeki davranış

Bilişsel bilimler, şu anahtar sözcüklerin çevresinde toplanan bir bilim demetidir: Biliş, akıl, zekâ, zihin, beyin, anlama, uslamlama, akıl yürütme, zeki davranış, beceri vb. Benlik nedir? Zekâ nedir? Hayvanlar akıllı mıdır? Bilgisayarlar düşünebilir mi? Usta satranç oyuncularıyla yeni başlayanları ayıran özellikler nelerdir? Yaratıcılık nedir? Gemiyi yöneten mi zekidir, kürekleri çeken mi, yön bulan mı? İnsanlar, nasıl olup da iletişim kurabiliyorlar? Bunun gibi daha yüzlerce soruya yanıt arayan yeni gelişen bir bilim dalı bilişsel bilimler. Görelim bakalım, insan ussal bir varlık mı?

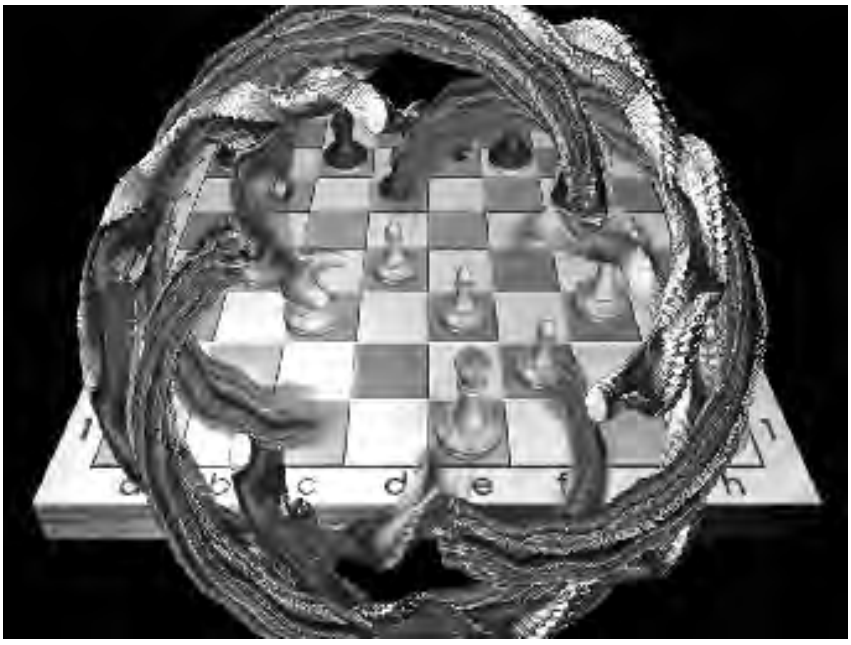
Ulaş Başar Gezgin
Uzman yansıbilimci

İnsanlar simgesel mantığa göre mi düşünürler? Çocukların zihni nasıl gelişiyor? Benlik nedir? Zekâ nedir? Hangi davranışlar zeki sayılabilir? Hangileri sayılamaz? Hayvanlar akıllı mıdır? Bilgisayarlar düşünebilir mi? Para biriminin insanın tutumbilimsel (ekonomik) algısına ne tür bir etkisi vardır? Türkçe'de miş'li geçmiş zamanın olması, diğer bir deyişle, geçmişteki olaylar için tanık-"başkasından duymuş" ayrımı yapılması, Türkçe-konuşurların bilgilenme biçimlerini etkilemekte midir? Usta satranç oyuncularıyla yeni başlayanları ayıran özellikler nelerdir? İnsanlar ne gibi durumlarda zamanın hızlı ya da yavaş aktığını düşünme eğilimindedirler? Düşünce mi dili belirler, dil mi düşünceyi belirler? Düşüncenin bir dili var mıdır? Dünyanın bütün dillerini açıklayan bir kural demeti oluşturulabilir mi? Yaratıcılık nedir? Ne değildir? Sanatçıların yaratım süreçleri ne tür öğelerden oluşmaktadır? Bilimciler buluşlarını nasıl yaparlar? Zekâyı geliştirmek olanaklı mıdır? İnsan yavrusu, nasıl oluyor da okuma-yazma öğrenebiliyor? İşitme engellilerin kullandıkları dil, ne tür özelliklere sahiptir? "Bir dilde ne kadar çok sözcük varsa, o dil o kadar gelişmiştir" görüşü doğru mudur? İnsanı doğa mı belirler çevre mi belirler yoksa kendisi mi? Hastalıkların büyüden kaynaklandığını düşünen bir toplum, bunların küçük canlılardan kaynaklandığını düşünen bir toplumdan daha mı ussaldır (rasyonel)? Yıldızlara bakarak yönünü bulan Pasifik Adası yerlileri, zekiler midir? Gemiyi yöneten mi zekidir, kürekleri çeken mi, yön bulan mı? Beynin hangi bölgeleri, hangi uzuvlardan sorumludur? Zihin, beyinden bağımsız olarak incelenebilir mi? Karıncalar, zeki davranışlar mı sergilemektedir? Arılar, zeki midir? Bir öyküyü öykü yapan öğeler nelerdir? İnsanlar, sorunlarını nasıl çözerler? İnsanlar neden kimi olayları unuturken kimi olayları anımsayabilirler? Neden belli bir yaştan önceki anılarımızı anımsayamayız? İnsanlar, neden okudukları aynı yazıdan farklı anlamlar çıkartırlar? Nasıl bir eğitim düzeni, insan yavrusunun gelişimi için en ülküselidir? İnsanlar, nasıl olup da iletişim kurabiliyorlar? Düşük özgüvenli insanlarla yüksek özgüvenli insanlar, hangi noktalarda ayrılıyor? Aynı koşullar altında, bir insan cinayet işlerken öteki işlemiyorsa, bunu neye bağlayabiliriz? Yaşlılar, daha çok mu bulmaca çözmelidir yoksa hücrelerini dinlendirmeli midirler? "Beynimizin yalnızca yüzde 10'unu kullanıyoruz" sözü doğru mudur? Doğruysa, geriye kalan bölümü nasıl harekete geçirebiliriz?

İşte, gelişigüzel olarak sıralanmış, ilk akla gelen sorular. Bu sorular, bilişsel bilimlerin yanıt aradığı sorulardan yalnızca bir bölümüdür. Bir bölümüne yanıt bulunmuştur, bir bölümüne bulunmamıştır. Yanıtları verilmiş olanlardan bir bölümünün yanıtları daha sonra geçersiz sayılabilmiştir. Yanıtların birçoğu, belli bir konuyu kapatmak yerine, yeni sorulara yol açmıştır. Bilişsel bilimler, böylece, elinde uçsuz bucaksız sorularla, on yıllardır ilerlemektedir. Ve öyle obur bir biçimde ilerlemektedir ki, bu ilerleyişin kimi gözlemcilerine göre, bu durum, gelecekte, ayrı bir Bilişsel Bilimler Fakültesi'nin açılmasını gerektirecek gibidir.

Bilişsel bilimler, genel olarak insanı, kendini ve dış dünyayı temsil eden bir varlık olarak kavrama savındadır. Bu bilimlerin içinde, az sayıda da olsa, insanı, temsil eden bir varlık olarak görmeyen yaklaşımlar da elbette bulunmaktadır; ancak bunlar, dizgesel (sistematik) olmaktan uzaktır ve alandaki yaklaşımların çok küçük bir bölümünü oluştururlar. Dolayısıyla, bilişsel bilimlerin konusunu, temsil eden varlıklar oluşturur. Ancak, "temsil eden varlıklar" nitelemesi, çok da açık-seçik değildir. Araştırmacıların hangi varlıkları "temsil eden varlıklar" olarak sayıp saymadığına göre, bilişsel bilimlerin konusu, genişlemekte ya da daralmaktadır. Örneğin, "Tekhücreliler, temsil eden varlıklar mıdır?" gibi bir soruya verilecek olumlu yanıt, tekhücrelileri bilişsel bilimlerin konusu yaparken; olumsuz bir yanıt, dirimbilim (biyoloji) alanına gönderir. Bu yönüyle, tekhücrelilerin bir benliğinin olup olmadığı tartışmalıdır.

Aynı biçimde, beyin hücrelerinin tek başlarına olmasa da bir arada, dünyayı ve insanın kendisini temsil yeteneğine sahip olduğu bilinmektedir. Öte yandan, "Böbrek hücreleri, temsil eden varlıklar mıdır?" gibi bir soruya verilecek olumlu bir yanıt, aynı biçimde, böbrek hücrelerini bilişsel bilimlerin konusu yapacaktır.

Satranç tahtasında, iki taraf arasındaki ilişki ne tür bir ilişkidir?

Sorulara dönersek, soruların konu olarak türdeş olmadığı göze çarpmaktadır. Yanıtların da yöntem açısından türdeş olmadığı, yazının ilerleyen bölümlerinde görülecektir. Demek ki, iki tür türdeş-olmazlıkla karşı karşıyayız: Konu farkları ve yöntem farkları.

O zaman bilişsel bilimleri oluşturan konuları ve yöntemleri sıralayalım:

Escher'in bir çizimi.

Alanlar

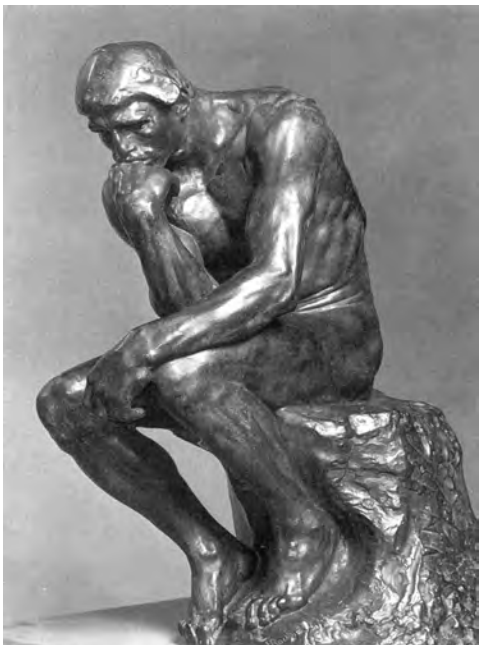
Bilişsel bilimlerin, temelde, aşağıda belirtilen alanlardan oluştuğu, daha doğrusu, bu alanların temsil eden varlıklarla ilgilenen dallarından oluştuğu, genel olarak kabul görmektedir.

Yansıbilim (Psikoloji): Yansıbilimin çeşitli düşünsel okullarını alt alta dizdiğimizde, yansıbilimin insan ve diğer hayvanların davranışlarını, algılarını, bilişsel yapılarını (zihin, akıl, zekâ vb.) ve duygusal niteliklerini vb. incelediği söylenebilir. Bilişsel bilimlerin öncüllerini, yansıbilim tarihinde görmek olasıdır. Zekâ ölçekleri, geçen yüzyılda, oldukça fazla çalışılmış bir konu olmuştur. Yine bunlara koşut olarak gelişen bellek çalışmaları, insanın unutma ve anımsama süreçlerini, bilimsel araştırmanın alanına sokmuştur.

Dilbilim: Dilbilim, geleneksel olarak, üç alt-alana ayrılır:

a) Anlambilgisi: Anlambilgisi, dil birimleri (sözcükler, tümceler, deyimler vb.), kavramlar ve nesneler arasındaki ilişkiler ve anlam üzerine çalışır.

b) Sesbilgisi (Fonetik) ve Sesbilim (Fonoloji): Sesbilgisi, insan dilindeki varolan ve varolmuş sesleri ve varolmayan, ancak varolmasına engel olmayan sesleri; daha doğru bir deyişle, insanların ses uzuvlarından çıkabilecek her tür sesi inceler.

Rodin'in ünlü eseri Düşünen Adam.

Sesbilim ise, belli bir dildeki sesleri inceler.

c) Sözdizimi: Sözdizimi, tümce yapısını ve tümcelerin dilbilgisine uygun olup olmamasının altında yatan kuralları inceler.

Dilbilim, bunların dışında, "yansısal dilbilim (psikolinguistik)" başlığı altında, dil ve yansıbilimsel yapı arasındaki ilişkileri; "toplumsal dilbilim" başlığı altında, toplumsal sınıflar ve yöreler arasındaki dilsel çeşitlemeleri; "kullanımbilim (pragmatik)" başlığı altında, dil birimlerinin kullanımı ve iletişim gibi konuları; "söylem çözümlemesi" başlığı altında, metinlerin tutarlılığı ve bütünlüğü gibi konuları incelemektedir.

Felsefe: Felsefenin böyle bir bilim demeti içerisinde bulunmasına şaşmamak gerekiyor. Öte yandan, bu durum, eski bir soruyu, "Felsefe, bilim midir?" sorusunu gündeme getiriyor. Daha bu soruya gelmeden, "Bilim nedir?" sorusunu yanıtlamak gerekiyor. Ancak, bu, ayrı bir bölümün konusudur.

Felsefe, belli bir yaşa gelmiş aşağı-yukarı herkesin örtük bir biçimde tanımlayabileceği bir bilgi toplamı olagelmiştir. "Felsefe yapma!" sözünde, "laf salatası" ile eşdeğer görülürken, "yaşam felsefesi" deyişinde, oldukça önemli bir konuma yerleştirilmektedir. Öte yandan, felsefenin bilişsel bilimlere katkısı, bunlardan farklı bir noktadadır: Bilişsel bilimlerin bulguları, bizi, insan anlayışımızda değişikliklere zorlamaktadır. Gündelik yaşamda, "zekâ"dan, "zihin"den, "ruh"tan vb. söz edilirken, felsefe, öncelikle, bilimin bu kavramlarla yapılıp yapılamayacağını; yapılabilirse, bu bilimin sınırlarının ne olacağını gözler önüne serip yeni kavramsallaştırmalar önermektedir. Ayrıca, yeni bilişsel bilim çalışmaları için açılımlarda bulunmaktadır.

Yapay zekâ: Bu alan, bilişsel bilimlerin kimilerine göre en önemli öğesidir. İnsan zekâsını modellemek savıyla yola çıkılmıştır. Ancak, insan zekâsından çok, zekâyı modelleme çabası içerisinde olduğu izlenimi vermektedir. Kimi araştırmacılar, bu modelleme çabasını, Disneyland'e benzetmişlerdir. "Disneyland, gerçek dünyaya ne kadar yakınsa, yapay zekâ çalışmaları da, insana o kadar yakındır" demişlerdir. Bu, çok tartışılmış bir nokta olagelmiştir.

Yapay zekâ alanına bakıldığında, dikkati çeken bir nokta şudur: Araştırmacılar, iki kampa bölünmüş durumdadırlar: Biçimciler ve izlenceciler (programcı). Biçimciler, insanı modelleme çabasında, onu görüntüsüyle yansılamayı amaçlamış, bunun için robot çalışmalarına ağırlık vermişlerdir. İzlenceciler ise, zeki davranışları, daha doğrusu, verili bir sorun durumunda gelebilecek zeki yanıtları modellemeyi amaçlamışlardır. Bunun için, robot yapmak yerine, izlence yazmışlardır.

İnsanbilim (antropoloji): İnsanbilim, adında belirtildiği gibi, insanı çalışır. Ancak, birçok bilim, insanı çalışır. Arada ne fark vardır? Aradaki temel ayrım, insanbilimin bir "gibi" bilimi olmasıdır. İnsanbilimci, çalışmasını, örneğin, "Avustralya yerlisi olmak, nasıl bir duygudur?" türü bir soru çevresinde biçimlendirir. Oradan kalkarak, bir topluluğun yaşayış biçemine (stil) odaklanır. İnsanbilimin, bilişsel bilimleri özellikle ilgilendiren bölümü, insan topluluklarının ortak inançları, bu inançlarla karşılıklı etkileşim içinde gelişen gelenekleri, gündelik olarak kullandıkları ötegöndermeler (metafor) vb.'dir. Kimi araştırmacılar, bu yaklaşımla, örneğin, doğum ve ölüm ötegönderimlerini ele almaktadır.

Eğitbilim: Eğitbilim, bilişsel bilimler içerisinde, daha işedönük kaygılarla yer almaktadır. Bilişsel kuramları, eğitim sürecinden daha fazla verim almak için kullanmaktadır. Küçüklükten başlayan örgün eğitimin belli bir sırası vardır. Hiçbir insan yavrusu, 5. sınıftan başlayıp, sonra 1. sınıfa geçmez. Eğitim düzeninin altında, öğrenmenin belli bilişsel önkoşulları olduğu biçiminde temel bir varsayım vardır.

Sinirbilim: Sinirbilim, yine adından anlaşılacağı üzere, sinirsel süreçleri inceler. İnsandışı hayvanlar üzerinde yapılan bölgesel zarar verme çalışmalarında ve ilaç verme çalışmalarında, çeşitli süreçlerin sinirsel ve kimyasal düzeneği ortaya çıkarılmaktadır. Ancak, sinirbilimin bilişsel bilimler içerisindeki konumu, çok yerleşik değildir. Sinirler, bağımsız temsil yeteneği olmayan birimler olarak düşünüldüklerinden, sinirbilimin bir bilişsel bilim olup olmadığı, tartışmalıdır. Bu tartışmanın, çalışmanın ilerleyen sayfalarında, kırılma noktaları yarattığını göreceğiz.

Yöntemler

Yöntem tartışmasını, satranç oyuncuları örneğinde ele almak, metnin akıcılığını sağlayacak:

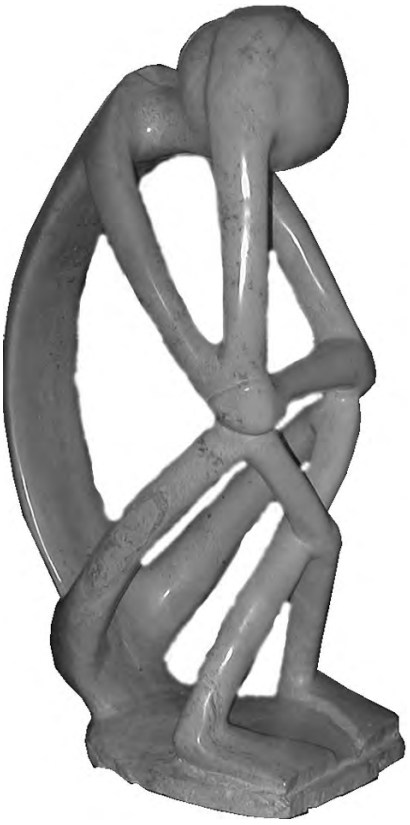
Felsefel yöntemler: Felsefel açıdan baktığımızda, şunları sorabiliriz: Satranç oyunculuğu için, ayrı bir zihinsel dizge var mıdır? Satranç oyunculuğu, genel bir zekânın bir ürünü müdür? Ustalık nedir? Ustalığı ussallıktan ayıran nedir? Bu tür soruları, felsefel yaklaşım, uslamlama (reasoning) yolu ile yanıtlamaya çalışır. Ancak, bu yanıtlar, kaynağı belirsiz bir noktadan çıkmazlar; felsefenin uzak ve yakın tarihiyle ilişkilendirilirler.

Dilbilim yöntemleri: Dilbilim açısından satranca bakarsak şu tür sorular ortaya çıkar: Satranç tahtasında, iki taraf arasındaki ilişki ne tür bir ilişkidir? Bu ilişkinin, genel iletişim kuramlarında sıklıkla anılan kodlama-kod çözme yaklaşımlarıyla açıklanması olanaklı mıdır? Oyuncuların oyun sırasındaki sözel ve sözel olmayan bildirimleri, bilişsel süreçleri etkilemekte midir? Öte yandan, şimdiye dek yapılan çalışmalarda, dilbilimsel yöntemle satranca bakan çalışmaların sayısı, yok denecek kadar azdır.

Mühendislik yöntemleri: Mühendislik yöntemleri, satrancın kurallar dizgesine odaklanır ve en iyi başarımı (performans) gösteren bir izlence (program) yazar. Bu yaklaşımların çoğu, insan zekâsını, sorun çözme becerisi olarak görür. Bu nedenle, insan zekâsının herhangi bir alanında modelleme yaptıklarında; sorunun girdileri, çıktıları, sınırları ve yöneylemcilerini (operatör) saptarlar. Satranca baktığımızda, girdiler bellidir: Oyun kuralları, taşlar ve oyuncular. Çıktı bellidir: Mat. Sınırlar bellidir: Kurallar, girdi oldukları gibi, sınırları da koyarlar. Dolayısıyla, satrançta bulunması gereken, hangi yöneylemlerin uygulanacağıdır.

Mühendislik yaklaşımlarının bir başka özelliği ise, yansıbilimin sunduğu deneysel bulguları modelleyip öngörülerin gerçekleşip gerçekleşmediğine bakmasıdır. Mühendislik yaklaşımları, bu yönüyle, deneysel bulguları tümleyici bir özellik göstermektedir.

Mühendislik yaklaşımlarının temel olarak eleştirildikleri nokta, en ileri başarımı hedeflemeleri, insanın bilişsel sınırlarını ve yanılabilirliğini dikkate almamalarıdır. Mühendislik bakışının satrancı kavramaya yönelik çalışmaları, bu nedenle, "'kaba kuvvet' yaklaşımı" olarak adlandırılmaktadır. İnsanlar, satranç oynarken, çok sayıda olasılığı hesaplayamazlar. Bellek sığaları, bilgisayarlarla karşılaştırıldığında, oldukça dardır. İnsanlar, kestirme yollar kullanırlarken; bilgisayar o-

yuncular, çok sayıda olasılığı hesaplamaktadır. Sonuç olarak, mühendislik yaklaşımlarına ilişkin temel bir sorun, gerçeğe bağlılık (fidelity) sorunudur.

Yansıbilimsel yaklaşımlar: Yansıbilimsel yaklaşımlar, daha çok, deneysel ortamlar yaratıp değişkenlerle gerçel zamanda oynayarak çıkan etkilere bakarlar. Örneğin, satranç ustalarını yeni başlayanlardan ayıran öğe, ustaların daha iyi bir belleğe sahip olmaları olabilir. Yansıbilimsel yaklaşım, bunun için, ustaların belleğini ölçebilir. Aynı biçimde, satranç ustalarının ustalığı, oyundaki örüntüleri (pattern) saptama becerilerinden kaynaklanabilir. Bunu sınamak için, ustalara değişik örüntüler ve örüntüsüz, seçkisiz oyunlar sunulabilir. Örüntüsüz durumlardaki akılda tutma düzeyleriyle, örüntülü durumlardaki akılda tutma düzeyleri karşıtlanabilir.

İnsanbilimsel bakış: İnsanbilimsel bakış, satranç tahtası ve oyuncular yerine, genel bağlama odaklanır. Toplumda, satrancın konumu nedir? Diğer bilişsel etkinliklerle toplum ölçeğinde ilişkisi nedir? Benzer oyunların yaygın bir biçimde oynandığı toplumlarla bu tür oyunların yaygın bir biçimde oynanmadığı toplumlar karşılaştırıldığında, oyuncuların arkatasar (background) bilgilerinin birbirlerinden farklı çıkma olasılığı bulunmaktadır. Dolayısıyla, dizge (sistem) girdilerinin, büyük ölçekli bağlama göre çeşitlilik gösterme olasılığı dikkate alınmaktadır. Ayrıca, diğer alanlar için olduğu gibi, satrancın bir bilişsel etkinlik olarak tarihsel gelişimi de, insanbilimin inceleme konusudur.

Sinirbilimsel yaklaşım: Sinirbilimsel yaklaşım, satranç için, beyin ve sinir görüntüleme yaklaşımlarını kullanır. Oyun oynanırken, beyinde hangi bölgelerin etkinleştiğini ya da oyun oynanırken ne tür bir sinirsel düzeneğin etkinleştiğini saptar. "Satranç ustalığı, genel bir zekânın ürünü müdür?" gibi bir soruya, genel zekâya ilişkin bir deneysel ortam yaratıp o ortamda hangi beyin bölgelerinin ve sinirsel düzeneğin etkinleştiğini saptayarak ve bunları, satranç oyunu sırasında etkinleşenlerle karşılaştırılarak yanıt vermeye çalışır.

Ayrıca, sinirbilimsel yaklaşımlar, ilaç çalışmalarıyla birlikte anılmaktadır: Belli tür ilaçların, beyinde kimi bölgelerin çalışmasını ayrıksı (differential) olarak engellediği bilinmektedir. Sinirbilimsel bakış, örneğin, dikkat dağıtıcı bir ilaç vererek, oyuncularının başarımını ve davranışlarını inceleyebilir. Bu yöntemi çeşitli kereler kullanarak, satrançtan sorumlu sinirsel ve kimyasal düzeneği ortaya çıkartabilir.

Eğitsel yaklaşım: Eğitsel yaklaşım, "Satranç, öğretilebilir mi? Öğretilebilirse, nasıl? Genel zekâ geliştirme çalışmaları, satranç becerilerini geliştirir mi?" gibi sorulara yanıt arar. Bunun için deneysel sınıflar oluşturur: Bir öbek öğrenciye belli türden bir eğitim verilirken, bir başka öbek öğrenciye başka türden bir eğitim verilir. Eğitim türünün sonuçları, karşılaştırılır.

Eğitimin toplumsal yönü olduğu gibi, bilişsel yönü de vardır. Çocuklar ve gençler, toplumsal yaşama ha-

zırlanırken; bir yandan da zekâ gelişimleri gerçekleşmektedir. Eğitsel yaklaşım, ayrıca, uygulanagelen eğitim izlencelerinin verimini araştırır.

Eleştiriler

1) Bireycilik ve dağıtık (distributed) biliş: Yukardaki çeşit çeşit yaklaşımda ortak paydalardan biri, insanı, bir birey olarak almasıydı. Ancak, insanların belli toplumsal bağlaşmalar içinde yaşadığı bilinmektedir. Böyle bireyci bir yaklaşım, bir gemi mürettebatına baktığında, geminin yönetimi sorununda yalnızca kaptanın zeki olduğunu düşünecektir. Oysa, zeki olan, bir bütün olarak gemi çalışanlarıdır. Tek başlarına hiçbiri zeki değildir, ancak bir araya geldiklerinde, zeki davranışlar gösterirler.

Bu dağıtık biliş yaklaşımına en sık verilen örnek, karınca kolonileridir. Ancak, karınca kolonilerinin içgüdüsel davranışlarının zeki sayılıp sayılmayacağı tartışmalıdır. Bu, ayrı bir bölümde ele alınacak kadar kapsamlı bir konudur.

2) Bedensiz bakış ve bedenlenmiş biliş: Yukarıdaki çeşit çeşit yaklaşımdan büyük bir bölümü, insana, bedensiz bir varlıkmış gibi bakmaktadır. Bedenlenmiş biliş bakışının temel noktası şudur: "İnsan, başka tür bir bedene sahip olsaydı, başka tür bir türtarihsel (filojenik) ve bireytarihsel (ontojenik) gelişim çizgisine sahip olacaktı". Bu konudaki en yaygın yanlış anlama, bedenlenmiş biliş bakışının, bilişsel bilimlere sinirbilimlerini sokmak istediği biçimindedir. Bedenlenmiş biliş yaklaşımı, sinirbilimlere karşı yansızdır. Öte yandan, bedenlenmiş biliş yaklaşımının bilişsel bilimler tarihindeki öncüllerini aramak gerekirse; yapay zekâ alanındaki robotçu okula yakın durduğu görülecektir. İnsan zihnini modellemek yerine, dış dünyayla etkileşim içindeki insanın modellenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, bedenlenmiş biliş bakışı ve robotçu okul, zekâyı, genel sorun çözme becerisi -diğer bir deyişle, belli tür çıktılara ulaşmak için girdilere, sınırlara uygun bir biçimde uygulanacak yöneylemcileri saptama becerisi- olarak görmek yerine, etkileşim içinde denge sağlama (homeostasis) becerisi olarak değerlendirir.

3) Durağan biliş ve gelişim: Yukardaki çeşit çeşit yaklaşımdan çoğu, gelişimdışılık sayıltısına dayanmaktadır. Oysa insan, doğduğunda, bilişsel yetenekleri oluşmamıştır. Uzun yıllar, olgunlaşma gibi dirimbilimsel (biyolojik) bir etmen ve çevresel uyaranların bir bileşimi sonucu, gelişir. Oysa, yukarıdaki yaklaşımların çoğu, orta yaşlı bir insanı kavrama çabasındaymış gibidir. Aynı biçimde, insanlar yaşlanırlar ve yaşlanma, kimi bilişsel yetilerinde düşmelere neden olur.

Bilişsel bilimlerde üç devrim

Çeşitli gözlemciler, bilişsel bilimlerde 3 devrimin yaşandığını belirtmektedir:

1) Davranışçılığa ve indirgemeciliğe karşı bilişsel devrim (1960'ların başı): Birinci devrim, bilişsel bilimleri doğurmuştur. Davranışçıların tüm insan etkinliklerini uyaran-tepki bağlantıları içerisinde incelemeleri, insanın bilişsel zenginliğini ve üretimsel (generative) özelliklerini açıklayamamaları ve hayvan ve insan davranışlarını aynı yasalarla açıklamaya çalışmaları yanında; yavaş yavaş gelişen bilgisayarlar, bilişsel devrimin lokomotifi olmuşlardır.

2) Bağlantıcı devrim (1980'lerin başı): 1980'lerle birlikte bilişsel bilimlere yeni bir yaklaşım geldi. Daha önce, bilişsel süreçlere dizi süreçler olarak bakılıyordu. Bir süreç, bir başkasını tetikliyordu. Bağlantıcı yaklaşım ise, "koşut (paralel) işlemleme" görüşünü ortaya attı. Bilişsel süreçler, aynı anda etkinleşebilirlerdi. Sırayla etkinleşmeleri gerekmezdi. Beyin de zaten, koşut çalışan bir dizge idi. Değişik bölgelerde aynı anda etkinleşmeler gözlemleniyordu. Ayrıca, daha önceki simgesel yaklaşımlar, model oluşturma çabaları içerisinde, açık kurallar koyarlarken; bağlantıcı yaklaşımlar, sinirlerde olduğu gibi, olasılık özellikleri koymaktadır. Dolayısıyla, bağlantıcı devrimle birlikte, insanı anlamak için kullanılan bilgisayar benzetmesi yerine, sinir benzetmesi getirilmiştir.

3) Bedenlenmiş biliş devrimi (1990'ların başı): Yukarda, "Eleştiriler" bölümündeki ikinci altbaşlıkta da dışavurulduğu gibi, bedenleşmiş biliş yaklaşımı, bedenin insan için kaza olmadığını; tersine, son derece önemli olduğunu belirtmektedir. Bedenlenmiş biliş devriminin konumu, oldukça tartışmalıdır. Bedenlenmiş biliş yaklaşımının devrim olduğunu söyleyenler oldukça azdır ve bu yaklaşımı derli toplu bir biçimde anlatan başyapıtların henüz ortaya çıkmadığı görülmektedir.

Kavram kargaşası ve YÜBİ

Kısacası, bilişsel bilimler, şu açkı (anahtar) sözcüklerin çevresinde toplanan bir bilim demetidir: Biliş, akıl, zekâ, zihin, beyin, anlama, uslamlama, akıl yürütme, zeki davranış, beceri, vb.

Bu alandaki çalışmaların büyük bir bölümünün kaleme alındığı dil olan İngilizce'de bu sözcükler, kavram kargaşası yaratmaktadır. Gerçekte olan şudur: Yüksek bilişsel işlevlerle ilgili çalışmalar arttıkça, bu konudaki gündelik inançlarla açık ya da örtük bir çatışma ortaya çıkmaktadır.

Bu çatışma, kavram kargaşasına yol açmaktadır. Sorun, gündelik dille bilim yapılıp yapılamayacağı değildir. Sorun, geçmiş inançlarla bugünün bulgularını kavrama ve aktarma sorunudur. Türkçe'den ya da herhangi bir dilin yapısından kaynaklanmayan bu sorun, Türkçe'de de kavram kargaşasına yol açmıştır. İngilizce bilişsel terimlerin Türkçe karşılıklarının neler olduğu, az-çok tartışmalıdır. Bu kargaşadan sıyrılmak için, genel bir ifade olarak, "yüksek bilişsel işlevler

(YÜBİ)" sözü kullanılacaktır.

Bu öneri, "'alçak bilişsel işlevler' (ALBİ) var mıdır? Varsa nedir?" sorusunu akla getirmektedir. ALBİ'yi, tersten tanımlamak, olanaklıdır. ALBİ, YÜBİ olmayan her insan etkinliğidir. O zaman baştaki soruya dönüyoruz: YÜBİ nedir? Yanıt aynıdır: Biliş, akıl, zekâ, zihin, beyin, anlama, uslamlama, akıl yürütme, zeki davranış, beceri, vb.

Demek ki, kısaca belirtmek gerekirse, bilişsel bilimler, YÜBİ'yi inceler.

Sonuç: fil ve hortumu

Alanlararası yapılan çalışmalarda, çok sık verilen bir örnek vardır. Bu örnek, Nepalli şair Banira Giri'nin görme engellilerin bir kadını anlama çabasını anlatan "Kadın" adlı şiirle de ölümsüzlük kazanmıştır. Üç görme engelli, bir fille karşılaşmışlar. Biri, hortumunu tutmuş, bir fil tanımı yapmış; biri, ayağını tutmuş, başka bir fil tanımı yapmış. Üçüncüsü, kulağını tutmuş, bambaşka bir fil tanımı yapmış. Ve eklenir: "Hiçbiri, bir bütün olarak fili anlayamıyor.

Alanlararası çalışmalar olmazsa, bütün, kavranamaz." Bu görüş, ilk bakışta mantıklı geliyor. Ancak, bunun da tek başına yetersiz olacağı, biraz düşünüldüğünde ortaya çıkmaktadır: Birisi, kulağa dokunmuyor olsaydı; kulağına sinek kaçan filin neden huysuzlandığını anlayamazdık.

Birileri, ince ayrıntılara bakacak; birileri, genel resme bakacak ve birbirlerini sürekli besleyecekler. İşte ancak o zaman bütünlüklü bir bilimden ya da bilim demetinden söz edebiliriz.

Konu, insanı açıklamaksa; bilişsel bilimin yanıt bulmaya çalıştığı sorular, hiçbir zaman türdeş olmayacaktır. İnsan deneyimi, çok geniştir; çok değişik alanları kapsar. İnsanı bütünlüğü içinde açıklamaya çalışan bir bilim ve onun ürettiği kuram ise, ne kadar değişik türden soruya yanıt verebilirse, o kadar umut verici bir kuramdır.

TARAFLAR TARTIŞIYOR: BİLGİSAYARLAR DÜŞÜNEBİLİR Mİ? YA İNSANLAR?!

Bilgisayarlar düşünebilir mi? Bu soru, kimilerine çok ilginç gelebilir; bilimkurgu yapıtlarıyla dolup taşmışlar için ise yine o bildik sorudur. Ancak, burada yer alması, bu iki bakışın da bundan daha temel bir soruyu gözden kaçırmalarından kaynaklanıyor: İnsanlar düşünebilir mi?

İnsanların düşünebiliyor olduğuna eminizdir. Kendimizden biliriz. İçimizdeki seslerin dansı gibidir düşünmek. Dışavurmadan sürdürdüğümüz bir yarım tümcecikler silsilesi. Bizden tanımlanması istendiğinde, "Hani var ya! Bunu herkes kendi içinde yaşar" deriz. Peki ama düşündüğümüze emin miyiz?

Kartezyen yani Dekartçı bakış, küçük yaşlardan başlayarak aldığımız örgün eğitim ve "yaşam" diye adlandırılan yaygın eğitimle her yanımızı sarmış. Ondan bağımsız olarak bakmamız zor görünüyor. Hatta bu bakıştan ayrı bir bakış olabileceği de aklımıza gelemiyor.

Peki nedir bu Dekartçı bakış? Her şeyden kuşku duymaktır ve her şeyden kuşku duyulduğunda bile, kuşku duyan "şey"in varolması gerektiği için, (daha doğrusu, Dekart, böyle düşündüğü için) Dekart, "Düşünüyorum, öyleyse varım" demiştir. Her şeyden kuşku duyulsa bile, bu bakışa göre, bir benlik vardır ve bunun varlığı kuşkusuzdur. Aynı Dekart, sayfalar boyu lafı dolandırır. Sonra bir bakarız ki, dış dünyanın varlığını, emin olduğu Tanrının varlığıyla temellendirmiş. Sonra bu kişiye "çağdaş düşüncenin babası" diyorlar. Her neyse. Konumuza dönelim:

İnsanın içine döndüğünde, yalnızca kendisinin deneyimlediğini düşündüğümüz birtakım öznel durumlar var ve biz bunlara "düşünceler" diyoruz. Peki ama düşündüğümüzü nereden biliyoruz? Düşündüğümüze emin miyiz? Gerçekte, bu hiç de kesin bir bilgi değildir. Sinirbilimsel yapımız, kendimizi düşünüyor sanmamıza yol açan bir yanılgı içeriyor olabilir. Diğer bir

deyişle, düşündüğümüzü sanırken, hiç de düşünmüyor olabiliriz. Bu, "panik atak" örneklerine benziyor. Beden, tehlikede olduğu yönünde yanlış imler veriyor ve bu gerçel nedenleri olmayan kaygılanmalara yol açıyor. Nabız artıyor, terleme görülüyor vb. Ya hepimiz bir düşünsel "panik atak" kurbanlarıysak?

Bir de yarık-uslulara (şizofren) bakalım: Yarık-usluların deneyimlediği gerçeklik, nasıl bir gerçekliktir? Kendi gerçekliklerine sahipler. Peki topluluksal bir yarık-usluluğun bilinçsiz kurbanlarıysak hepimiz? Dekart'ı hâlâ çağdaş düşüncenin babası sayanlar varsa, bundan sonrasını boşuna okumasınlar.

Peki Dekart'ı bu noktaya götüren neydi? Dekart, kendi varlığını ve dış

dünyanın varlığını temellendirmek için duyulara başvuramazdı. Çünkü insan duyularının sık sık yanıldığı için, güvenilir bir temel olamayacağını düşünüyordu. Gerçek şu ki, ne içsel dünyanın tanımsız öğeleri ne de duyular yanılmazdır.

Evet, buraya kadar özetlersek, sorumuzu yanıtlamak için, önce "insan düşünebilir mi?" sorusunu yanıtlamamız gerektiğini belirttik ve buna yanıtımız olumsuz.

Bu soruya verilen olumsuz bir yanıt, birçok okurun tepkisini çekecektir. Onlar bu yaklaşımı, makineleşmenin bir uzantısı olarak görecek, insanın insana özgü olan yanının düşünce olduğunu ve bunu başka hiçbir canlıda gözlemleyemeyeceğimizi ileri süreceklerdir. Bu görüş, çok yandaş topladığı için ve katılmadığımız bir görüş olduğu için, bu konuyu açma sorumluluğunu taşıyoruz:

İnsana boş yere, büyük değer biçiyoruz. Bu büyük değer biçişimiz, bir yandan kendimizi sevmemizden, bir yandan da tektanrılı dinlerin öğretilerinden derinden derine etkilenmemizden kaynaklanıyor. İnsan, evrenin efendisi değildir. Siz de dünyanın özeği (merkez) değilsiniz. Ayrıca, biz kibirli insanların, kendi dünyaları için geçerli bulguları ve kuramları, "evrensel" sözüyle anmaları, yine bu "evrenin efendisi olarak insan" yaklaşımdan kaynaklanıyor. Güneş Dizgesi'nin dışına çıkamamış bir canlı türü, yani insan, evrende kendinden başka canlı olamazmış gibi, gezegeninde geçerli olanlara "'evrensel'dir" diyor. Böyle bir canlı türünün "Bilgisayarlar düşünebilir mi?" sorusuna yanıtı da işte böyle dünya-özekçi olur.

İkinci olarak, insanların makineleşmemesinden, çeşit çeşit düşünceye sahip olmalarını anlıyorsak -ki, makineleşme eleştirisi, böyle bir anlayışın üstüne kurulmuştur- bu eleştiri, kendi içinde çelişmektedir: İnsanların öznel durumları, hiç de çeşit çeşit değildir. İnsanlar, aşağı yukarı aynı şeyleri deneyimler ve onların deneyimlerini sınıflandırabiliyorsak -ki sınıflandırabiliyoruz; örneğin mutlu-mutsuz, sıkıntılı, kaygılı, özlem dolu, meraklı vb.-, bu bize, "makineleşmeye karşı duyguları toplayanlar"ın da deneyimlerinin makineli tüfek gibi olduğunu gösterir: Kurşun türü bellidir; tepki türleri bellidir ve makinenin yapısı bellidir.

Diyelim ki insan düşünebiliyor. Bunu ya kendi içine bakarak [kılgısal (teknik) terimi kullanırsak "içe bakış"la] ya da sözlü olarak bildirerek anlayabiliriz. İçebakış, yukarıda belirtildiği gibi, kaygandır. İçebakışın sunduğu bilgi, insanlarda olup da bilgisayarlarda olmayan özelliklerin varlığını gösteremez. Dolayısıyla, elimizde bir tek sözlü bildirim kalıyor. İnsanın iç dünyasında öznel bir "şey"ler deneyimlediğini bir tek insanın bunu bildirmesi yoluyla anlıyoruz. Elimizde şimdilik başka doğrulama yöntemi bulunmamakta. O zaman, öznel bir "şey"ler deneyimlediğini bildiren her bilgisayar, düşünebilir. Bilgisayarı bu durumda düşündürtmek oldukça kolaydır: Bir izlence (program) yazarız ve böylece bilgisayar, beklenmedik (seçkisiz) durumlarda, öznel bir "şey"ler deneyimlediği yönlü bir bildirimde bulunabilir.

İnsan yanlısı, bilgisayar yanlısı, canlı yanlısı, robot yanlısı, bilişsel bilimciler derneği başkanı, Budacı bilge ve bekçi arasında bir söyleşme

Gerisini karşılıklı konuşma biçiminde sürdürelim:

İnsan yanlısı: Ama bilgisayarın bu bildirimi, yüzeysel olmaz mı? İnsanın bu tür bir bildirimde bulunmasının nedeni, gerçekten öznel bir "şey"ler deneyimlemesi iken; bilgisayarın aynı bildirimi, izlencelenmiş olmasından kaynaklanır. Dolayısıyla, bilgisayarlar düşünemez!

Bilgisayar yanlısı: İnsanın bu tür bildirimlerde bulunması, onun koşullanmış olmasından kaynaklanmaktadır: Şöyle şöyle bir "şeyler" duyumsarsan, şöyle şöyle bir bildirimde bulun. Bu yönüyle, bilgisayarın izlencelenmişliğinin insanın koşullanmışlığından hiçbir farkı yoktur. İkisi aynı şeydir.

İnsan yanlısı: Olur mu?! İnsandaki duyumsamaya bir bilinç eşlik eder; bilgisayarınkinde ise etmez.

Bilgisayar yanlısı: Nereden biliyorsunuz? Yaşamınızda hiç bilgisayar oldunuz mu?

İnsan yanlısı: Konuyu saptırıyorsunuz! Bunun ne ilgisi var?!

Bilgisayar yanlısı: İçebakışın kaygan olduğunu söylemiştik. Dolayısıyla, insanın duyumsamasına bilincin eşlik ettiği biçimindeki görüşünüzü temellendirmek için içebakışı kullanamayacaksınız. "Ben kendim öyle duyumsuyorum; bu yüzden böyle" diyemezsiniz. Yalnızca bildirimleri ölçü olarak alacağımızı belirtmiştik. Ben de sizi kır-

mıyorum ve izlencede ufak tefek değişiklikler yapıyorum: Bakın, artık, bilgisayarımız, duyumsamasına bilincin eşlik ettiğini belirtiyor.

İnsan yanlısı: Bu söylediklerinizin iler tutar yanı olmadığının siz de farkındasınız ama bir kez bir görüşü savundunuz ya, sonuna kadar öyle gideceksiniz değil mi?

Bilgisayar yanlısı: Devam edeyim: "bir şey"ler duyumsadığınızı belirttiğinizde, bu "bir şeyler"i duyumsamanıza yol açan hücreler düzeyindeki sinirsel ve bilişsel süreçlerin bilincinde misiniz?

İnsan yanlısı: Buna gerek var mı?! Durumun bilincindeyim işte.

Bilgisayar yanlısı: Buna elbette gerek yok. Aslında gerek var: Sizin "Bilgisayarlar düşünemez" savından, "Bilgisayarlar bilinçli değildir" savına yöneldiğinizi görüyorum ve insanların "bilinç" dedikleri durumun da bir yanılsama olduğu söylüyorum. Ya da en azından, insanlarla bilgisayarların bilinç konusunda, eşit düzeyde olduğunu ileri sürüyorum. İnsanlar ne kadar bilinçliyse bilgisayarlar da o kadar bilinçli ve de tam tersi. Bilgisayar, çalışırken, daha önce yazılmış bir izlenceyi uyguladığının bilincinde değil. Bu nedenle bilinçsiz. Öte yandan, insan da, yaşarken, davranışlarının altında yatan sinirsel ve kimyasal süreçlerin bilincinde değil.

İnsan yanlısı: Peki, haklı olsanız bile, şunu söyleyebilirim: Ben otururum sinirbilim çalışırım, bu eksikliğimi gideririm ve böylece, bir şeyler duyumsarken, "Hah işte, beynimin şu bölgesinde bir etkinleşme var, oradan şuraya ileti gitti, ben de kendimi böylece, düşünüyor sandım".

Bilgisayar yanlısı: Çok güzel söylediniz. Ağzınızdan kaçırdınız.

İnsan yanlısı: Neyi?

Bilgisayar yanlısı: Kendinizi düşünüyor sanıyorsunuz. İşte dediğim de bu: Bilgisayardan hiçbir farkınızı göremiyorum: İnsanın ulaşabileceği en ileri bilinç düzeyinde, kendisini düşünüyor sanırken yakalaması, rastlantı değil. Ya insanlar bir tür bilgisayar ya da bilgisayarlar bir tür insan.

İnsan yanlısı: Boşta bulunmamdan yararlanıp iyice uçtunuz. Bakın, bizi merakla dinleyen ve tartışmamızın sonucuna göre, İnsan Hakları Bildirgesi başta olmak üzere birçok düzenlemeyi değiştirecek hukukçuların her tür davaya alışkın yüzlerinde çeşit çeşit ifade oluştu. Siz daha çok, Anatole France'ın penguenleri vaftiz eden papazına benziyorsunuz. Siz şimdi hukukçuların vurup vurup durduğu daktilolara da "insan" demeye kalkarsınız.

Bilgisayar yanlısı: Ne tür bir kafa yapısıyla bu noktaya geldiğinizi anlamaya çalışıyorum, ancak çok zorlanıyorum. Madem bir daktiloyla bilgisayar arasında dağlar kadar fark olduğunu göz ardı edeceksiniz, o zaman beni daha iyi örneklerle köşeye sıkıştırabilirsiniz.

İnsan yanlısı: Ne gibi?

Bilgisayar yanlısı: Taş gibi. Bana şunu diyebilirsiniz: "Sizin bu bakışınızla taşın da bir tür insan olması gerekir. Belki onun da öznel bir yaşantısı vardır. Nereden bileceğiz?"

İnsan yanlısı: Ama siz bilgisayarlarla insanların bilinç eşitliğini bildirimlere dayandırdınız. Dolayısıyla, bilgisayarın bilinçli olup olmadığını onun bildirimlerine bakarak anladınız. Geçersiz olduğu baştan belli olan bir karşı çıkışı size yöneltmemi beklemeyin!

Bilgisayar yanlısı: Beni utandırdınız.

İnsan yanlısı: Öte yandan, görüşleriniz doğru olsa bile, "canlılık" anlamındaki "yaşam" kavramını açıklamaktan uzak olduğunuzu görüyorum. Açıkçası, ben de bu kavramı açıklamakta zorlanıyorum.

Bilgisayar yanlısı: Yani?

İnsan yanlısı: Yani diyelim ki insanlarla bilgisayarlar, sizin dediğiniz gibi, bilinç düzeyinde eşitler. Ancak, biri canlı, biri cansız. Bunları aynı başlık altına yerleştirmek bile kendi içinde bir çatışkı yaratıyor.

Bilgisayar yanlısı: Peki. Çocukları, belgeleri, paraları vb. hangi altbaşlık altında toplayabiliriz?

İnsan yanlısı: Çocuk? Belge? Ama bunlar bir arada olamaz ki?!

Bilgisayar yanlısı: Yangında ilk kurtarılacaklar.

İnsan yanlısı: Ah, evet. Güzel. Peki nereye bağlayacaksınız?

Bilgisayar yanlısı: Yeni araştırmalarla birlikte, bir arada anılamayacak kavramlar, bitişmeye başlıyor. Şu an canlılığı açıklaması zor görünüyor. Ama gelecekte uzuvsal özdeklerden (organik madde) yapılacak bilgisayarlar, canlılık kavramını olduğu gibi bilgisayar kavramını da iyice açımlayacakmış gibi görünüyor.

İnsan yanlısı: Ama doğal öğelerden bir şeyler yapsalar, biz ona "bilgisayar" demeyiz zaten.

Bilgisayar yanlısı: Evet. Demeyiz. Her kavram, özsel ve kazasal özelliklerden oluşur. Özsel özellikler, olmazsa olmazdırlar. Öte yandan, kazasal özellikler olmasa, o kavram, hiçbir şey yitirmez. Buradan kalkarak, "bilgisayar" kavramının kazasal özellikleri; rengi, sığası, markası vb.'dir. Bir özsel özellikleri vardır. Tartışmamızdan şu sonuç ortaya çıkıyor: Biz insanlar, cansızlığı bilgisayarın özsel bir özelliği olarak görüyoruz. Ancak, doğal öğelerden yapılacak bilgisayarlar, bu kavramsallaştırmayı da değiştirecek.

Canlı yanlısı: Bu sıkıcı sohbetinizi dinlemek, çok uykumu getirdi. Ben de size şunu sormak istiyorum:

İnsan, tekhücreli bir canlıdan daha mı bilinçlidir? Ya bilgisayar? Bilgisayar mı daha bilinçlidir tekhücreli canlı mı?

Bilgisayar yanlısı: Bilgisayarın tekhücrelilerden daha bilinçli olup olmadığı konusunda bir şey söyleyemeyeceğim. Çünkü sizin uyukladığınız sıralarda, ben bütün bir insan-bilgisayar eşdeğerliği yaklaşımımı sözel bildirim üzerine kurdum. Ayrıca sorunuz sanıyorum, tekhücrelilerin az-çok bilinçli olduğunu varsayıyor. Bu varsayımınızı bilimsel bulmuyorum. Zaten bir kere, kendi içimize bakarak, tekhücrelileri anlamamız olanaklı değil. Konuşamadıklarına göre, bu konuda hiçbir bilgi edinemeyiz. Üstelik, bırakın bilinci, tekhücrelilerin dış dünyayı temsil etme yeteneğine sahip olduğunu kabul etmemiz için elimizde hiçbir kanıt yok. Şu var: Tekhücreliler, çok basit sorunları çözüyorlar. Dolayısıyla, sorun çözme algoritmaları, oldukça ilkel. Yöneylemcilerin (operatör) sayısı, çok az. Ama bir bilgisayarın çözdüğü sorunlar, son derece karmaşık. Örneğin satranç. Bu durum, bilince ilişkin bir şey söylemese de, bilgisayarların tekhücrelilerden daha zeki olduğunu gösteriyor.

Robot yanlısı: Ha, bir dakika. Birisi bilgisayarlar için "zeki" mi dedi?

Bilgisayar yanlısı: Ben dedim. Ne vardı?

Robot yanlısı: Bilgisayarların kendi sorunlarını değil başkalarının önlerine koyduğu sorunları çözdüğünü gözden kaçırıyorsunuz.

Bilgisayar yanlısı: Kimin sorunu olduğu o kadar önemli mi?

Robot yanlısı: Hem de çok. Biz robot yanlıları, "zekâ"nın sizin dediğiniz gibi, sorun çözme becerisi değil; dış dünyayla iletişim içindeki varlığın denge sağlama becerisi olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla, sizin anladığınız anlamdaki bilgisayarlar, "zeki" olamaz. Robotlarınsa kendi sorunları vardır: Onları çözebildikleri ölçüde "zeki"dirler.

İnsan yanlısı: Ama bu görüş, bizi yukardakine benzer bir tartışmaya götürüyor: Robotlar için "zeki" diyorsanız, mutfak robotları da zeki mi oluyor?

Robot yanlısı: Hayır. Kendi başına denge sağlayabiliyor olsaydı, "zeki" olurdu.

Bilişsel bilimciler derneği başkanı: Ya yine "zeki", "bilinç", "düşünce" gibi, birinci bölümde, kullanımlarının durdurulması istenen sözcükleri, arka kapıdan içeri soktunuz. "Yüksek Bilişsel İşlevler (YÜBİ)" desek olmuyor muydu?

Canlı yanlısı: Ama o zaman birtakım ayrımları vermesi zor!

Bilişsel bilimciler derneği başkanı: O zaman YÜBİ'yi birkaç alt-terime bölebilirsiniz.

Canlı yanlısı: Peki, ne yapalım. Bir sonraki seçime kadar öyle olsun.

İnsan yanlısı: Yani sonuçta "Bilgisayarlar düşünebilir" mi diyoruz "Düşünemez" mi?

Bilgisayar yanlısı: "İnsanla bilgisayar, bilinç düzeyi ve düşünce bakımından eşit düzeydedirler" diyoruz.

Bilişsel bilimciler derneği başkanı: Yani "İnsanla bilgisayar, YÜBİ açısından eşit düzeydedir" diyebilir miyiz?

Bilgisayar yanlısı: En azından şimdilik diyebiliriz.

Bilişsel bilimciler derneği başkanı: Evet, Budacı bilge. Bitiriyoruz. Her zamanki gibi, son söz senin. Tartışmayı nasıl buldun?

Budacı bilge: Her şey iyi güzel de, şuna odaklanmadınız: İnsanlara neden "Bilgisayarlar düşünebilir mi?" sorusu ilginç geliyor?

Robot yanlısı: Özür dileyerek kesiyorum: Buna robotlar da dahil mi?

Budacı bilge: Evet, robotları da ekleyelim. İnsandışı hayvanları da ekleyelim.

İnsan yanlısı: O zaman dışarıda neleri bırakıyoruz?

Budacı bilge: Geriye kalan diğer tüm cansız varlıkları.

Canlı yanlısı: Yani?

Budacı bilge: Toplarsak, şu soruya yanıt vermediniz: İnsanlara, "Bilgisayarlar düşünebilir mi? İnsandışı canlılar düşünebilir mi? Robotlar düşünebilir mi?" soruları ilginç gelirken, neden "Bardak düşünebilir mi?", "Cam düşünebilir mi?" ya da "Masa düşünebilir mi gibi sorular ilginç gelmez?"

İnsan yanlısı: Neden?

Budacı bilge: Çünkü insanlar, evrenin sözüm ona efendileri olarak, düşünmenin yalnızca insana özgü bir etkinlik olduğunu varsayıyorlar ve köle diye bildiklerinin onları tahtlarından indirme olasılığından korkuyorlar. Ama daha önemlisi, insanlar, bilgisayarlara, insandışı canlılara ve robotlara bakmakla kendilerini anlamaya çalışıyorlar ve bu çabanın yersiz olduğu söylenemez.

Bilişsel bilimciler derneği başkanı: Özür dilerim. Hanın kapanma saati geldi. Henüz yeterince tanınmayan bir bilimin derneği olduğumuz için bize anahtar vermiyorlar.

Bekçi: O zaman bize olabildiğince yalın bir biçimde, biliminizi tanıtın lütfen.

Bilişsel bilimciler derneği başkanı: Üyelerimizden biri, bunun için bir kitap hazırlıyor. Bittiğinde ilk size uğrayacağım.

ÖNCE BİR TEST, SONRA BİR SORU: İNSAN USSAL BİR VARLIK MI?

Bu bölüme aşağıdaki sorulara yanıt vererek başlayalım. Kısa sürede yanıt bekleniyor:

1) Türkçe'de birinci harfi "k" olan sözcüklerin sayısı mı daha fazladır, yoksa üçüncü harfi "k" olan sözcüklerin sayısı mı?

2) 8x7x6x5x4x3x2x1 çarpımının sonucu aşağı-yukarı kaçtır? (Unutmayalım: Hemen yanıt verilmesi bekleniyordu ve burada zekâ ölçülmüyor. Rahat olun, çabuk yanıt verin).

3) Mide kanserinden ölenlerin sayısı mı daha fazladır, yoksa araba kazasından ölenlerin sayısı mı?

4) Yazı-tura atıyorsunuz. Aşağıdakilerden hangisi daha rastlantısaldır? Neden?

a) Yazı-Yazı-Yazı-Yazı-Yazı-Yazı

b) Tura-Tura-Tura-Tura-Tura-Tura

c) Yazı-Yazı-Yazı-Yazı-Tura-Yazı

d) Tura-Yazı-Yazı-Yazı-Yazı-Yazı

e) Yazı-Tura-Tura-Yazı-Tura-Yazı

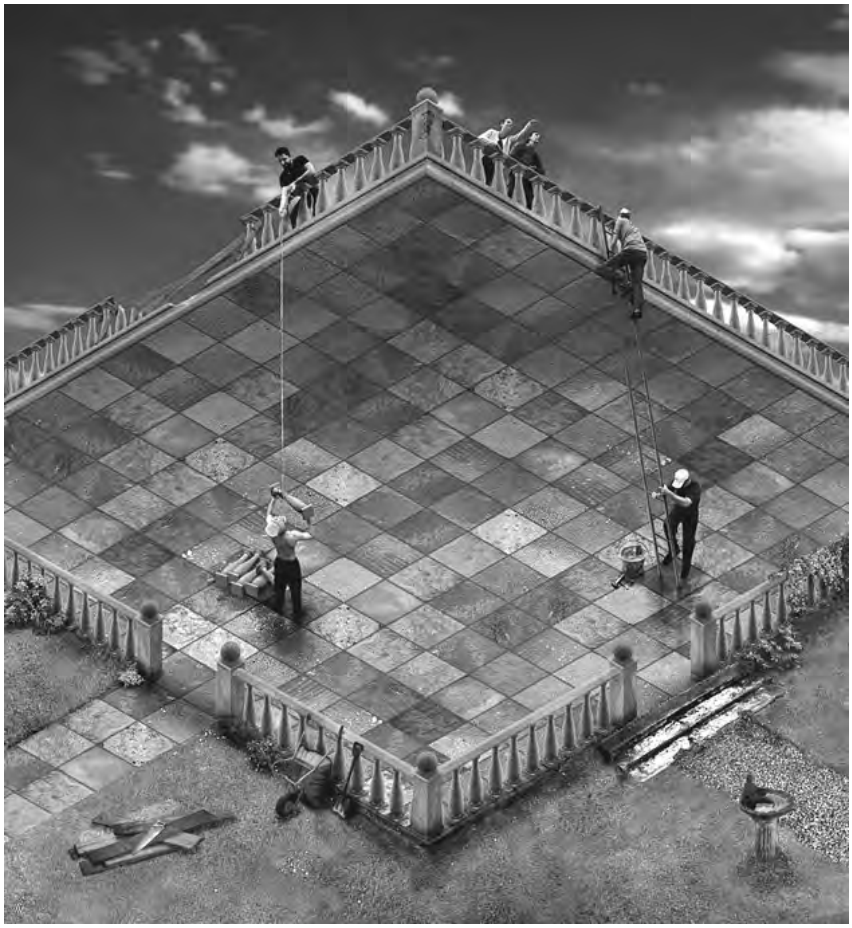
5) Birleşmiş Milletler'e üye olan Afrika ülkelerinin toplam üye ülkelere oranı yüzde 10'dan fazla mıdır? Fazlaysa yaklaşık olarak ne kadardır?

6) Bir devlet kurmak isteminde bulunmak için bir budunsal (etnik) öbeğin nüfusunun en az ne kadar olması gerekir?

7) "En dibin daha kötüsü olamaz!" görüşüne katılıyor musunuz?

8) Abhaz-Gürcü Savaşı, Muhammedciler'le (Müslüman) İsacılar (Hıristiyan) arasındaki bir savaş mıdır? (Lütfen bir kaynağa başvurmadan yanıtlayalım).

9) Türkiye'de namus cinayetlerinin sayısı artmış mıdır?

Escher'in Illusion adlı çizimi. İnsanı modellemek isteyen her bilişsel bilimci, her yönüyle yetkin izlenceler değil, yanılan bir varlık olan insanın yanılgılarını izlencelerine katmak durumundadır.

Escher'in Head adlı eseri.

10) Türkiye uzagörürlerinde (televizyon) birçok yarışma izlencesi (program) var. Bunlarda birtakım yarışmacılar, kimi soruları bilemiyorlar. "Ben olsaydım yanıtlardım, bu yarışmacılar da amma bilgisiz!" dediğiniz oluyor mu?

11) Çevrenizde kötü bir olay oldu: Bir kaza, bir para kaybı ya da bir tanıdığınız düşük yaptı. Sık sık "Ben demiştim zaten" diyesiniz geliyor mu?

12) Türkiye'de en çok izlenen spor, ayaktopu (futbol). (Bu soru, böyle bir uğraş edinmiş olan çoğunluk için:) Bir gol atıldığında, bir sonraki golü aynı oyuncudan mı daha çok beklersiniz yoksa başka oyunculardan mı?

13) (Bir soru da, kumar ya da bilgisayar oyunu oynayanlar için:) "Bu kez yenildim ama demek ki sonraki oyunlarda kazanacağım" dediğiniz oluyor mu? Diyelim ki dediğiniz olmuyor; sizde oluşan olumsuz duyguların altında, "Hani yenilgilerin sonu kazanç olurdu?" türü bir beklenti de etkili mi?

14) Ne yapacağınızı bilemediğiniz zor bir dönemde dua edip, dua ettikten sonra işlerinizin yoluna girdiğini gördüğünüz oldu mu? Böyle bir durumda, duanızın etkili olduğunu hiç düşündünüz mü?

15) "Her yükseliş, bir düşüşün başlangıcıdır" görüşüne katılıyor musunuz?

16) Ali, üniversitede matematik eğitimi almış sevinçli ve konuşkan bir insandır. Derslerinden arta kalan zamanlarında felsefe ve sanat çevrelerinde bulunmuş, bu konuda

birçok kitap okumuştur. Aradan yıllar geçmiş, Ali bir işe girmiş ve evlenmiştir. Hangisinin olasılığı daha yüksektir?

a) Ali öğretmenlik yapmaktadır. b) Ali, insancıl bir öğretmendir. c) Ali, insancıldır.

17) Sizce borsa uzmanlarının söyledikleri tutuyor mu? Tutuyorsa bunu neye bağlıyorsunuz?

18) Siz evsahibisiniz. Evi genç bir çifte kiraya verdiniz. Soyadları zaten aynı olduğu için, evlilik cüzdanı sormadınız. Kendinizi ahlakın ve size göre toplumu ayakta tutan ne kadar değer varsa hepsinin yılmaz savunucusu olarak görüyorsunuz ve bir komşunuz, gece kulak misafiri olduğunu, gerçekte o çiftin evli olmadığını, soyadlarının aynı olmasının bir rastlantı olduğunu ve dolayısıyla, "Almanya'dan oğlum gelecek" bahanesiyle derhal evden kovulmaları gerektiğini söylüyor. "Birkaç gün izleyeyim" diye yanıtlıyorsunuz. Bir gün sonra bir bakıyorsunuz, evden oldukça yüksek bir müzik sesi geliyor ve eve gözleyebildiğiniz kadarıyla, kızlı-erkekli en az beş tane genç giriyor. Oracıkta anlıyorsunuz ki komşunuz haklı. Hiç buna benzer durumlarda böyle düşündüğünüz oluyor mu?

19) Türkiye'nin üç büyük kentinin birinde yapılan araştırmada, 72 tane altı çocuklu ailenin kız-erkek çocuk doğum sırasının aşağıdaki gibi olduğu görülmüştür:

Kız Erkek Kız Erkek Erkek Kız

Peki sizce Erkek-Kız-Erkek-Erkek-Erkek-Erkek biçimindeki sıralamaya sahip kaç tane altı çocuklu aile vardır?

a) 72'den az. b) 72. c) 72'den fazla.

20) Eryaman Toplukonut Bölgesi'nde yeni açılan bir sitede yaşayanların yüzde 30'u mühendis, yüzde 70'i avukattır. Barbaros da bu sitede yaşayanlardan biridir. Günün en az beş saatini bilgisayar başında geçirmekte, arkadaşlarıyla pek fazla görüşmemektedir. Bilgisayar dergilerini sürekli olarak izlemektedir. Sizce aşağıdakilerden hangisinin olasılığı daha yüksektir?

a) Barbaros avukattır. b) Barbaros mühendistir.

21) 1x2x3x4x5x6x7x8 çarpımının sonucu yaklaşık olarak kaçtır? (Hemen yanıtlayın! Mızıkçılık yapıp yukarıya bakmayın!)

22) Birleşmiş Milletler'e üye olan Afrika ülkelerinin toplam üye ülkelere oranı yüzde 40'dan az mıdır? Azsa yaklaşık olarak ne kadardır? ("Yukarıya bakmıyoruz" demiştik).

23) Bir ülkede milletvekili sayısı en az ne kadar olursa yönetim aksamaz? Peki aynı biçimde, en çok ne kadar olmalıdır?

24) Bir düş gördünüz ve gerçek oldu ve olay, sizin için oldukça önemli bir olaydı: Düşünüzde, şu an yanıbaşınızda eşiniz olarak duran insanla tanışacağınızı görmüştünüz ve gerçekten tanışmıştınız. Ya da babanızın öleceğini görmüştünüz ve ölmüştü. Siz geleceği görebilen bir şaman mısınız ya da/ yoksa size geleceği gösteren bir üst varlık mı var?

25) Yerleşmek üzere Tayvan'a gidiyorsunuz. Arkadaşlarınız, sağlığınızdan kaygı duyup gitmenize engel olmaya çalışıyor. Diyorlar ki, "2003'te SARS vardı, 2004'te kuş gribi, 2005'te tsunami. Gitme! Ölürsün! Korkuyoruz." Bir hekim tanıdığınız da, gitmeden aşı olmanızı öneriyor. Ne aşısı? Ne olursa. Ne yanıt verirsiniz?

Lütfen ilerleyen bölümleri, yanıtlarınızı bir kâğıda yazmadan önce okumayınız!

1) Büyük olasılıkla, birinci harfi "k" olan sözcüklerin daha fazla olduğunu ileri sürdünüz. Böyle düşünmeniz, "elverişlilik yanılgısı" olarak adlandırılan olgudan kaynaklanıyor. "k" ile başlayan sözcükleri saymak, üçüncü harfi "k" olan sözcükleri saymaktan daha kolaydır. "K" harfi ile başlayanlar, daha fazla eriştirebilirdir. Daha rahat akla geldikleri için, "k" ile başlayan sözcükleri saymak daha kolaydır. İsterseniz bir çırpıda deneyelim: Kâğıt, kitap, kart, kayak, kayık, kazık, katık, kaban. Şimdi ikincilere örnek: aşk, tak, bakraç, takas (Görüldüğü gibi, bunları bulmak için daha fazla zaman harcamak gerekiyor).

2) Bu, çok ünlü bir deneydir. Bir öbek insandan, 8x7x6x5x4x3x2x1 çarpımının sonucunu hemen söylemeleri isteniyor. İkinci öbek insandan ise, 1x2x3x4x5x6x7x8 çarpımının sonucunu hemen söylemeleri isteniyor. Birinci öbektekiler, 8 ile başladıklarından, daha yüksek sayılar söylüyorlar. İkinci öbektekiler ise, 1 ile başladıklarından, daha düşük sayılar söylüyorlar. Bu bulgular, çıpalama etkisini ortaya çıkarmak için yapılmış en ünlü ve en canalıcı deneyin bulgularıdır: İnsanlar, belli bir durumda değer biçerlerken, verilen başlangıç değerine göre bir değerlendirme yapmaktadırlar. Aynı çarpım, başlanılan yöne göre, farklı sayıların söylenmesine yol açmaktadır.

3) Araba kazasından ölenlerin sayısının daha yüksek olduğunu düşünüyorsanız, yanılıyor olabilirsiniz. İnsanlara bu sorunun sorulduğu Amerika'da, mide kanserinden ölenlerin sayısı, araba kazalarından ölenlerin sayısından daha fazla. Peki neden araba kazasında ölenlerin sayısının daha yüksek olduğunu düşünme eğilimindeyiz? Çünkü gazete ve uzagörür (televizyon) haberlerinde, mide kanserinden kaynaklanan ölümlere yer verilmiyor. İzlencecilerin (programcılar) daha çok izleneceğini düşünmelerinden olsa gerek, araba kazalarına sürekli yer veriliyor: "Bayram dönüşünde yine

kaza" türü bir haberle sık sık karşılaşıyoruz da, "Mide kanserinden bu kaçıncı ölüm?!" türü bir haberle hemen hemen hiç karşılaşmıyoruz.

Uzagörürcüler (televizyoncular), bu tür deneyleri ve bulguları bilmeseler de, kör topal da olsa, insanların genel eğilimlerini ve yanılgılarını harekete geçirmeyi biliyorlar.

4) Büyük olasılıkla, e'yi seçtiniz. Yani, Yazı-Tura-Tura-Yazı-Tura-Yazı dizisinin Tura-Yazı-Yazı-Yazı-Yazı-Yazı-Yazı dizisinden daha rastlantısal olduğunu düşünüyorsunuz. Ama yanıldınız. Çünkü tüm bu diziler, eşit düzeyde olası; dolayısıyla eşit düzeyde rastlantısal. Buna "seçkisizlik (randomness) yanılgısı" deniyor (Az sonra, benzer bir durumun "kumarcı yanılgısı" için de geçerli olduğunu göreceğiz). Üst üste altı kez tura geldiyse, bu paranın hileli olduğunu mu gösterir? Göstermez. Çünkü sonsuz sayıda oynanabilecek yazı-tura oyununu bir kez oynadınız ve sonsuzda bir kere tümüyle tura geldi. Paydada bir kez sonsuz olunca, milyon kez üst üste altı kez yazı-tura gelse, yine "rastlantısal" diyebiliriz.

5) Bu da çıpalama etkisi için sorulmuş bir başka soru. Ederi (fiyat) tam olarak belli olmayan mallar üzerinde pazarlık yapıldığında da aynı etki görülür: Başlangıçta verilen sayı, pazarlığı ciddi bir biçimde etkiler.

5 ile 22'yi karşılaştırın. Birincisinde, "Yüzde 10'dan fazla mı?" diye sorulurken; ikincisinde, "yüzde 40'tan az mı?" diye soruluyor. Bu da ünlü bir deneydir. Birinci tür soruya yüzde 10'a yakın yanıtlar verilirken, ikinci soruya yüzde 40'a yakın yanıtlar verilmiştir.

6) Bu soru, ilk kez burada soruluyor. Yanıtlarınız, küçük devletlerin nüfusları konusunda bilgili değilseniz, 10 milyon çevresinde dolaşıyor olmalı. Bu, Türkiye'nin nüfusundan kaynaklanıyor. Çin'de sorulsa, 100 milyon çevresinde bir sonuç çıkabilirdi. Bahreyn'de (nüfusu: 700 bin) sorulsa 100 bin çevresinde bir sonuç çıkabilirdi. Ama bütün bunların dışında; birkaç on binlik nüfusları olan ülkeler var. Dünyadaki birçok budunsal (etnik) çatışmanın altında ise, birkaç on binlik nüfusların bağımsızlık isteminin yattığı görülmekte. Sorun, birkaç on binin devlet kurma isteminin kabul edilebilir olup olmadığı değil; sorun, insanların birkaç on binlik nüfusa sahip devletler varken, 6. soruya yanıt olarak milyonları öne sürmeleri.

7) Katılıyorsanız, nedenini bilmek gerekiyor. "En dibin daha kötüsü olamaz" çünkü sözgelimi bir öğrenci, olabilecek en düşük notu almışsa; bir sonraki sınavda, en kötü olasılıkla daha önce aldığı notu alacaktır. Ama genellikle, en düşük nottan yüksek bir not alır. Bir iş ne kadar çok yapılırsa, ortalamaya o kadar yaklaşılır.

Bu olgunun cezalandırmayla ilgili bir açılımı da var: Olabilecek en düşük notu almış bir öğrenciye ceza verilir ve o öğrenci, ikinci sınavda daha yüksek alır. Notun yükselmesinin cezalandırmadan kaynaklandığı düşünülür. Oysa, yukarıda belirttiğimiz gibi, bir iş ne kadar çok yapılırsa, ortalamaya o kadar yaklaşılır. Cezalandırmanın bunda bir etkisi yoktur.

8) 8. soru da ilk kez burada ele alınıyor. Muhammedci bir ülke olan Türkiye'den çevre ülkelerdeki çatışmalara bakıldığında şöyle bir ikilik belirmiştir: Filistin (Muhammedci) x İsrail (değil); Bosna (Muhammedci) x Sırbistan (değil); Çeçenistan (Muhammedci) x Rusya (değil).

Bunlar üst üste birikince, insanlar, Abhaz-Gürcü Savaşı'nı da bir din savaşı olarak görme eğilimine girmiştir. Oysa iki taraf da İsacı'dır. Son on yıl ve ondan önceki yüzlerce yılın kitaplardan aktarılan tarihi, Türkiye insanını bu tür bir ikilik içinde düşünmeye yöneltmiştir. Bu örnekte, Türkiye'de yaşayan Abhazlar'ın çoğunun koyu Muhammedci olmasının da payı vardır. Ancak, Türkiye Gürcüleri de genel olarak koyu Muhammedci'dirler.

9) "Evet" demiş olabilirsiniz. Elbette sayılamalara (istatistik) bakmak, daha sağlam çözümleme yapma olanağı sağlar. Ama bu soru, sayılamaları değil insanların bu konudaki algılarını açığa çıkarmayı amaçlıyor. Eskiden, namus cinayetleri pek duyurulmazdı. Ancak, günümüzün iletişim toplumunda, kimsenin ağzında bakla ıslanmıyor. Haber izlenceleri ve gazeteler, namus cinayetlerine uzun uzun yer veriyorlar. Böyle olunca da doğal olarak, bize sanki sayı artmışmış gibi geliyor. Bu soruyu 3'le bir karşılaştırın. 3 ve 9, birbirlerine benziyor. Ancak, bir ayrım var: Namus cinayetlerinin duygusal yükü var. Çoğunluğu etkileme gücüne sahipler. Mide kanseri ya da araba kazaları ise, katı gerçeklikler olarak görünüyorlar. Bir olay, ne kadar canlı ve vurucu ise, o kadar çok akılda kalır; belirginliği artar ve bize, sanki çok kere yaşanmışmış gibi gelir.

10) Yanıtınız olumlu ise, işte tam da buna "temel yüklemleme yanlışı" deniyor. İnsanlar, canlı yayında oldukları için heyecanlanıyor olabilirler. Soruları yanıtlayamamaları, çekim ortamından kaynaklanıyor olabilir. Ama yarışma izlencelerinde geniş anlamda çekim ortamı gösterilmiyor. Belki siz olsanız siz de heyecanlanıp yanıtlayamayacaktınız. Bu, bir kendine hizmet eden yanılgı

örneği. Siz o kişiyi aşağılayarak gerçekte kendinizi yüceltmiş oldunuz. Ama aynı ortamda yanıt vermiyor olmanızın yanında, bir başka nedenle de yanılıyorsunuz: Birinin kötü olması, sizin iyi olduğunuz anlamına gelmez. Siz yükselmediniz; o alçaldı. Siz aynı yerde duruyorsunuz. Demek ki, kötünün iyisisiniz.

11) Bir çoğumuzun söylemeyi sevdiği bir sözdür: "Ben demiştim zaten". Bu da, "Ben demiştim zaten" ya da "Belliydi zaten" yanılgısı (hindsight bias). Aslında dememiştiniz ama bir olay bir kez oldu mu insanın "Belliydi zaten" diyesi geliyor. Bu durumun ek bir açıklaması da var: Kimi zaman, bir olay olmadan önce, o olay aklımızdan geçer gibi olur; sonra da olur. Ama aklımızdan çeşit çeşit olasılık geçer. Bunlardan bir tanesinin gerçekleşiyor olması, şaşırtıcı değildir. Örneğin, aklınızdan şunlar geçmiş olsun:

Bugün kar yağabilir.

Bugün yağmur yağabilir.

Bugün güneş açabilir.

Bugün rüzgârlı olabilir.

Bunlardan biri gerçekleşiyorsa, şaşırmayınız. Çünkü neredeyse bütün olasılıkları saydınız.

12) Buna benzer bir soru, 20 yıl önce yapılmış ünlü bir deneyde sorulmuştu: Basketbol taraftarlarına "Az önce basket atmış bir oyuncunun mu basket atması daha olasıdır, az önce basket kaçırmış bir oyuncunun mu?" Taraftarların çoğu, az önce basket atmış bir oyuncunun basket atma olasılığının daha yüksek olduğunu belirtmişlerdi. Buna "sıcak el görüngüsü" adı verilmiştir. Ana düşünce şudur: Başarı, başarıyı getirir; başarısızlık, başarısızlığı. Ancak, Amerikan Basketbol Ligi'yle ilgili olarak yapılan çalışmada, sıcak el inancının doğru olmadığı ortaya çıkmaktadır: Az önce basket atmış bir oyuncunun basket atma olasılığı daha yüksek değildir.

13) Bunu 4. soru ile karşılaştırın. Kumarcılarda şöyle bir eğilim olduğu gözlenmiştir: "Evet şimdi yenildim, ama şans kendi içinde dengeli bir süreçtir. Kayıplar, kazançlarla dengelenir". Bu eğilim, deneysel ortamlardan öte, Las Vegas'ta da gözlemlenmiştir.

14) Dua ettiniz ve işleriniz yoluna girdi. Ve anladınız ki dua etkili oldu. Buna "doğrulama yanılgısı" deniyor. Yalnızca dua ettiğiniz durumdaki sonuca bakarak, duanızın etkili olduğu sonucuna vardınız. Oysa, dua etmeden ortaya çıkan sonuçları ve dua edip olumsuz sonuçlar aldığınız durumları da gözden geçirmeniz gerekirdi. Diğer bir deyişle, duanın etkisini ancak, dua etmediğinizde olanlara bakarak anlayabilirsiniz.

Benzer bir örnek verelim: "Sakız çiğnemezsem, yüksek not alamıyorum". Bunu söyleyenin çalışkan bir öğrenci olduğunu düşünelim. Bu öğrenci, sakız çiğnese de çiğnemese de yüksek not alır. Yüksek notla sakız çiğnemenin bir ilgisi yoktur. Sakız çiğnemediğinde de yüksek not aldığını gördüğünde, sakızın etkisiz olduğunu anlayacaktır.

Gündelik yaşamda, neyin neden kaynaklandığını anlamak zor olabiliyor. Bir öğrencinin gerçekten yaşadığı bir olayı aktaralım: Bu öğrenci, çok ders almakta; öğle aralarında da derse girmektedir. Bu nedenle, okulun yemekhanesinde yemek yemek istese de yiyememekte; yakındaki bir bakkaldan Rus salatalı sandviç almaktadır. Birkaç saat sonra cırcır olmakta ve bunun genel bir rahatsızlıktan kaynaklandığını düşünmektedir. Bu durum, kendine yönelik olumsuz duygu ve düşüncelere yol açmaktadır. Bir gün ders yapılmaz ve öğrenci, yemekhaneye gider. Birkaç saat sonra ayakyoluna gitmeyi düşünmektedir ki, cırcır olmadığını görür. Sonra Rus salatası yememeye başlar. Bunu birkaç gün dener ve cırcır olmaz. Anlamıştır ki, salata bayattır.

Gündelik yaşamda, neden-sonuç zincirlerini saptamak bu örnekteki kadar kolay değildir. Ancak, doğrulama yanılgısına düşmemeye dikkat ederek birçok zinciri açığa çıkarıp zararlı olanları kırabiliriz.

15) 7. soruyla karşılaştırın. "Her yükseliş, bir düşüşün başlangıcıdır" çünkü bir insan, bir işte, olabilecek en yüksek başarımı gösterdiyse; bir sonraki denemede en fazla aynı başarımı gösterebilir ama genellikle, daha az başarım gösterir.

Bunun da, ödüllendirmeyle ilgili bir açılımı var: Olabilecek en yüksek başarımı göstermiş bir insan, genellikle ödüllendirilir. Ama en yüksek başarımı gösterdiğine göre, bir sonraki denemede o kadar başarılı olamayacaktır. Bu, ödül verenlerde, "Ödül veriyoruz ama ters tepiyor; şımarıyorlar" düşüncesini uyandırır. Oysa o insan, ödül verilmeseydi de aynı düzeyde başarı elde edecekti. Bu konudaki en ünlü deney, uçuş eğitimi alan pilot adayları ile yapılmış ve bulgular çerçevesinde, 7 ve 15'teki yanılgılar, "ortalamaya bağlanım (regression to the mean) yanılgısı" olarak adlandırılmıştır.

16) Ali'nin insancıl bir öğretmen olma olasılığının daha yüksek olduğunu düşündünüz öyle değil mi? Ama yanlış işte. Buna da "birleşme yanılgısı (conjunction fallacy)" deniyor. Daha anlaşılır bir örnekle açıklayalım: Bir insanın hem çekik gözlü hem de renkli gözlü olma olasılığı mı daha yüksektir, yoksa çekik gözlü olma olasılığı mı? İkincisi öyle değil mi? 16 da benzer bir soru: Ali'nin hem insancıl hem de öğretmen olma olasılığı mı daha yüksektir, yoksa öğretmen olma olasılığı mı? İkincisi değil mi? Ama 16'yı yanıtlarken hiç de böyle düşünmediniz!?

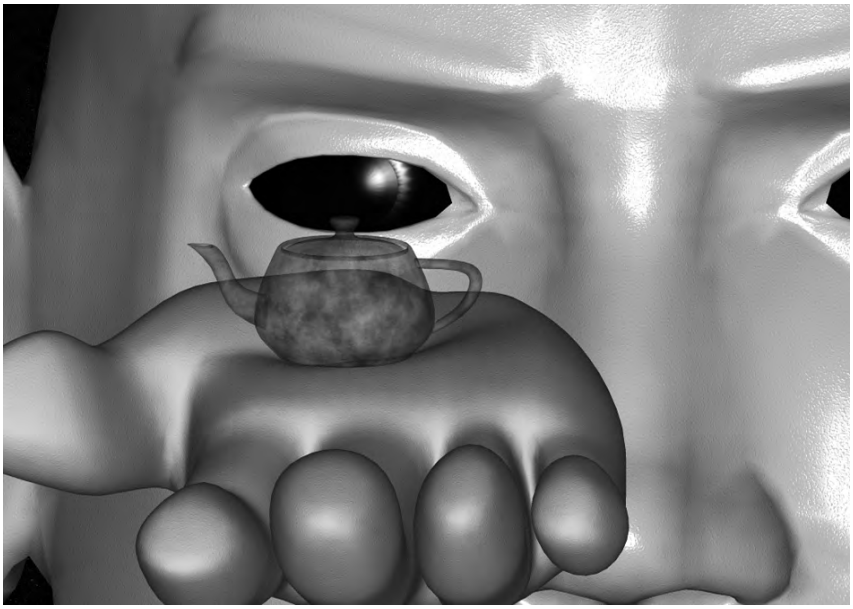
Bu, ünlü bir örnektir. İnsanlar, öykünün yapısına göre, daha az olası bir durumu (hem A hem B), daha çok olası olarak görme eğilimindeler. Bu çalışma, tartışılmaz bulgular sağlıyormuş gibi görünüyor ve bir süre böyle algılandı. Ancak, soru yanıtlanırken Ali'ye ilişkin olarak verilen bilgilerin hepsini kullanmaya özen gösterdiniz öyle değil mi? "Ali'nin felsefe ve sanat çevrelerinde bulunduğu bilgisi verildiğine göre, bu bilgiyi kullanmamız gerekiyor. Öyleyse, Ali'nin insancıl bir öğretmen olması daha olasıdır" biçiminde düşündüğünüzü sanıyorum. Bu soruda, iletişimin temel kurallarından biri, nicelik ilkesi çiğnenmiş oldu. İnsanlar, iletişim kurarlarken, o iletişimin sürebilmesi için gereğinden ne fazla ne de az ayrıntı verirler. Örneğin, "Saat kaç?" sorusu için, olağan koşullarda, yarım saatlik bir açıklama beklenmez.

Soru, sağlıklı iletişime ters. İnsanlar, gerekmeyen bilgileri vermezler. Haklısınız. Dolayısıyla, "birleşme yanılgısı" olarak adlandırılan olgunun insanların bilişsel yapısından kaynaklanıp kaynaklanmadığını bilemiyoruz. Bilişsel yapıdan kaynaklanmıyorsa, "yanılgı" diyemeyiz.

17) Yapılan çalışmalarda, borsa uzmanlarının 100 öngörüsünden yalnızca 49'unun tuttuğu ortaya çıkmış. Yani iki öngörüden biri yanlış. Borsa uzmanlarına inanma, uzmansız da kalma!

18) Komşuyu kovdunuz ama 14. soruda kovmaya çalıştığımız doğrulama yanılgısını kovamadınız. Evli çiftler, yüksek sesle müzik dinleyemez mi? Bugün çiftin evlilik yıldönümü olamaz mı? Her şeyin tek bir açıklaması mı vardır? Ortaya bir görüş attınız ve onu doğrulamak için kolları sıvadınız. Beklentileriniz, aramanızı biçimlendirdi. Başka olasılıkları göremediniz.

19) Bu da ünlü bir deney. İnsanların çoğu, "72'den az" diye yanıt veriyor. Neden? Çünkü Erkek-Kız-Erkek-Erkek-Erkek-Erkek dizisinin Kız Erkek Kız Erkek Erkek Kız dizisinden daha az rastlantısal olduğunu düşünüyorlar. Oysa, ikisi de eşit düzeyde rastlantısal. 4. ve 13. sorularla karşılaştırınız.

20) Barbaros'un mühendis olma olasılığının daha yüksek olduğunu düşündünüz öyle değil mi? Arkadaşlarıyla görüşmüyor, bilgisayar dergilerini sürekli olarak izliyor ve en az beş saatini bilgisayar başında geçiriyor. Yanıldınız. Yanılgınızın başlıca nedeni, "taban değeri yanılgısı (base rate fallacy)" olarak adlandırılan durum: Bölgede yaşayanların yüzde 30'u mühendis, yüzde 70'i avukat olduğuna göre, bölgeden rastgele birini seçtiğimizde onun mühendis olma olasılığı, yüzde 30; avukat olma olasılığı, yüzde 70'tir. 70, 30'dan fazla olduğuna göre, Barbaros'un avukat olma olasılığı daha yüksektir. Yani söylediğinizin tam tersi.

Bu çalışma da, 16'daki gibi, tartışılmaz bulgular sağlıyormuş gibi görünüyor ve bir süre böyle algılandı. Ancak, "Bu bilgiler, boşu boşuna verilmiş olamaz" diye düşündüğünüzü sanıyorum. Bu bilgiler, bir şeyler sezdiriyor. O bir şeyler ise, mühendis tiplemesi oluyor. Bu çalışmada da aynı iletişim ilkesi, nicelik ilkesi çiğnendi: Bir iletişimin sürebilmesi için tam gerektiği kadar bilgi verilir. Haklısınız.

İşin bir de "kalıp-yargı (stereotype)" yanı var: Avukatların, arkadaşlarıyla sık sık görüşen, pek fazla bilgisayar kullanmayan ve bilgisayar dergilerini izlemeyen insanlar olduğunu düşündüğünüzü sanıyorum. Oysa bu, genel olarak doğru olsa da, tek tek bireylere baktığımızda, yanıltıcı olabilir: 20. sorudaki öykücük, gerçek bir kişiyi anlatmaktadır. Bu, avukat Barbaros Ulutaş'tır. Günün en az beş saatini bilgisayar başında geçirmektedir çünkü hukuk bilişimi ve bilişim hukuku konularında çalışmalar yapmaktadır. Arkadaşlarıyla pek fazla görüşememektedir çünkü Eryaman, Ankara kent özeğine (merkez) uzak düşmektedir ve temelleri yıllar önce atılan metro, öylece durmaktadır. Bilgisayar dergilerini sürekli izlemesi de, ilgilerine bağlanabilir. Sonuç olarak, avukattır. Aynı biçimde, mühendis kalıp-yargısına uymayan mühendisler de bulunmaktadır.

Peki niye kalıp-yargılama yaparız? Çünkü işlemleme yetimiz kısıtlıdır ve kalıp-yargılama, bireyler düzeyinde kimi zaman yanlışlara yol açsa da; genel olarak, hesaplı ve kullanışlıdır. Tek tek bireylerin özelliklerini bilmeden yalnızca bir avukat kalıp-yargısıyla binlerce avukatın yaşayışına ilişkin ön bilgilere sahip oluruz.

Bitirmeden, 18. soruda da kalıp-yargılamanın geçerli olduğunu belirtelim: "Evli bir çift ne yapar ne yapmaz?"a ilişkin kalıp-yargınız sizi yanıltıcı yorumlara itmişti.

21) 21. soru, 2. sorunun ikiz kardeşi. Yukarıda belirtildiği gibi, bu iki soruyla, çıpalama etkisine bakılıyordu. Büyük sayılardan başlayanlar daha büyük; küçük sayılardan başlayanlar ise daha küçük çarpım değerleri biçiyorlardı.

22) 5. soru ile 22. soru da ikiz kardeş. Yine çıpalama etkisi ölçülüyor.

23) Sözgelimi, 90 tane milletvekili yeterli midir? "Yeterlidir" diyorsanız ilk kez burada ortaya atılan "payda yanılgısı"nın (İngilizce olarak: 'denomination fallacy') kurbanısınız. Soruya soruyla yanıt vermeniz gerekirdi: Bu, ne tür bir ülke? Bu ülkenin nüfusu kaç? Ancak, gündelik yaşamda, paydaları hiç dikkate almadan değerleme yaparız. Bu da bizi hem 23'teki yanıtlara hem de 24. soruya götürür.

24) Yaşamımız boyunca milyonlarca düş görürüz ve/ ya da düş gören milyonlarca insandan biriyiz. Dolayısıyla, milyonların milyonlarla çarpımı kadar olasılık var. Doğrudur, düşler çok etkileyicidir ve gerçekleşmiş de olabilirler. Ancak, paydada milyonlar varken; on düşünüz gerçek olsa, bu çok düşük bir sayıdır. Kolaylık olsun diye, paydada 1 milyon olduğunu düşünelim:

10 düş/ 1.000.000 düş=

1/ 100.000

1 milyon tane düş görüyorsunuz ve on tanesi gerçek oluyor. 100.000 düşünüzden 1 tanesi tutuyor ve siz bunu bir üst-varlığa ya da şaman olma olasılığınıza bağlıyorsunuz. Üstelik, tutmayanları ve çarpıcı olmayanları da unutup gidiyoruz. Yeterli zaman verilse, kimse gördüğü 1.000.000 düşü anlatamaz. Çünkü onları anımsayamazlar. İşte bu da payda yanılgısının etkisini daha da arttırıyor: Paydada gerçekte 1.000.000 varken, 100'müş hatta 10'muş gibi geliyor. Ama doğru değil.

Ayrıca, "kendini doğrulayan öngörü" olgusu da, düşlerle ilgili yanılgıları arttırmaktadır: İnsanlar, gördükleri düşlerin bir bölümünün gerçekleşeceğini düşünüp yaşamlarını bu beklentilere göre biçimlendirirler. Yaşamlarına bu beklentilere göre yön verdiklerinden, başka bir seçeneğin gerçekleşmesi olanaklı olamaz.

25) Birincisi, Tayvan değil Tayland. Ama Türkiye'ye uzak olduğu için, kimi zaman ikisi aynı ülke gibi görülüyor. Bu yanlışlığa uzaklık ve ses benzerliği neden oluyor. Benzer bir durum, Yeni Zelanda'nın Endonezya, İzlanda ve Venezüella ile karıştırılması örneklerinde de geçerli. Bu ülkeler de karıştırılıyor.

İkincisi, Tayland, SARS'tan neredeyse hiç etkilenmedi: Toplam 3 kişi öldü. Ancak, Çin ve Vietnam'daki yüksek ölü sayısı, insanları Tayland'da da çok kişi öldüğünü varsaymaya itiyor. Bu duruma "dış-öbek türdeşliği yanılgısı (out-group homogeneity)" adı verilir. Kendimizin dışındakilerin bizim kadar çeşitli olmadığını, türdeş olduklarını düşünürüz. "Ha Tayvan ha Tayland"dır. "Ha Çin ha Japonya. Bunların hepsi aynı" biçiminde düşünme eğilimindeyizdir. Ne yazık ki, bu konu üzerinde çalışan araştırmacılar da sık sık bu yanılgının kurbanı olmaktadırlar.

"Dış-öbek türdeşliği yanılgısı"na bir diğer örnek, "Bunların hepsi çekik gözlü. Birbirlerine ne kadar çok benziyorlar. Nasıl oluyor da birbirlerini ayırt edebiliyorlar?" biçimindeki yaygın görüştür. Oysa çekik gözlüler de, çekik gözlü olmayanlar kadar çeşitlidir. Öte yandan, bu yanılgı, çekik gözlü olmayanlara özgü değildir. Çekik gözlüler de, çekik gözlü olmayanları ayırt etmekte zorlanmaktadır.

Asya ülkelerinin sanki aralarında hiç sınır yokmuş gibi tek parça olarak değerlendirilmesinin ikinci nedeni, bilişsel tembelliğimizdir. Bilişsel tembellik, bizim gereksiz ayrıntılarla vakit ve enerji harcamamızı engeller. Öte yandan ayrıntılı bakmamız gerektiğinde bizi yanıltırlar: Tayland'a dışsatım yapmayı tasarlıyorsunuz. Ülkenin piyasasını öğrenmek için bilgi topluyorsunuz: Tayvan'a ilişkin bilgilerle karşılaştınız. "Ha Tayland, ha Tayvan" dediniz. Söylemeye gerek yok: Zarar etme olasılığınız çok yüksek.

Aynı biçimde, tsunami Tayland'ın güneyini vurdu. Ancak siz orta bölgede yaşıyorsunuz. Korkulacak bir şey yok. Bilişsel tembellik, işte böyle gereksiz korkular da yaratabiliyor.

Bitirirken

İnsana ilişkin olarak konuşma savında olan herkes bu yanılgıların bilincinde olmak durumundadır. "Felsefe yapıyorum" diyen herkes bu yanılgılarla hesaplaşmak durumundadır. Boş inançlara savaş açtığını söyleyen herkes önce kendini bu yanılgılardan arındırmalıdır.

Siyaset yapan herkes adımlarını bu yanılgıların bilincinde olarak atmak durumundadır.

Ve asıl konumuza dönelim: İnsanı anlamak isteyen her bilişsel bilimci, insanın bilişsel yapısını oluşturan bu yanılgıları bilmek durumundadır.

Ve daha önemlisi, insanı modellemek isteyen her bilişsel bilimci, her yönüyle yetkin izlenceler değil, yanılan bir varlık olan insanın yanılgılarını izlencelerine katmak durumundadır.

İnsan, ussal değildir. Akılla mantıkla hareket etmez. İnsan, dizgesel (sistematik) olarak usdışı (irrasyonel) bir varlıktır. Ama bu onun yazgısı değildir. Kendini geliştirmek, her insanın elindedir.

Hayvanlar dünyasında bilinç ve zekâ

Soyut zekâmızın evrimsel izlerini, bize en yakın türlerden başlayıp en uzak türlere doğru giderek, ortak geçmişimizi paylaştığımız diğer canlı türlerinde arayıp, kendimizi ve diğer canlı türlerini daha iyi tanımaya ve anlamaya çalışmalıyız. Bu yazıda hayvanlarda bilinç ve zekâya ilişkin bazı çarpıcı örnekler vereceğiz.

H. Tuğrul Atasoy
Tıp doktoru, Zon. Karaelmas Ünv. Tıp Fak. Nöroloji ABD Öğretim Üyesi

Gerçek dünyada iki noktanın arasındaki uzaklığı ölçüm birimi olarak milimetre ile ölçerseniz elde edeceğiniz değer, kilometre ile ölçtüğünüz zaman elde edeceğiniz değerden farklı çıkacaktır. Vaktiniz ve teknik olarak imkânınız varsa, milimetre kullanarak yaptığınız ölçüm o iki noktanın arasındaki uzaklık ve arada kalan alan hakkında size daha çok bilgi verecektir. Hayvanlar dünyasında da bilinç ve zekâyla ilgili gözlemleriniz için kullandığınız ölçütler ayrıntılı ve nesnel değilse ve önyargılı nitelikteyse, hayvanlar dünyasında bilinç olmadığını ve zekâdan hiç bahsedilemeyeceğini bulgulayabilirsiniz. Örneğin bilinç ve zekâyı yanlış olarak sadece yazılı dil ya da satranç oynayabilme yetisi ölçütlerine vurarak değerlendirirseniz, tüm hayvanların bilinç ve zekâdan yoksun olduğu sonucunu çıkarırsınız. O zaman önümüze bilimsel olarak yanıtlanamayacak bir soru dikiliverir: İnsanın soyut zekâsı evrimsel olarak nereden kaynaklanıyor? Tam burada bir alıntı yapalım.

Edgar Morin, *Kaybolmuş Paradigma İnsan ve Doğası* adlı kitabında bu konuya şöyle değiniyor: "Hem bilim konusu olarak, hem de diğer bilimlerdeki yöntemlerin aynılarıyla incelenen insan, adasal kalmakta ve onu doğal bir sınıf ya da türe -memeliler, primatlar- bağlayan ilişki hiç de aynılık olarak kavranmamaktadır. Tersine, antropolojicilik insanı hayvanın zıddında; kültürü doğanın zıddında tanımlamaktadır… Ancak bu zıtlaşma terimlerine dayalı insan/hayvan ve kültür/doğa ikilemleri gerçeği çarpıtmaktadır. İnsanın biri biyo-doğal, diğeri de psiko-toplumsal olan üst üste iki kattan oluşmadığı aşikârdır; insani parçasıyla, hayvani parçasının aşılamaz Çin Seddi'yle ayrılmadıkları aşikârdır; her insanın bir biyo-psiko-sosyolojik bütünsellik olduğu aşikârdır" (1) der Morin ve ilerleyen sayfalarda şu şekilde devam eder: "Demek ki, insanın atası olmayan varlıkların teknik ve sosyolojik olarak insansı aşamalara ulaştıklarını ve insanın atalarının da teknik ve sosyolojik olarak bir veya birçok primat cinsi tarafından zaten ulaşılmış bir aşamadan harekete geçtiğini görmekteyiz" (2). İnsan bilinci ve zekâsı doğada zaten var olan şeylerin evrilmiş halidir. İnsan beyninin yapısı doğada yaşayan diğer canlıların beyin yapılarının evrimsel devamıdır. Dilin ve soyut düşüncenin izlerini doğada diğer canlılarda belirli düzeylerde görmekteyiz. Bunun örneklerine ilerleyen satırlarda değineceğiz.

Bilincin bileşenleri ve hayvanlar

Hayvan davranışlarının yalnızca içgüdüsel olduğu ya da tamamen bilinçsiz olduğu şeklindeki savlara halen bazı yazılarda rastlayabilirsiniz. Bu görüş tamamen yanlıştır ve bilimsel olarak hiçbir desteği de yoktur. Öncelikle bilinç nedir? William James, bilinci, kişinin kendisinin ve çevresinin farkında olması şeklinde tanımlamıştır. Bireyin bunun için öncelikle iki şeye gereksinimi var. Bunlar uyanıklık -alertness- ve farkındalık -awareness- adlı bilincin alt bileşenlerinden ikisidir. Uyanıklıktan aktive edici retiküler sistem sorumludur. Bu yapılardan (yani aktive edici retiküler sistemden) beyin kabuğuna, bilgi

İnsan beyninin yapısı, doğada yaşayan diğer canlıların beyin yapılarının evrimsel devamıdır.

Hiçbir büyük kedi ya da köpek içgüdüsel olarak avlanamaz. Aslan olsun, kurt olsun, avlanmayı büyüklerinden öğrenir.

akışı çift yönlü olan birçok yolak uzanır. Bu yapılarda zedelenme oluşursa canlıda kalıcı koma oluşur. Talamus dediğimiz çekirdeklerden beyin kabuğuna ve bellek fonksiyonlarının, dürtüsel ve duygusal davranışlarımızın yerine getirilmesinde önemli rol oynayan hipokampus dediğimiz yapılara giden döngüsel yollardaki iletim akışı ise farkındalıktan sorumludur. Bu yolların zedelenmesi ise kalıcı bitkisel hayata neden olur. Bilincin sonraki bileşenleri duyu ve algıdır. Ön beyin loblarının belirli bölümleri, her bir beyin yarımküresinde, orta beyin ve limbik sistem ile karşılıklı bağlantı içindedir ve algının bilinçli seçiminden sorumludur.

Sıradaki bileşenimiz: dikkat. Dikkatin ana işlevsel özelliği bilişsel işlemlerin yönlendirilmesi ve seçilmesidir. Uyanıklık, dikkat ve algı arasında çok yakın fizyolojik ilişki vardır. Dikkat fonksiyonunun sağlam olabilmesinde ve sağlıklı çalışabilmesinde birçok farklı beyin bölgesi ve bu bölgelerin karşılıklı bağlantıları görev alır. Diğer bir bilinç bileşeni ise bellektir. Belleğin bir tanımı şöyledir: Sınırlı sayıda maddenin ani bir kullanım için bir süre bilinçte bekletilmesi. Dürtüler, diğer bir bilinç bileşenini oluştururlar. Dürtüler davranışın saptanmasına yardım ederler.

Buraya kadar kısaca değindiğimiz bilinç bileşenlerinin bir tanesi dahi işlevsel olarak devre dışı kalırsa, hiçbir vahşi canlı doğada hayatta kalamaz. Yani bir karaca ya da bir parsın doğada hayatta kalabilmesi için bu bilinç bileşenlerinin canlının nefes aldığı ilk andan itibaren işlevsel olması mutlak zorunludur.

Bir sonraki bileşen ise bilinçli farkındalığın odaklanması ve düşünce üretme aşamasıdır. Bunun için daha önce tartışılan tüm diğer bilinç bileşenlerinin sağlıklı çalışması ve kişinin kendi bilişsel aktivitesinin farkında olması gereklidir. Bilinçli farkındalığın görünüşü beyine homojen yayılmış izlenimi vermektedir. Hayvanlar bu odaklamayı yapabilir mi? Örneğin, bu odaklamayı yapamayan büyük bir kedi avlanamaz. Açlık hissini, yeme dürtüsünü, aldığı kokuları ve retinasına düşen imgeleri bir araya getirecek; sonra avlanmaya yeltenecek; bu arada aldığı kokular ve gördüğü imgeler arasında belleği yardımı ile hangi görüntüye ait kokuyu avlayabileceğine karar verip dikkatini seçilen o ava yöneltecek; sonra yine belleği yardımıyla ava en doğru nasıl yaklaşılacağına, öğrendiği kadarı ile karar verecek; ava doğru ilerlerken farkındalık, duyu, algı, dikkat bileşenleri en üst düzeyde çalışmaya başlayacaklar; bu arada avı ile arasına bir engel girerse ya da avın, rüzgârın, ışığın konumu değişirse, av stratejisini değiştirecek; bunun için de yine tüm bilinç bileşenlerine, özellikle de belleğe tekrar ihtiyaç duyacaktır. Sonuçta tüm bunları yapabilmesi için avlanan büyük kedinin bilinçli farkındalığını odaklayabilmesi gereklidir.

İnsansı maymunlarda semboller kullanılarak yapılan lisan çalışmalarında eski tabuları yıkan birçok yeni bulgu elde edilmiştir.

Bu arada unutmadan söyleyelim; hiçbir büyük kedi ya da köpek içgüdüsel olarak avlanamaz. Aslan olsun, kurt olsun avlanmayı büyüklerinden öğrenir. Aslan ve kurt sürülerinin av taktikleri çok değişken ve karmaşıktır. Öldürücü darbeyi kimin vuracağı, avı kimin kovalayacağı, hangisinin avı yanıltacağı, hangisinin önünü keseceği genellikle önceden bellidir. Tek başına yaşayan ve avlanan yırtıcılarda ise hayvan yine annesinden birebir öğrendiği, av sırasında duruma göre değiştirdiği, değişik av hayvanlarına göre değişik şekillerde uyguladığı av taktiklerini kullanır.

Birkaç cümle de içgüdü kavramı için edelim. Her hayvan davranışına içgüdüsel demek gibi bir büyük yanlışa düşen yorumlar, ne yazık ki az değil. İçgüdüsel ya da programlanmış motor davranışların evrimsel olarak az gelişmiş hayvan türlerinde dahi belirli durumlarda belirli oranlarda esnekliğe, duruma göre bazen değiştirilebilme yeteneğine sahip olduğunu biliyoruz. Sözü uzatmadan yine kısa bir alıntı yapıp hayvanlardan ilginç davranış örneklerine geçelim. James L. Gould ve Carol Grant Gould, *Hayvan Zihni* adlı yapıtlarında, "Kısaca söylersek, doğuştan gelen tepkilerin düşünme sürecini ille de devre dışı bırakması gerekmez. Hatta aktörlerin aslında hissetmedikleri birtakım duyguları bilinçli bir zihinsel çaba harcayarak sergileyebildiklerini düşünürsek, içgüdüsel davranışlarımızın, düşünce yoluyla bile tetiklenebildiğini görürüz... Önemli bir sorunla karşılaşan bir hayvanın da doğuştan gelen davranışlardan hangisini seçmesi

gerektiğini bilinçli olarak düşünmediğini kim söyleyebilir?" (3) diye sormaktadırlar.

Hayvanlarda koşula göre değişen davranış kalıpları

İlk örneklerimiz koşula göre değişen davranış kalıpları ile ilgili. Bazı hayvanlar tehlike çığlıklarını çevredeki dinleyicilerin kimliğine göre değiştirebilirler. Tavuklar çevrelerinde ancak başka tavuklar varken tehlike anında alarm davranışı sergiler; sincaplar ise çevredeki diğer sincaplar akraba değilse, tehlike anında sessiz kalırlar (4).

Biraz daha gelişmiş türlerden vereceğim aşağıdaki örnekler ise hayvanların yalnızca türdeş ve akrabalarını diğerlerinden değil, sürü içindeki bireyleri de birbirlerinden ayırt edebildiklerini göstermektedir. Vervet maymunlarının dört farklı alarm çığlığı vardır. İlki gökyüzünden gelen -kartal gibi- tehlikeler içindir. Bu çığlığı duyan maymunlar yukarıya bakar, sık çalıların arasına gizlenir ya da çığlığı duyan bireyler ağaçta ise üst dallardan daha alt dallara inerler. Bir diğer çığlık ise, yerden gelen tehlikeler içindir -pars gibi- bu durumda ağaçların üst dallarına tırmanırlar. Üçüncü çığlık yılan tehlikesine özgüdür. Bu çığlık duyulduğunda ise durup yere otların arasına bakarlar. Dördüncü çığlıksa insan ya da diğer grup halinde avlanan yırtıcıları haber verir. Yine bu maymunlar üzerinde grup üyelerinin banda alınmış çığlıkları ile yapılan deneylerde bireylerin birbirlerini yalnızca sese dayanarak ayırt edebildiklerini ve kimin uyarı çığlıklarının güvenilmez olduğunu öğrenebildiklerini ortaya koymuştur. Babun, makak ve vervet maymun topluluklarına bir yavrunun yardım çığlığı dinletilirse, yavrunun annesi sesin geldiği yöne bakarken, diğer dişiler ilk önce sesin sahibi yavrunun annesine bakışlarını yöneltirler (5). Ayrıca grup içi hırlama şeklindeki ses dinletilen maymunun grup hiyerarşisindeki yeri ve hırlamanın kendisine göre alt ya da üst tabakadaki bir başka maymuna yönelik olup olmaması gibi farklılıklar da,

Yapılan deneylerde, papağanların çeşitli nesnelerin isim, şekil, renk ve sayılarını söyleyebildikleri görülmüştür.

diğer bireylerin sese verdikleri tepkiyi değiştirmektedir (6).

Lisan işlevinin evrimi ve hayvanlardaki izleri

Lisan işlevinin bir evrim süreci sonucu geliştiği gerçeği, lisan yeteneğinin yalnızca insana özgü olduğu şeklindeki yanlış yargı ile çelişmektedir. Şimdi kısaca lisan yeteneğimizin evrim tarihi içindeki ve hayvanlar dünyasındaki izini sürelim. Ses çıkarma ile ilgili baskın beyin yarıküresi bilebildiğimiz kadarı ile en azından 170 milyon yıldır sol yarıküredir. Omurgalılarda sesin evrimi 170 milyon yıl önce yaşamış kurbağaların atası olan anuran adlı canlıya dayanır. Kurbağalarda aynen diğer canlılarda olduğu gibi sesli iletişim sol beyin yarıküresinin kontrolündedir. Nüfus düzeyindeki beyin asimetrileri birçok omurgalı türünde görülür. Sürü davranışı gösteren birçok hayvan türünde beyin asimetrisi olduğu, sol yarıkürenin nesnelerin sınıflandırılmasında, sağ yarıkürenin ise saldırganlık ve acı duyma yönünde uzmanlaştığı görülmektedir. Sarı asma kuşu ve kanaryada sol yarıküre büyük ölçüde ötüşü denetler. Fare, sıçan, ipek tüylü maymun, al yanaklı maymun, Japon makakı gibi türlerde türdeşinin sesli uyaranını algılamada sol yarıküre baskındır. Şempanzelerde şakak lobunun kafatasındaki genliği solda daha geniştir. El tercihi maymunlarda hafifçe sola meyillidir. Ancak bu yapılan işe göre de değişir. Kapuçin maymunları bir kutudaki yiyeceğe sol el ile yerdeki yiyeceğe ise sağ el ile uzanma eğilimindedir. Şempanzeler ise insanlar tarafından tutsak edildiklerinde, düzensiz aralıklarla sağ elli olmaya eğilimlidirler, ancak bu sağ el eğilimi doğal ortamlarında izlenememiştir (7). İnsanda sağlakların tümünde solakların ise büyük çoğunluğunda -toplamda tüm insanların yaklaşık yüzde 97-99'unda- dil ile ilgili işlevlerde sol yarıküre baskındır. Nicholas Toth'un atalarımıza ait taş aletler ve taş alet yapımı üzerine yoğunlaşan çalışmaları, ilk taş aletleri yapan atalarımızın sağ elli olduklarını göstermiştir (8). Unutmadan, sağ elin işlevi sol yarıküredeki motor bölgenin kontrolü altındadır. Lisan gelişiminin erken dönemlerinde, jest, mimik ve el hareketleri iletişimde kullanılan esas unsurlardır. Hâlâ özellikle heyecanlandığımız, kızdığımız ya da zorda kaldığımız durumlarda el hareketlerinin yardımı olmadan derdimizi anlatamayız. Evrimsel olarak işaret ile anlaşmayı kullanma yetimiz, sesli iletişimi kullanma yetimizden daha eskidir. Beynimizin sol yarıküresindeki sözel lisan kullanma yetimiz ile ilgili nöroanatomik yapıların sağ yarıküredeki ayna aksinde bulunan bölgeler, jest, mimik, el hareketleri ve prozodiyi (ses ve vurgu bütünü) anlama ve çözümleme işlevlerinde uzmanlaşmıştır. Sol yarıküredeki lisan merkezlerinde bir zedelenme olması durumunda, bu sağ yarıküredeki bölgeler geçici süreyle iletişim işlevini üstlenirler.

Evrimsel olarak dilin gelişimi açı-

Soyut düşünme ve problem çözmeyle ilgili olarak hayvanlara ilişkin ilginç örnekler var.

sından önemli bir bulgu da yansıtıcı -ayna- sinir hücrelerinin hem insanda hem de primatlarda bulunduğunun ve insanda Broca alanına (baskın olan beyin yarısında dilin motor çıkış merkezi) karşılık gelen alanın, primatlarda (makak beynindeki F5 alanı) benzer şekilde işlevsel olduğunun gösterilmesidir. Primatlarda yapılan çalışmalar dilin kökeni açısından önemli olan merkezi sinir sistemi yapılarının evrimine ışık tutmaktadır. Giacomo Rizolatti, makak ön beyin lobu gri maddesinin alt bölümünde yer alan F5 alanında bulunan tekli -ayna- sinir hücrelerinin hayvanın yaptığı uzanma ve kavrama eylemlerine yanıt verdiğini göstermiştir (9). Bu sinir hücreleri aynı hareketi yapan bir insana ya da bir başka maymuna da benzer şekilde yanıt vermektedir. Maymun beyninde bu hücreleri içeren bölge insandaki Broca alanına karşılık gelen beyin alanında yer almaktadır. Kohler ve arkadaşları, F5 bölgesinin bazı yansıtıcı sinir hücrelerinin işitsel uyarılara da yanıt verdiklerini bildirmiştir (10). Büyük olasılıkla, sinir hücrelerinin makaklarda, insandaki Wernicke alanının (baskın olan beyin yarısında alt şakak lobunda yer alan dilin girdi merkezi) eş işlevine sahip olan ve alt şakak lobunun üst girintisinin arka kesminde yer alan Tpt (temporopariatal) alanından işitsel girdiler aldığını göstermektedir. Yine makakların ön beyin lobunun ön-yan bölgesinde (insan beynindeki 12. ve 45. beyin gri madde alanların eş işlevine sahip olan bölgeler) karmaşık hayvan ve insan seslerine yanıt veren uzamsal olmayan işitsel işlemlerde yer aldığı düşünülen ayrı bir sinir hücresi grubu olduğu bildirilmiştir (11). Sonuç olarak lisan işlevleri üzerine uzmanlaşmış beyin bölgelerimizin evrimsel olarak benzer işlevleri üstlenmiş olan öncülleri primat beyninde de bulunmaktadır.

Yine örneklerimize dönelim. İlk örneğimiz sevimli bir gri Afrika papağanı olan Alex. Irene Pepperberg tarafından eğitilen Alex, hem geniş bir kelime dağarcığına sahiptir, hem de isteklerini anlatabilmek için İngilizce sözcükleri doğru olarak kullanabilmektedir. Alex çeşitli nesnelerin isim, şekil, renk ve sayılarını söyleyebilmektedir. Ayrıca iki farklı nesnenin ortak ya da farklı özellikleri sorulduğunda çok büyük çoğunlukla renk, şekil ya da nesnenin yapıldığı madde açısından nesnelerin farkını ya da iki nesnenin aynı olduğunu söyleyebilmektedir. Sayılarla ilgili alıştırmaların yapıldığı nesneler bir kenara bırakılıp adını bildiği yeni nesnelerle yapılan 145 sayı bilme deneyinde yeni nesnelerin sayılarını yüzde 80 doğrulukla bilebilmiştir. Yanlış yanıtların büyük çoğunluğundaysa, yalnızca nesne adını söyleyip sayı belirtmemiştir; bu durumda (örneğin kaç kâğıt) nesnenin sayısı tekrar sorulduğunda sayıyı yüzde 90 oranında doğru yanıtlamıştır (12, 13).

İnsansı maymunlarda semboller kullanılarak yapılan lisan çalışmalarında eski tabuları yıkan birçok yeni bulgu elde edilmiştir. Amerikan işaret

Hayvanlar amaçlarına yönelik basit düzeyde alet kullanabilmektedir.

dilinden 132 işareti kullanmayı öğrenen Washoe adlı şempanze, aynı zamanda bu işaretleri kendine özgü bir şekilde bir araya getirebilip, onları anlamlı bir şekilde kullanabilmeyi başarabilmiştir (14). Bir cüce şempanze olan Kanzi ise bu denek maymunların en başarılısıdır. Kanzi, özel bir klavye üzerindeki sembolleri anlayabilmektedir; ayrıca bu sembolleri bilgi değiş tokuşu, istek ve niyet bildirme araçları olarak kullanabilmektedir. Kanzi iki buçuk yaşındaki bir çocuk düzeyinde iletişim kurma becerisine sahiptir (15). Washoe'nin manevi oğlu olan Loulis adlı şempanze, yanında insanların işaret dilini kullanmalarının yasak olduğu ortamda, beş yıllık bir süre içinde manevi babasından 50 kadar işareti kullanmayı öğrenmiştir (16).

Hayvanlarda kültür aktarımı örnekleri

Buradan, hazır yeri gelmişken, yeni öğrenilen davranış kalıplarının gelecek nesillere aktarılması, yani basit düzeyde kültür aktarımına geçelim. Fareler üzerinde yapılan geniş çaplı bir araştırma, tehlikeli bir yiyecekle ilgili bilginin kuşaktan kuşağa aktarıldığını ortaya çıkarmıştır. Kendileri doğmadan çok önce hasta eden bir maddeyle ilişkilendirilmiş bir gıdayı yiyen ataları artık çoktan yok olmuşken bile, yeni nesiller o gıdadan uzak durmuştur (17). Avustralya'da yaşayan siyah çaylaklar, kamp yapanların ateşlerinden kenardaki bir yanı yanan odun parçalarını çalıp kısa mesafe ötedeki kuru çayırlığa bırakırlar. Kuru otlar tutuşup yanmaya başlayınca otlar arasında gizlenmiş tavşanlar panik içinde kaçışmaya başlar. Sonrasında tavşanları avlamak, çaylaklar için tabii ki çok kolaydır. Çaylakların daha önce gözlemlenmemiş olan bu davranışı, oldukça yakın dönemde ortaya çıkmış ve tür içinde yayılmıştır. Primat türlerinde ise yeni öğrenilen bir davranışın grup içinde yayılması ve küçüklere aktarılmasına dair birçok örnek bulunmaktadır. İlk örneklerden en ünlüsüne kısaca değinelim. Araştırmacılar İmo adlı dişi bir Japon makağının 1953 yılında patatesleri yemeden önce gidip deniz kenarında yıkadığını gördüler. Doğal davranışları arasında böyle bir uygulamanın olmadığı makaklar arasında (önce İmo'nun oyun arkadaşlarından başlayarak) bu patates yıkama davranışı yayıldı ve 60 makaklık sürüde 9 yıl sonra 39 makak bu yöntemi kullanır oldu. İmo bu kez 1959 yılında buğdayları suya atıp kumları dibe çöktükten sonra suyun üzerinde kalan buğdayları toplayıp yemeye başladı. Altı yıl sonra, sürüden 19 makak daha aynı yöntemi kullanmaya başladı (18).

Soyut düşünmeyle ilgili en güzel ve en net kanıt, birçok hayvan türünde gözlemlediğimiz oyundur. Hayvan türlerinde oyun, yavruların olgunlaşma aşamasında çok büyük öneme sahiptir.

Alet kullanma örnekleri

Siyah çaylakların bıraktığı yere dönelim. Hayvanlar amaçlarına yönelik basit düzeyde alet kullanabilmektedir. Rahip akbabalar, devekuşu yumurtasını kırmak için gagaları ile tuttukları bir taşı yumurtaya fırlatır. Deniz samurları istiridyelerin kabuğunu kırmak için becerikli ön pençeleri ile tuttukları taşı kullanır. Galapagos ağaçkakanımsı ispinozu gibi bazı kuşlar gagalarında tuttukları küçük dallarla yarıklardaki küçük böcekleri dışarıya çıkarır (19). Bir başka kuş türü ipekkuşu ise, çiçeklerden ve çilek benzeri meyvelerden damlatarak elde ettiği renkleri bir araya getirir ve elde ettiği bu renk karışımı ile yuvasının girişindeki kameriyeyi boyar, bu boyama işlemini ise gagasında tuttuğu bir lif yardımı ile yapar (20). Primatlar ise daha karmaşık alet kullanma davranışları sergiler, hatta aletleri bir yerden bir yere kendileri ile birlikte taşırlar.

Hayvanlarda problem çözme ve oyun

Soyut düşünme ve problem çözmeyle ilgili olarak vermek istediğim çok hoş örnekler var. Bu örnekleri, olabildiğince, bize daha yakın türler olan insansı maymunlardan değil, bize daha uzak türlere ait gözlem ve deneylerden seçmeye çalıştım. Cambridge Üniversitesi Zooloji Bölümü'nden Mark Elgar serçelerin doğal ortamlarında bir dizi seçenek karşısında karar alma davranışlarını incelemiş ve serçelerin bir durum karşısında birçok değişik etkeni göz önüne alıp bir karar aldıklarını gözlemlemiştir (21). Bernd Heinrich, kuzgunlarda problem çözme ve yeni davranış taktikleri belirleme ile ilgili deneyler yapmıştır (22). Bu deneylerde ipin ucunda bir dalda sallanan et parçacıklarını almaya çalışan kuzgunlar gözlemlenmiştir. İlk başta ipin ucundaki eti almaya çalışan kuzgunlar başarısız olurlar, ancak yaklaşık 6 saat sonra bir kuzgun problemi çözer ve gagası ile yukarıya çektiği ipin üstüne basarak ve bu hareketi ete ulaşıncaya dek yineleyerek ete ulaşır. Bir süre sonra bir başka kuzgun ipi tutup dal üstünde ipin üstüne basa basa yana doğru yürüyerek ete ulaşmayı başarır. Sonunda birbirlerini gözlemlemeden kuzgunların büyük kısmı bu iki taktikten birisi ile problemi çözmüştür. Daha ilginç olansa, ipe bağlı et gagalarında iken kuzgunlar ürkütüldüğünde, daha önce problemi çözebilmiş olanların eti bırakıp uçtukları gözlenirken; daha önce çözümü bulamamış olanların gagalarında ipe bağlı etle uçmaya çalıştıklarının gözlenmesidir. Denizaslanlarına ikonlar yardımı ile önce X=Y, sonraki aşamada ise Y=Z önermeleri öğretilip, sonra X=Z midir sorusu sorulduğunda, bu mantık dizisini kolayca öğrenebildikleri görülmüştür (23). Özellikle hayvanlarda sayı kavramı olup olmadığı tartışılırken gerçekleştirilen çok güzel ve çok zekice planlanmış bir deney örneği vardır. Kanada Guelph Üniversitesi'nden Hank Davis ve öğrencisi Sheree Ann Bradford yaptıkları deneylerde farelerin deney düzeneğinde yer alan 6 odacıktan yiyecek içeren doğru odacığı sayarak bulabildiklerini göstermiştir (24).

Soyut düşünme ile ilgili en güzel ve bence en net kanıt ise, birçok hayvan türünde gözlemlediğimiz oyundur. Hayvan türlerinde oyun, yavruların olgunlaşma aşamasında çok büyük öneme sahiptir. Örneğin köpek ve kurtlarda sosyal oyunu sürdürmek için rol değişimi ve kendini engelleme davranışları izlenir ve bunlar etkileşim halindeki hayvanlar arasındaki boyut ve kademe eşitsizliklerini azaltmaya ve oyunun gerçekleşmesi için gereksinim duyulan karşılıklılığın sağlanmasına hizmet eder (25). Memeliler dışında kuşlarda da oyun davranışı gözlemlenmiştir. Papağanların kendilerine oyuncaklar bulduğu iyi bilinir. Sırtüstü yüzerler, hatta kartopu yapanlara dahi rastlanmıştır. Kuzgunlar ve bazı su kuşları, besin maddesi olmayan kimi cisimleri gagaları ile yüksekten atar, yere düşmeden tekrar tutarlar; bu oyunu iki kuşun birlikte oynadığı ve atıcı-tutucu rollerini sırayla değiştirdikleri de gözlenmiştir. Yırtıcı kuşlar bu oyunu yakaladıkları avları ile oynar ve yine kuzgunlarda genç bireyler savaş oyunları oynarlar (26).

Sosyal davranış örnekleri

Toplumsal hayatı olan memelilerde koruma, yardım etme, bireyin kendisini feda etmesi, yiyecek bulma ve yavru yetiştirmede işbölümü ve yardımlaşma gibi sosyal davranış kalıpları olduğu iyi bilinmektedir. Primatlarda ise bu davranışların yanı sıra hile yapma ve aldatma davranışları birçok gözlemci tarafından izlenmiştir (27). Yine primatlar aynada kendi imgelerini tanıyabilmektedir. Gordon Gallup, şempanzelerin ortalama dört gün içinde aynadaki görüntülerinin kendilerine ait olduğunu anlayabildiklerini ve sonrasında aynayı kendi günlük temizliklerini yapmak için kullandıklarını ortaya koymuştur.

Gallup, ilaçla uyuttuğu şempanzelerin alnına beyaz boya sürmüştür. Uyandıktan sonra alınlarındaki boyayı hissettiklerine dair hiçbir bulgu vermeyen şempanzelerin, kendilerini aynada görür görmez alınlarını oğuşturup boyayı çıkarmaya çalıştıklarını gözlemlemiştir. Orangutanlar da aynadaki görüntünün kendilerine ait olduğunu bilmektedir. Ünlü goril Koko'nun kendisini rahat hissettiği ortamda, ayna karşısında makyaj yaptığı gözlenmiştir (28).

Yazı boyunca hayvanlar dünyasından ilginç ve açıklayıcı örnekler vermeye çalıştım. Burada değinilmeyen birçok başka gözlem ve deney var. Ayrıca bazı örneklere kısaca değindim. Ancak biliyorum ki, konu ile ilgili okuyucu, değinilmeyen örnekleri ya da kısaca değinilen örneklerin ayrıntılarını alıntı yaptığım kaynaklardan veya benim gözümden kaçmış olan diğer kaynaklardan keşfetme fırsatını kaçırmayacaktır. Soyut zekâmızın evrimsel izlerini, bize en yakın türlerden başlayıp en uzak türlere doğru giderek ortak geçmişimizi paylaştığımız diğer canlı türlerinde arayıp, kendimizi ve diğer canlı türlerini daha iyi tanımaya ve anlamaya çalışmalıyız. Hayvanları doğru tanımanın ve onların zekâlarını daha iyi anlamanın en anlamlı ve en güzel yöntemi de, bence onlarla bir arada ve dostça yaşamaktan geçiyor.

DİPNOTLAR

1) Edgar Morin, Kaybolmuş Paradigma: İnsan ve Doğası, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Birey ve Toplum Yay., Ocak 1985, s.4-5.
2) Age, s.34.
3) James L. Gould-Carol Grant Gould; Hayvan Zihni, Çev. Deniz Yurtören, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Nisan 2001, s.96.
4) Age, s.170.
5) Age, s.171-173.
6) Marian Stamp Dawkins, Hayvanların Sessiz Dünyası, Çev. Füsun Baytok, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Haziran 1999, s.36.
7) M. C. Corballis, İşaretten Konuşmaya: Dilin Kökeni ve Gelişimi, Çev. Aybek Görey, Kitap Yayınevi, 2003, s.173-197.
8) Richard Leakey, İnsanın Kökeni, Çev. Sinem Gül, Varlık/Bilim Yayınları, 1998, s.129-147.
9) G. Rizzolatti, L. Fadiga, V. Gallese, L. Fogassi (1996); "Premotor cortex and the recognition of motor actions", Cognitive Brain Research 3, 131-141.
10) E. Kohler, C. Keysers, M. A. Umilta, L. Fogassi, V. Gallese, G. Rizolatti (2002); "Hearing sounds, understanding actions: representation in human mirror neurons", Science, 297, 846-848.
11) M. Arbib, M. Bota (2003); "Language evolution: neural homologies and neuroinformatics", Neural Networks 16, 1237-1260.
12) James L. Gould-Carol Grant Gould (2001), age, s.198-200.
13) Marian Stamp Dawkins (1999), age, s.181-192.
14) Age, s.110-111.
15) James L. Gould-Carol Grant Gould (2001), age, s.191-214.
16) Age, s.205.
17) Marian Stamp Dawkins (1999), age, s.80-81.
18) James L. Gould-Carol Grant Gould (2001), age, s.90-91.
19) Richard Leakey, Roger Lewin; Göl İnsanları, Çev. Füsun Baytok, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ekim 1997, s.148.
20) Cumhuriyet Bilim Teknik Dergisi, "Hayvanlar Dünyası", Sayı: 524, s.12.
21) Marian Stamp Dawkins (1999), age, s.29-97
22) James L. Gould-Carol Grant Gould (2001), age, s.149-167
23) Age, s.196.
24) Marian Stamp Dawkins (1999), age, s.159-213.
25) Marc Bekoff, Düşünen Hayvanlar, Çev. Serpil Çağlayan, Kitap Yayınevi, Ekim 2002, s.188-203.
26) James L. Gould, Carol Grant Gould; Hayvan Zihni, çeviri: Deniz Yurtören, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 1. Basım, Nisan 2001, s.185.
27) James L. Gould-Carol Grant Gould (2001), age, s.169-190.
28) Age, s.175-177.

Tarihsel, sosyolojik ve deneysel boyutlarıyla

Yeni bir tıp paradigması, ütopya mı?

Geleneksel hekimlik ve şamanlık uygulamaları, nöro-psiko-immunoloji alanında yürütülen bazı çalışmaların ışığında, bilimsel yöntembilim çerçevesinde ele alınıyor. 1978'de SSCB'nin Alma-Ata Kenti'nde düzenlenen "Temel Sağlık Hizmetleri Konferansı"nda 138 ülkenin temsilcisi yeni tıp paradigmalarını tartışmış ve tıpta bütüncül yaklaşımın ilkelerini belirlemişti. 1950-80 arası Çin deneyimi ve Çıplak Ayaklı Doktorlar büyük başarı sağlamıştı. Günümüzde ise unutulan hastalıklar yeniden gündeme girdi. "Herkes İçin Sağlık" bir ütopya mı?

Dr. Deniz Akgün
Araştırma Görevlisi, Fırat Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı ABD

Arkaik toplumlarda dış dünyaya ilişkin düşüncelerle kozmik gerçekliğin birbiriyle bağıntılı olduğu düşünülürdü. Bu nedenle Yunan Tanrısı Asklepion adına inşa edilmiş tapınaklarda bulunan rahip hekimlerin, iyileştirme ayinleri sırasında Tanrı heykellerinin arkasına gizlenip hastalarla Tanrıların ağzıyla konuştukları biliniyor. Bu uygulama günümüzde hilekârlık olarak görülebilir. Ancak bir rahibin şifa vermesi beklenen hastası ile Tanrı kılığına girerek iletişim kurması, insan etkinlikleri ile Tanrısal etkinliklerin birbiriyle ilişkili kabul edildiği, kahramanların Tanrılaştırılıp, Tanrıların günlük insan işleri içinde tasvir edildiği dönemler için olağan bir durumdu. Günümüzde ise insanları belli düşünceler doğrultusunda ikna edebilmek için daha bilimsel bir dizi yöntem tercih edilebilmektedir.

Günümüzün geçerli bilim paradigması kapsamında, insan yaşamı daha fazla oranda dallanıp budaklanmakta olan uzmanlık alanlarının dar bakış açıları aracılığıyla incelenmeye çalışılmakta. Yaşamın her alanını, atomize edile edile birbiriyle ilişkisi kurulamayan parçalara dönüştürmenin, bütünü kavramaya yönelik çabalara tercih edilebildiği bir dönemin, kendine özgü sıkıntılarını yaşıyoruz. Bugünkü anlamıyla bilimsel etkinliğin 150 yıl kadarlık geçmişinden önce ve bu döneme kaynaklık eden büyük tarih kesiti boyunca ise, insanın biyolojik, ruhsal ve sosyal açılardan ayrı ayrı incelenen sistemler bütünü olarak kabul edilmesi söz konusu değildi. İnsan sağlığı ile ilgili etkinlikler de, bu açıdan her biri farklı disiplinlerin uğraş alanı kabul edilen vücut sistemlerinin, dokuların, davranışların toplamı olarak görülmüyordu.

Günümüzde ise şaşırtıcı bir şekilde daha fazla ileri teknolojinin kullanımını gerektiren modern tıp teknikleriyle, bunların zıttı doğrultuda sınıflandırılabilecek geleneksel yöntemlerin, bir arada popülerliğini artırmakta olduğu görülüyor. Tıp teknolojisinin beşiği sayılabilecek ABD'de tıp teknolojisi üreticisi sektörlerin, son 30 yılda kârlılığını arttırabilen nadir sektörlerden biri olması; diğer taraftan dünyanın pek çok ülkesinde geleneksel sağlık kurumlarına başvuruların, birinci basamak modern

Bir Şaman maskı. Kimi araştırmacılar Şamanlığın başlangıcını, uygarlığın başlangıcı sayılan Mezopotamya ve Sümer'den en az 20-25 binyıl öncesine dayandırmakta.

tıp kurumlarına olan ilgiyi aratmayacak ölçüde yoğun olmasını nasıl açıklamak gerekir?

Geleneksel tıp uygulamalarını, batıl inançlar topluluğu olarak sadece sosyolojik araştırmaların sınırları kapsamında mı ele almalıyız? Bu uygulamaların günümüzde yaygınlaşması ve yeni boyutlar kazanmasını, modernleşmenin toplumların sorunlarını çözüme kavuşturmak üzere yeni kaleleri fethetmekte olduğu fikriyle nasıl bağdaştırabiliriz? Yoksa modernleşme dürtüsü, bırakalım yeni başarılar elde etmeyi, geleneksel yapı ve kurumlara tutunarak ayakta kalmaya mı çalışıyor? Geleneksel sağlık kurumlarının, modern yöntemlerle sorunlarına çare bulamayanlar için ideal adresler olduklarını mı düşünmeliyiz? Yoksa geleneksel tıp uygulamalarının bilimselleştirilmesi sorunu üzerine daha fazla kafa yormamız gerekir mi?

Bu yazıda öncelikle Şamanlık uygulamalarının kapsamı ve günümüzde güncelliğini sürdüren yönleri değerlendirildi. Daha sonra günümüzdeki geleneksel hekimlik uygulamalarının çağdaş sağlık hizmeti anlayışıyla koşutlukları tartışıldı. Bu kapsamda geleneksel hekimlik ve Şamanlık uygulamaları, nöro-psiko-immunoloji alanında yürütülen bazı çalışmaların sonuçları ışığında, bilimsel yöntembilim çerçevesinde ele alındı. Son olarak ise aynı zamanda sosyal bir olgu olarak değerlendirilen geleneksel hekimlik uygulamalarının, yeni tıp paradigmaları açısından taşıdığı önem değerlendirilmeye çalışıldı.

ARKAİK TOPLUMLARDA ŞAMANLIK

Şamanlık uygulamalarının geçmişi oldukça eskilere dayanmaktadır. Güney Fransa'da, içinde trans halindeki Şamanlar'ın 12 binyıllık resimlerinin bulunduğu mağaraların var olduğu bilinmektedir (5). Ayrıca çeşitli araştırmacılar Şamanlığın başlangıcını, uygarlığın başlangıcı sayılan Mezopotamya ve Sümer'den en az 20-25 binyıl öncesine dayandırmaktadırlar (6). Eski çağlardaki Şamanlar'la günümüz hekimlerinin aynı kişiler oldukları ise pek çok araştırmacının ortak görüşüdür (7).

Şamanlar kimdi?

Şamanizm, diğer özelliklerinin yanı sıra toplumsal bir talebe yanıt veren ve pratik bir amacı olan bir dizi inanış ve uygulamalar bütünü olarak ele alınmaktadır (8). Bu amaca yönelik olarak sağlıkla ilgili konularda hem bilen, hem yapabilen kişiler olmaları yönüyle Şamanlar'ın (8) hastalıkları iyileştirebilmeleri için, hastalıkların oluş mekanizması ile ilgili olarak görüş sahibi oldukları düşünülürdü (9). Kuşkusuz Şamanlık'la ilgili özellikler toplumdan topluma ve dönemden döneme değişiklikler göstermekteydi. Ancak bu uygulamaların günümüz için önemli sayılabilecek bazı ortak yönleri de bulunmaktaydı.

Şamanlar, seçilmelerinin ardından deneyimli bir usta tarafından usta-çırak ilişkisi içerisinde eğitildikleri bir eğitim sürecinden geçmekteydiler (9). Ayrıca bazı Şamanist topluluklarda (Örneğin Yakutlar) Şaman adayları, ancak ihtiyar bir Şaman eşliğinde sadakat yemini ettikten sonra Şamanlık yapmaya hak kazanırlardı (7). Eski toplumlarda Şamanlık gönüllü olarak ve karşılık beklenmeksizin yapılan bir işti (6). Şamanlar'ın gelirleri genelde çok azdı ve çoğu zaman ücretsiz ayin yaparlardı (7). Bu nedenle bazılarının bu görevi ekonomik gerekçelerle geri çevirdikleri de dile getirilmiştir (8). Buna karşın bu görevi yerine getiren kişilerin öteki insanların erişemediği bir durumun yaşanmasını sağlayan esrime deneyimi nedeniyle, toplum içinde ayrıcalıklı kişiler sayılması ve kendilerini öyle görmeleri de söz konusu olabilmekteydi (9).

Şamanlar iyileştirmeye çalıştıkları hastalıkların öncelikle nedenini bulmaya çalışırlardı ki, neden genellikle hastanın canını çalan ya da vücuda giren kötü ruhların etkileriyle ilgili olmaktaydı (9). Uygulanan tedavi yöntemleri de hastalığın tipine göre değişiklik göstermekteydi. Hastalık yapıcı bir nesnenin vücuda girmesinden kaynaklanan hastalıklar, bu nesnenin vücuttan kovulması yoluyla; ruhun yitirilmesiyle oluşan hastalıklar ise kaçak ruhun bulunup tekrar yerine getirilmesi yoluyla tedavi edilirdi (9). Ancak bu iki tedavi yöntemi (Endocrisme, exocrisme) genelde Şamanizm'de bir arada yer almıştır (8). Şamanlar gerekli olduğunda, daha özelleşmiş tedavi stratejilerine de başvurabilmekteydiler. Olağandışı oldukları kadar yaratıcı nitelikler de gösteren bu stratejiler

daima hastalığa, acıya, vücuda, topluma ve dünyaya ilişkin özgün bir bakış açısını yansıtırdı (8). Bu işleri yaparken de Şamanlar, zekâlarını ve hayal güçlerini kullanmaktaydılar (8). Ayrıca gerek gördüklerinde, tedavi eylemini zamana yayarak teşhisi ve tutumu, hastalığın seyrine bırakma yoluna da gidebilmekteydiler (8).

Bazı araştırmacılar Şamanlar'ın kendilerinin, çeşitli hastalıklara yakalanıp bu hastalıklardan kurtulan kişiler olduklarını ileri sürmüştür. Örneğin bazı Şamanist toplumlarda Şaman, her şeyden önce kendini iyileştirmeyi başarmış bir hastadır (9). Şamanlar görev başında olmadıkları dönemlerde sıradan bir insan durumundadırlar (8) ve halk içinde yaşarlar (7). Bu açıdan Şamanlar'la sıradan insanlar arasındaki fark nicelikseldir (9). Kimi Şamanist topluluklarda ise hemen her yetişkin bazı durumlarda Şaman gibi davranabilir (8). Bazı topluluklarda ise Şamanist sağaltım tekniklerini uygulayabilmek için Şaman'ın, herkesin önünde resmen tanınmış olması gereklidir. Ayrıca kimi durumlarda toplumlar, katı yöntemler kullanarak Şamanlar'ı denetim altında tutmayı da hedefleyebilir (8).

Şamanizm, kişisel niteliklerin temel olduğu sözlü ve teatral bir sanat olarak da kabul edilebilmektedir. Bu nedenle bazı sanatçıların resim, şiir, müzik, dans gibi sanat dallarındaki yapıtlarını ve esinlerini, Şamancıl deyimi ile tanımlamaları söz konusu olabilmektedir (8). Şamanlar da benzer şekilde ruhları aramak ya da yer altına götürmek ve bu eylemi insanlara anlatabilmek için, çoğu zaman tiyatronun özelliğini kullanırlardı. İlkel anlamda nasıl bu dünya ile öte dünya arasında gidip gelebiliyorlarsa, doldurulmuş bir kazın üstünde ellerini çırparak uçabilir, davulun içine ruhları hapsedebilir, davullarına hızlı veya yavaş vurarak aldığı yolu, ne kadar uzaklaştıklarını ve yakınlaştıklarını anlatabilirler. Bu şekilde kuşların, hayvanların ve ruhların taklidini yapabilirlerdi (10).

Amerika yerlileri arasındaki bazı Şamanlar, sınama aracı olarak sanrısal bitkilere ya da özümsenmiş ürünlere de başvurmaktaydı. Aynı şekilde Peru Yaguaları için tütün suyuna pozitif tepki vermek, yardımcı ruhlara erişmenin ve dolayısıyla şamanlık mertebesine ulaşmanın gerekli koşulu olarak kabul edilmekteydi. Şaman, tütün çiğnediğinde yalnızca öteki dünyayla iletişim kurma gücünü elde etmekle kalmaz, öteki dünyanın zararlı varlıklarıyla başa baş mücadele etme olanağını da yakalardı (8). Bu anlayışa göre tütün genel olarak ruhların besini kabul edilirdi. Buna karşın tütün ve uyuşturucu madde kullanımı ile dalınca geçmenin, başka şekilde erişilemeyen manevi bir durumun taklit edilmesi şeklinde, esrime tekniğinin yozlaşmış bir biçimi olarak değerlendiren araştırmacıların da var olduğunu belirtmekte fayda var (9).

Şamanlar'ın toplumsal işlevleri

Şamanlık'la ilgili bir diğer konu da Şamanlar'ın sembolleriyle ilişkilidir. Totem inancı Şamanizm'le yakın ilişkili bulunmaktaydı. Kimi araştırmacılar Şaman giysisi üzerinde bulunan çeşitli hayvan resimlerinin totem inancıyla ilişkili olduğu görüşündedir (8). Bilindiği gibi geçmiş çağların önemli uygarlıklarından Mısır Uygarlığı'nda, sağlık uygulamaları belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaşmış bulunmaktaydı. Mısır'da tıp alanında en gelişmiş kent ise Teb'di. Bu kentin simgesi yılandı ve hekimliğin günümüzdeki simgesinin yılan oluşunun kökeninin Teb Kenti kaynaklı olduğu düşünülmektedir (12).

Temelde avcı-toplayıcı topluluklara ilişkin bir düşünce ve inanç sistemi olan Şamanizm (12), o günün koşullarına göre ekonomik faaliyetlerle de yakın ilişkili durumdaydı. Öyle ki bazı avcı topluluklarında Şamanizm'in varlık nedeninin avı etkilemek üzerine kurulduğu belirtilmiştir (8). Bu topluluklarda şamanın görevi, av hayvanlarını yakalayabilmek için hayvan ruhları ile işbirliği yapmaktır (8). Şamancıl törenlerin bazılarında Şaman'ın, çeşitli hayvanların davranışlarını taklit etmesinin de bununla ilgili olabileceği belirtilmiştir (9). Ayrıca Şamanlar av hayvanlarının üremeleriyle, barınmalarıyla ve korunmalarıyla da uğraşmaktaydı (8).

Şamanlar'ın işlevlerinden biri de ekolojik dengenin korunmasına hizmet etmekti (13). Bu amaçla bazı Şamanlar yeni bir ev yapılacağı zaman, uygun olan yerleri önceden tahmin ederek, toplumun organizasyon şeklinin belirlenmesine katkıda bulunmaktaydılar (8). Şamanlar'la değişik üretim sektörleri arasında da, tarihsel olarak var olan bazı ilişkilerden söz edilebilir. Maden işlemeye dayalı sihirbazlık, zorunlu olarak içerdiği ateşe egemenlik olgusu etkisiyle, Şamanlığı saygın kılan pek çok öğeyi özümsemiş bulunmaktaydı (9). Kimi durumlarda demircilerle Şamanlar arasında bir ortak yaşam ilişkisine de rastlandığı da belirtilmiştir (9). Şamanlar'ın tedavi ettikleri kişilerin arasında demircilerin de bulunması, geçmiş çağlardaki en önemli imalat tekniği olan demirciliğin Şamanlık'la ilişkili bir meslek olduğunu düşündürmektedir.

Şamanizm, sözlü ve teatral bir sanat olarak da kabul edilebilmekte.

Gerçekliğe ilişkin olarak ise Şamanizm farklı bir düşünce tarzının varlığını öngörür (8). Yaratıcı bir yaşa-

ma geçit verdiği için çoğu toplumda Şamanlar'ın bilge olarak değerlendirildikleri dile getirilmektedir. Bunun yanı sıra Şamanlar'ın değişim ve uyum süreçlerinde bir yenilikçi olarak gerçekleştirebileceği olumlu rollerin de altı çizilmiştir (8). Bu açıdan Şamanlar'ın aynı zamanda toplumun dönüşüm dinamiklerinden biri olarak kabul edildiklerini söyleyebiliriz. Bazı Şamanist topluluklarda Şamanlar'ın kabile ya da oymağın öğütçüsü ödevini üstlendikleri (7) ve devlet-hükümet işlerine karıştıkları; bu yolla Şamanizm'in içerdiği bazı unsurların devlet yönetimini ilgilendiren çeşitli alanlarla ilişki içerisinde olduğu da belirtilebilir.

Bunların yanı sıra Şamancıl sağlık uygulamaları, günümüzdeki anlamıyla koruyucu, sağaltıcı ve esenlendirici sağlık uygulamaları anlayışlarının tümünü birden kapsamakta ve sağlığa katkısı olabilecek bütün faaliyetler, Şamanlar'ın çalışma konuları kapsamında yer almaktaydı. Ayrıca Şamanlar'ın kullandığı sağaltım teknikleri, gerek vücuda giren kötü ruhların çıkarılması şeklinde olsun, gerekse bu amaca uygun olarak çeşitli bitkisel ilaçların kullanılması şeklinde olsun, toplumun kendi kaynaklarıyla karşılayabileceği türden yöntemleri içermekteydi.

Ülkemizde halk hekimliği olgusu ve Şamanizm'in izleri

Günümüzde ülkemizin birçok kırsal bölgesinde sağlıkla ilgili çeşitli uygulamaları gerçekleştiren ve ocaklı adıyla anılan halk hekimlerinin de, tarihsel olarak Şamanizm olarak bilinen uygulamalar topluluğunun izlerini taşımakta olduklarını düşünülmektedir (1). Ülkemizde bölümleri birbirine bağlı bir folklor kurumu olarak ele alınan halk hekimliği (1) halkın, olanakları bulunduğu zaman veya başka nedenlerle, hekime başvuramayınca veya başvurmak istemeyince, hastalıklarını teşhis ve tedavi amacıyla ya da hastalıklardan korunma amacıyla uyguladığı yöntem ve işlemlerin tümü olarak tanımlanmaktadır (2).

Halk hekimliği uygulamaları, Orhan Acıpayamlı'nın yaptığı sınıflamaya göre şu başlıklar altında incelenmektedir: (1)

- Bitkisel kökenli ürünlerle yapılan uygulamalar,
- Hayvansal kökenli ürünlerle yapılanlar,
- Madensel kökenli ürünlerle yapılanlar,
- Irvasalama yoluyla yapılan uygulamalar,
- Parpılama yoluyla yapılan uygulamalar,
- Dinsel kökenli uygulamalar.

Halk hekimliği uygulamalarının günümüz modern tıbbının temelini oluşturuyor olması (3) ve halk hekimliğinde kullanılan ilaçlar üzerinde gerçekleştirilecek olan çalışmaların tıp ve eczacılık literatürüne yeni boyutlar kazandırabilecek olması (4), bu uygulamaların sağlık hizmetleri kapsamında ele alınabilecek özellikleri arasında değerlendirilebilir. Diğer taraftan günümüzde Şamancıl uygulamalar kapsamında da ele alınabilecek çeşitli halk hekimliği uygulamalarının bulunduğu bilinmektedir.

Gerek Şamanist toplumlarda, gerekse halk hekimliği uygulamaları arasında, hastalıklardan korunma amacıyla uygulanan yöntemlerden bir tanesini kurban törenleri oluşturur.

Örneğin Altaylılar'da bazı hastalıkları gönderen Tanrılara, kurban edilmek üzere hayvanın salıverilmesi anlamında ıdık bağışlanırdı. Bu bölgede al ızık (ya da ıdık), ailenin baş ve göğüs ağrılarından korunması amacıyla, duru ızık ise göğüs rahatsızlıklarından şifa bulmak ümidiyle bağışlanırdı (7).

Yakutlar'da ise Şamanlığa kabul sırasında yapılan sadakat yemininde şunlar söylenmekteydi.

" ... İnsanları adam öldürmeye, intihara, iftira etmeye teşvik eden bu kızın (Tanrılarda birinin kızı) kötülüklerinden kişi oğullarını kara aygır kurban etmekle koruyacağım ve korumaya and içiyorum. İnsanlara çıban gönderen Altan Sabaray'a, karısı Altan Sabatray Hatun'a, kızları Timir Kuturuk'a ve Köyülgen-Darhan'a hizmet edeceğim, tapacağım. Bunlar için süslenmiş martı kuşunu azad edeceğim. Bütün bu ruhların büyük anaları Kün Cölürme Hatun'a tapacağım onu tanıyacağım. Ona kızıl alaca at kurban ederek kötülüklerden kişi oğullarını koruyacağım... Çocukları yaşamayanların çocuklarına ömür vermelerini dileyerek kafasının yarısı kara olan beyaz ineği kurban sunacağım... İnsanlara akıl hastalığı gönderen Tamık Hatun'a hürmet edeceğim. Onun rızası için dokuz kakum, dokuz sarı sıçan, dokuz kokarca, dokuz güvercin azad edeceğim; kızıl inek kurban keseceğim..." (7)

Bu yemin açısından bakıldığında, Şamanlık uygulamalarında başvurulan kurban törenlerinin, hastalıklardan korunma ve iyileştirme etkinlikleriyle yakından ilişkili olduğu görülmektedir.

Şamanlık pratiklerinin değişik biçimlerde yaşamakta olduğu bir diğer uygulama ise nazarlık kullanımıdır. Halk hekimliğinde hastalıkların önlenebilmesi için çeşitli nazarlıkların kullanılması yoluna gidilebilmektedir. Nazarlıkların ülkemizin bazı yörelerinde küçük çocukların hasta olmalarını önlemek amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Hastalıklardan korunma amacıyla nazarlığın dışında kullanılan manevi koruma araçları arasında muska, boylama (üzerine dua, kutsal sözler, el-göz işaretleri resimleri yapılmış kâğıt), hamayil (zincire takılmış altın), mutlak (daha çok gümüşten yapılmış ve içinde ayetler yazılı olan hamayil) ve çeşitli uğurluklar sayılabilir (11). Ayrıca kokusu sayesinde, hastalıklara sebep olan kötü ruhları uzaklaştırıcı etkisi olduğu düşünülen sarımsak, loğusa ve yeni doğan çocuğun hastalanmasını önlenmek için bulundukları yerin başucuna asılan bir diğer koruyucu maddedir (14).

Loğusa kadınları etkileyerek onları hastalandıran kötü ruh inancı olarak alkarası ya da albastı inancı ise çeşitli kıtalardan geniş bir coğrafyaya yayılmış toplulukların folklorları içerisinde yer almaktadır (7). Anadolu'da loğusanın yalnız bırakılmaması, başına beyaz yaşmak ve kırmızı tül bağlanması, kırmızı altın takılması ve kırmızı şeker hediye edilmesi, loğusayı bu kötü ruhun etkilerinden korumak amacıyla gerçekleştirilen uygulamalar arasında bulunmaktadır (7).

Ayrıca yatırlar ve ziyaretlerden de bir diğer Şamancıl sağlık uygulaması olarak söz edebiliriz. Hastalıkları iyileştirme gücü olduklarına inanılan önemli kişilerin, ölümlerinden sonra da bu güçlerini korudukları düşünüldüğünden, halk hekimliği içerisinde hastalıklardan korunma ve tedavide önemli olan olgulardan bir tanesini de yatırlara ve ziyaretlere gitme uygulamaları oluşturmaktadır. Yatırların ziyaret edilmesi sırasında, diğer dileklerin yanı sıra kişilerin kendileri ve yakınları için sağlıklı olma dileğinde bulunmaları, bu tip yerlerin sağlığı koruyucu bir işlev görebileceği inancıyla ilgilidir. Yatırlarla ilgili bu inanç, aynı zamanda Şamancıl ölü kültü anlayışıyla ilişkili gibi görünmektedir. Şamanlar'ın seçilmelerinde söz sahibi olan ve sağaltım işlevleri sırasında kendilerine yardımcı olan ruhların en azından bir kısmının, ata Şamanlar'ın ruhları olarak tasarlandıkları biliniyor (9).

Halk hekimliğinde koruyucu sağlık uygulamaları arasında sayılabilecek bir diğer Şamancıl uygulama da, kötü ruhların etkisinden korunmak amacıyla çocuğa Yaşar, Dursun, Tunç, Çelik gibi isimlerin verilmesidir (7). Çocukların yaşamasını sağlamak için ailelerin yaptıkları diğer uygulamalar arasında ise doğum yapan ebenin bebeği gizlice dışarı çıkartarak, bir satıcı gibi gelip çocuğu anne babasına satması uygulaması (ya da çocuğa satılmış isminin verilmesi) ile çocuk yerine hamurdan bir bebeğin karnının yarılması ve ev halkının "çocuğumuz öldü" şeklinde ağlaşarak kötü ruhları kandırmaya çalışmaları sayılabilir (7).

Hastalıklardan korunmak amacıyla Tunguz Şamanlar'ı ile Cuna Şamanlar'ının da benzer uygulamalarda bulundukları bilinmektedir. Tunguz Şamanlar'ı bu amaçla klan toprağının sınırına yardımcı ruhlarca oluşturulan görünmez bir engel dikerlerken; Panama'daki Cuna Şamanlar'ı da insanların yaşadıkları adaları, salgın hastalıkları önleyen

Manevi korunma araçlarından nazarlık.

görülmez bir ağla çepeçevre sarabilecek güçte olduklarını iddia etmekteydiler (8).

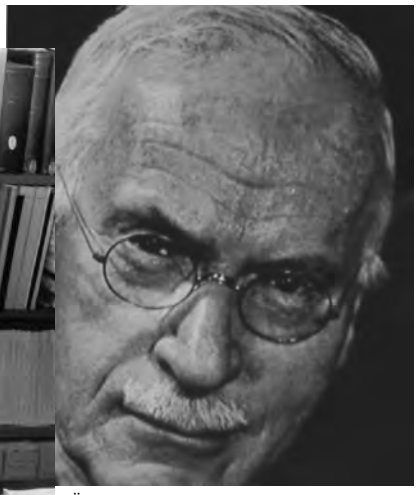
Şamanlar'ın yaptıkları işlerden bir tanesi de, kişiler öldükten sonra onların ruhlarının yeraltına götürülmesiydi. Yeraltı dünyasının yollarını iyi bilmeleri, öte yandan ölenin ele geçmez ruhunu ancak onların yakalayıp yeni yuvalarına götürebilecek olmaları, Şamanlar'ın ayrımsız bütün ölüleri yeraltına götürmekle görevli olmalarını gerektirmekteydi (9).

Şamanist toplumlarda ölülerle ilgili işlere ek olarak Şamanlar'ın, çocuk sahibi olabilme konusunda da çeşitli etkilerinin bulunduğuna inanılırdı. Yakutlar'da çocuk istenirken (özellikle erkek çocuk) Şaman'a başvurulur (6). Çocuğu olmayan Yakut kadını, Şamanist toplumlarda kutsal kabul edilen yuvalı karaçam ağacının karşısında, altına beyaz at derisini sererek dua eder. Ayrıca kısır kadınların koruyucu ruhlardan biri olarak kabul edilen kartala başvurup, çocuk sahibi olabilmek için yalvarmaları da söz konusu olabilmektedir.

Evlenme sırasında da Şamanlar'ın bazı rollerinin olduğu bilinmektedir. Kız kaçırma ile evlenmenin söz konusu olduğu durumlarda, kız kaçırmaya gidecek olan gençler Şaman tarafından bir ayin yapıldıktan sonra yola çıkarlar (6). Ayrıca yeniden evlenmemeler de Şaman'ın ilgi alanına giren konulardan birini oluşturur. Evli bir kişi öldüğünde ruhu öteki dünyaya götürülmedikçe dul kalan kadın yeniden evlenemeyeceği için, ölen kişinin ruhunu öteki dünyaya götürmekle görevli olan Şamanlar, aynı zamanda kadının yeniden evlenebilmesinin önündeki önemli bir engeli de kaldırmış olmaktaydılar (8).

Bir diğer deyişle Şamancıl sağlık uygulamaları, hastalıkların iyileştirilmesi çalışmalarına odaklanan günümüzün bilimsel tıp paradigmasından farklı olarak; kişilerin doğum, çeşitli hayat evrelerine geçiş, evlilik, çocuk sahibi olma, ekonomik etkinliklerde bulunma, hastalıklardan korunma, hastalandıklarında te-

Üstte Jung ve solda Strauss.

davi olma ve sağlıklılık durumunun geliştirilmesi konularını içeren çevresel ve sosyal yönleriyle bütüncül özellikteki bir tıp paradigması durumundaydı.

Şamancıl uygulamalar, bir folklor kurumu olarak halk hekimliği uygulamalarının yanı sıra, kısmen modern kurumların yürüttüğü çalışmalarla da ilişkili kabul edilebilirler. Acıpayamlı'nın yukarıda belirtilen sınıflamasında yer alan uygulamalardan bitkisel kökenli olanların, günümüzde hammaddeleri bitkilerden elde edilen tıbbi ilaçların üretilmesine kaynaklık ettiği bilinmektedir. Madensel kökenli olanları ise günümüzde, balneoloji bilimi kapsamında kaplıcalarda kullanılan tedavi ajanlarıyla ilgili uygulamaların dayanaklarından birisini oluşturmaktadır.

GELENEKSEL HEKİMLİK UYGULAMALARINA BİLİMSEL YAKLAŞIM

Jung ve Strauss'un yaklaşımı

Peki bütün bu uygulamaları bilimsel açıdan ne şekilde değerlendirmek gerekir?

Bu tür geleneksel uygulamaların psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve tıbbın çeşitli alanları kapsamında incelenebildiğini biliyoruz. Geleneksel hekimlik uygulamalarının insan psikolojisi açısından önemi üzerinde bir dizi çalışma yürütmüş olan ünlü ruh bilimci Carl Gustav Jung, "Herhangi bir bilimsel teorinin kendi başına ne kadar kurnazca olursa olsun, psikolojik gerçek açısından, dinsel dogmalardan daha az değer taşıdığını" düşünmekte; bunun gerekçesini ise "Teorinin zorunlu olarak çok soyut ve akılcı olması, buna karşılık dogmanın ise imge aracılığıyla akıldışı (irrasyonel) bir bütünlük göstermesi" olarak açıklamaktadır (15). Jung ayrıca, inanca dayalı olan uygulamaların birçok aklın ve birçok asrın ürünü olması yönüyle, bireysel yaşamların tuhaflıklarından, noksanlıklarından ve kusurlarından arındırılmış olduğunu belirtmektedir. Jung'a göre insanoğlu aklını amaca dönük bir etkinlik olarak kullanmayı öğrenmeden önce dogmalar zaten vardı (15).

Bu konuda çeşitli çalışmaları bulunan ünlü antropolog Claude Levi Strauss ise Şamansal tedavinin çağdaş organik hekimlikle, psikanaliz türünden ruhbilimsel tedaviler arasında orta yolda yer aldığını ve bu yönüyle Şamansal tedavinin psikanalizle eşdeğer sayılabilecek yönlerinin olduğunu dile getiriyor. Strauss'a göre psikanalizde hastanın geçmişinden aldığı bireysel mitos söz konusu iken, Şamancıl tedavide dış çevreden aldığı toplumsal mitos söz konusudur. Şamanlar bu açıdan hastalarıyla söz aracılığıyla değil, somut işlemler yoluyla iletişim kuran kişilerdir. Yani Şamanlar, bildirilerini bilinçdışına ulaştırabilmek için, bilinci hiçbir engelle karşılaşmadan aşan gerçek ritüellerle iletişim kurarlar. Diğer taraftan hastanın aracılığıyla, topluluğun önceden belirlenmiş sorunlara uyum sağlaması da olanaklı olur. Strauss'a göre Şamancıl etkinlik sırasında kullanılan dualaların hasta organa yönelik ruhbilimsel bir eyleme ilişkin olduğu söylenebilir. Strauss, Şamansal etkinliklerde, bilimsel açıklamadan farklı olarak belirsiz ve dağınık durumların, duygu ve tasarımların nesnel bir nedeni yerine, bunların bir bütünlük ya da sistem biçiminde eklenmesinin söz konusu olduğunu düşündüğünü belirtmiş. Bu şekilde, Şamansal etkinlikler bütüncül bir deneyimle, toplumsal evrenin yansımasından başka bir şey olmayan ruhsal evrenin tutarlılığını ortaya koyar. Strauss, "Organik süreçler, bilinçdışı ruhsallık ve bilinçli düşünce gibi farklı katmanlarda, farklı gereçlerle oluşturulan türdeş yapıların birbiri üzerindeki söz konusu başlatım etkinliğini" simgesel etkinlik olarak tanımlamış (16).

Psiko-nöro-immunoloji çalışmaları

Günümüzde halk hekimliği ve Şamanlık uygulamaları, Strauss ve Jung'un görüşlerinin yanı sıra birçok alandan beslenen psiko-nöro-immunolojinin çalışmaları kapsamında da ele alınabilmektedir. Hans Seyle'nin 1950'lerde oluşturduğu Genel Adaptasyon Kuramı'ndan köken alan psiko-nöro-immunolojik yaklaşım, bu alanda özgün çalışmaların yürütülmekte olduğu yeni bir tıp disiplini durumundadır. Bu çalışmaların bazılarının sonuçları ışığında eski zamanın hekimleri olan Şamanlar'ın iyileştirme amacıyla yürüttükleri işlemlerin, kişilerin bağışıklık sistemleri üzerinden etkide bulunarak iyileşmeye katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Psiko-nöro-immunolojik yaklaşım, kişilerin bağışıklık sistemleri ile onun fonksiyonu üzerine etki edebilen ve etkilerini düzenlemek için kulla-

nılabilecek olan fiziksel, sosyal, psikolojik, sembolik ve ruhsal faktörler arasındaki ilişkiye odaklanan bir disiplindir (17). Bu alanda çalışmalar yürüten araştırmacılardan biri olan Solomon, kişilerin davranış stilleri ve bazı kişisel faktörlerle, dış olaylara tepki veren bağışıklık sistemi arasında bağlantı bulunduğunu düşünmektedir. Solomon'a göre bağışıklık sisteminin aktivasyonu santral sinir sisteminin aktifleşmesi olgusu ile ilişkili gözükmektedir. Psikoterapi, rahatlama teknikleri, bazı imgeler ve hipnoz gibi davranışsal müdahaleler, bağışık tepkiyi artırabilir ya da iyileştirebilir. Solomon'a göre bütün hastalıklar ortaya çıkışlarında ve sonrasında özgül etkenler (bakteri, virüsler, karsinojenler), genetik yapı, endokrin, sinirsel, bağışıklıksal ve davranışsal etkenlerin etkileşimlerinin sonucu olarak çok faktörlü ve biyopsikososyal özelliktedir (18).

Irwin ve arkadaşları 1987 yılında 37 kadın üzerinde yaptıkları bir çalışmada baskılayıcı bağışıklık hücrelerinde azalma ve doğal öldürücü hücrelerdeki aksaklıkları da içeren bağışıklık fonksiyonlarının zayıflamasıyla, bazı depresif semptomlar arasında ilişki bulunduğunu gösterdiler (19). 1988 yılında ise Kiecolt-Glaser ve arkadaşları tarafından yürütülen bir başka çalışmada ise boşanmış 32 erkeğin, kendileriyle eşleştirilmiş 32 evli erkeğe göre anlamlı derecede daha fazla geçirilmiş hastalığa sahip oldukları görüldü (20). Fittschen ve arkadaşları ise 1990 yılında yüksek kortikal fonksiyonların viral, oto-immun ve kansersel hastalıklar için önemli olabilecek bağışıklık fonksiyonlarını düzenleyebileceği sonucuna ulaştılar (21).

Bu konuyla ilgilenen bir diğer araştırmacı Neher ise Şamanlar'ın davul çalma etkinliklerinin santral sinir sistemi aktivitelerini değiştirme üzerine özel bir etkisinin bulunabileceğine işaret etmiştir (22). Ayrıca beta endorfinin klinik olarak gösterilene benzer antidepresan, anksiyolitik ve analjezik etkilerinin, Kuzey Amerika Kızılderili Şamanlar'ın dansları aracılığıyla elde edilebileceği belirtilmektedir. Bu düşünceden yola çıkan Jilek, 24 modern dansçı üzerinde yaptığı bir çalışmada, dansçıların dans etkisi ile psikolojik ve davranışsal sorunlarında azalma olduğunu gözlemlemiştir (23).

"Bütün hastalıklar ortaya çıkışlarında ve sonrasında özgül etkenler, genetik yapı, endokrin, sinirsel, bağışıklıksal ve davranışsal etkenlerin etkileşimlerinin sonucu olarak çok faktörlü ve biyopsikososyal özelliktedir".

Bu konuda çalışan araştırmacılardan biri olan Mike Money'e göre ise doğuş halindeki bir disiplin olan psiko-nöro-immunoloji, inanışlar, değerler, tasvirler, olayların ve durumların sosyal ve bireysel tanımlamaları ve olaylarla durumların anlamlarının temel nitelikleri ile derinden etkilenen söz konusu kompleks sistem üzerine odaklanmaktadır (17). Money, 2001 yılında yayımlanan "Tamamlayıcı Tedavi İçin İyileştirme Paradigması Olarak Şamanizm" adlı makalesinde, Şamanistik iyileştirme tekniklerinin tam da bu metodoloji kullanılarak anlaşılabileceğini ortaya koyma çabası içerisinde olduğunu dile getiriyor. Money Şamanizm'in, bağışıklık sistemini düzenleme bilgisi bütünü olarak anlaşılabileceğini belirtiyor. Money'e göre bağışıklık sistemi psikojenik değişkenler aracılığı ile etkili bir şekilde düzenlenebilir (17). Eğer Şamanistik müdahaleler depresif belirtileri azaltabiliyorsa, bağışıklık sistemi üzerine destekleyici etkide bulunabilir. Eğer bireysel gerilimi ya da kişiler arası çekişmeleri azaltabilirse ve kişisel faydalılık ile içsel kontrol duygusunu artırabilirse, o zaman sağlığa doğrudan faydalı olunabilinecek demektir. Anlaşmazlıkları azaltan ve daha fazla uyumu geliştiren herhangi bir müdahale, özellikle bağışıklık işlevinin etkilenmesi üzerinden sağlık üzerine olumlu etkide bulunabilir. Money bu konudaki makalesinde, Şaman'ın iyileştirme ritüelinin (Navajolar arasında olduğu gibi) aile ve sosyal grup içindeki anlaşmazlıkları azaltma gibi özel bir amacının bulunduğunun da altını çiziyor. Money, ayrıca söz konusu makalesinde 1980'de Montreal'de düzenlenen bir konferansta Şamanlık uygulamalarıyla, endorfinler arasındaki ilişkinin açıkça dile getirildiğini ve

bu konferansta Şamanlık pratiğinin ağrı azaltma mekanizması olarak kasıtlı bir yöntem olabileceğinin rapor edildiğini belirtiyor. Bu bulgulardan hareket eden Money, Salish Ruh Dansı'nın Şamanistik iyileştirme seromonisinin pek çok özelliğini içermekte olduğunu ve Şamanistik iyileştirmenin yapıtaşlarının, santral sistemini nörokimyasal yoldan etkilemekte olduğunun, şüpheye yer bırakmadığını belirtmektedir. Money ayrıca iyileştirmenin, terapi olayları zincirini etkileyebilen müdahalelerin sonucu olduğu şeklindeki böylesi bir hipotezin ve kavramsal çerçevenin, Batı tıbbının sınırları dışında ele alınabilen kendiliğinden iyileşme, plasebo etki ve benzeri diğer olguların iyileştirme süreciyle ilgili kavrayışımıza dahil edilmesine olanak sağlayabileceğini belirtmektedir (17).

1978 SSCB/ ALMA-ATA TEMEL SAĞLIK HİZMETLERİ KONFERANSI

Geleneksel hekimlik uygulamalarıyla ilgili tartışmaların bir diğer ayağını ise kuşkusuz konunun sağlık sistemleri bağlamında irdelenmesi oluşturmaktadır. Sağlık sistemleriyle ilgili yapılacak olan incelemelerde ise, sistemlerin organizasyon, finansman ve sağlık insan gücü yapısı açısından değerlendirmesi söz konusu olmaktadır. Burada geleneksel hekimlik uygulamaları, organizasyon ve sağlık, insan gücü yapısıyla doğrudan, finansman yapısı ise dolaylı olarak ilişkili kabul edilebilir. Bu açıdan 1978 yılında, o zamanki adıyla SSCB'nin Alma-Ata Kenti'nde düzenlenen "Temel Sağlık Hizmetleri Konferansı" sonrası somutlaşan ve günümüzün geçerli olan tıp paradigmasının alternatifi olabilecek bir dizi açılımın konuyla ilgisinin irdelenmesinde fayda var.

Dünya genelinde 134 ülkenin temsilcisinin katılımıyla 1978 yılında düzenlenen Alma-Ata Konferansı'nda, sağlık sistemlerinin organizasyon, finansman ve insan gücü özellikleriyle ilgili çeşitli görüşler tartışılmış ve birtakım sonuçlara ulaşılmıştı.

Daha sonra konferansın da aynı adla anılmasına yol açan temel sağlık hizmetleri kavramı, konferansta "Bilimsel temele dayalı, uygulamaya yönelik, toplumdaki birey ve ailelerin geneli tarafından kabul edilebilir yollardan, onların tam olarak katılımları ile, kendi kendine yeterlilik ilkesi gereğince ülke ve toplumca içinde bulunulan gelişmişlik düzeyinin her düzeyinde karşılanabilir bir harcama karşılığı onlara götürülen sağlık hizmetidir" şeklinde tanımlanmıştı (24).

Bütüncül yaklaşım

Konferans sonrası yayımlanan sonuç bildirgesinde bulunan 22 maddeden, Temel Sağlık Hizmetleri görüşünü belirleyen 6 tanesi şu başlıklar altında incelenmektedir (24):

1) Ekonomik kalkınma,
2) Toplum katılımı,
3) Sektörler arası işbirliği,
4) Tümleşik (Entegre) sağlık hizmeti,
5) Ekip anlayışı,
6) Uygun teknoloji.

Bu ilkeler incelendiğinde, Şamancıl etkinlikler bütünü ile Alma-Ata Bildirgesi'nde dile getirilen Temel Sağlık Hizmetleri görüşü arasında bazı koşutlukların bulunmakta olduğu gözden kaçmamaktadır. Alma-Ata Bildirgesi'nde sağlığın hem sosyal, hem de ekonomik kalkınmaya bağlı olduğu belirtilmekteydi. Bildirge'de hükümetlerin temel sağlık hizmetlerini güçlendirmeleri ve ulusal kalkınma planlarında bu hizmetlere yer vermeleri önerilmiştir (24). Ayrıca Alma-Ata Bildirgesi'nin 2. maddesi, hükümetlerin toplumların, kendi sağlık ve refahları için kendilerine düşen sorumlulukları yerine getirebilecekleri kurumsallaşmayı geliştirerek sağlık hizmetlerine katılımlarını sağlamalarını da önermiştir (24). Temel sağlık hizmetleri görüşünün, sağlıkla ekonomik kalkınmayı birbiriyle ilişkilendirmiş olması, bildirgenin, sağlıkçıların toplumsal dönüşüme katkıda bulunma işlevlerine göndermede bulunan önemli bir yönü olarak değerlendirilebilir.

Diğer bir benzerlik ise sağlık uygulamaları için kullanılan araç gerecin toplumun kendi kaynakları ile karşılanabilir olmasıyla ilgilidir. Alma-Ata Bildirgesi'nde toplumların kendi kendine yeterlilik ilkesini de göz önünde bulundurarak, toplumun ve ülkenin kaynaklarıyla karşılayabileceği, bilimsel, yerel koşullara uydurulmuş, toplumun benimseyip aynı zamanda sağlayabileceği teknolojileri ve yöntemleri geliştirmesi önerilmiştir (24). Ayrıca Bildirge'de, günümüzde pek çok ülkenin sağlık bütçelerini zorlayan ilaç harcamaları için de çeşitli öneriler bulunmaktaydı ve hükümetlerin ilaç konusunda ulusal politikalar belirleyip yasal düzenlemeler yaparak ilaçların ma-

kul bir maliyetle temel sağlık hizmetlerinin çeşitli kademelerinde var olmalarını sağlamaları önerilmekteydi (24).

Ancak Şamanlık pratiği ile TSH görüşünün kesiştiği en önemli nokta, kuşkusuz ki bütüncül sağlık anlayışı noktasıdır. Tarihsel olarak Şamanlık uygulamaları, kişileri biyolojik bir varlık olmanın ötesinde psikolojik ve sosyal yönleriyle kavramaya yönelmekte ve bunu yer yer Jung'un irrasyonel olarak tanımladığı yöntemlerle yapmaktadır. Uygulamaların kapsamı da buna yönelik olarak kişilerin sağlıklarının korunması, iyileştirme ve sağlığın geliştirilmesi etkinliklerinin bütünüyle ilişkilidir. Bütüncüllük açısından ele alındığında, benzer bir durumun Alma-Ata Bildirgesi için de söz konusu olduğu bilinmektedir. Bildirge'nin önemli ilkelerinden birisi de tümleşik sağlık hizmeti ilkesidir. Bildirge'de sağlık hizmetlerinin kapsamına, toplumun ve sağlık kurumlarının, sağlığa katkısı olacak şekilde bütün faaliyetlerinin girdiği kabul edilerek, tek amaçlı sağlık programlarının mümkün olduğu kadar çabuk ve pürüzsüz bir biçimde bütüncül yapıdaki temel sağlık hizmetlerine entegre edilmesi önerilmişti (24).

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NDE FARKLI BİR DENEYİM

Alma-Ata Bildirgesi'nde amaçlanan dönüşümler ile belirlenen hedeflere geçen süre içerisinde ulaşılamamış olduğu biliniyor. Bununla beraber Bildirge'de ortaya konulan yaklaşımlar da çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin bir kısmında ise bildirgenin bazı yönlerden "ütopik" olduğunun dile getirildiği görülmektedir. Aslında, yukarda değinilen yönleriyle birlikte ele alındığında, Alma-Ata Bildirgesi'nin ütopik içerikli bir belge olduğuna kuşku yoktur. Şaşırtıcı olan nokta ise böylesi ütopik bir belgenin, dünyanın pek çok saygın bilim adamı ve üst düzey politikacısı tarafından benimsenerek imza altına alınmış olmasıdır. Bunca ülkenin bilim ve politika alanında söz sahibi olan yetkililerinin, 1970'li yılların sonunda böylesi bir ütopyanın gerçekleşebileceği düşüncesine ulaşmaları nasıl olanaklı olabildi dersiniz? Bu soruya doyurucu bir yanıt bulabilmek için yakın geçmişte, Çin Halk Cumhuriyeti'nde yaşanan ve "Çıplak Ayaklı Doktorlar" (ÇAD) adıyla anılan tıp deneyimini hatırlamak gerekiyor.

Çin'de Çıplak Ayaklı Doktorlar, akapunktur, herbal tıp gibi geleneksel tekniklerle Batı'dan getirilen modern ilaçlar, röntgen çekimi gibi teknikleri birlikte uyguladılar.

Çıplak Ayaklı Doktorlar

Çin'i 1977-1979 tarihleri arasında ziyaret eden çeşitli topluluklar, ülkede pahalı teknolojilerin kullanılmamasına, karmaşık sağlık uygulamaları ve ileri eğitim almış personelin bulunmamasına karşın, geçen yıllar içinde ölüm oranlarının azaltılabilmiş olduğunu gördüler (25). Bunu ise iki nedene bağladılar:

1) Toplum düzeyinde çalışmalar yapan Çıplak Ayaklı Doktorlar (ÇAD) ve

2) Akapunktur, herbal tıp gibi geleneksel tekniklerle Batı'dan getirilen modern ilaçlar, röntgen çekimi gibi tekniklerin birlikteliğinin sağlanması (25).

Ancak Çin'de daha önceki bir dönemden, 1950'lerden başlayarak sağlık politikası halk sağlığı ve koruyucu sağlık uygulamalarıyla karakterize olmaya başladı. Aynı tarihlerde çevresel sanitasyon ve hijyenin sağlanmasına yönelik kampanyalar da başlatıldı. Bu kampanyalar kapsamında örneğin hastalık kaynağı olabilen sivrisinek, karasinek, fare ve bazı kuşlarla, sürüngenlere yönelik çalışmalar yürütüldü. Sağlık kampanyaları sırasında özellikle sağlıklı içme suyu temini ve katı atıkların uzaklaştırılması konularına odaklanıldı (26).

Çin'de daha sonraki dönemlerde ise dünyaca tartışılan yeni bir sağlık uygulayıcısı türü ortaya çıktı: Çıplak Ayaklı Doktorlar. ÇAD'ların seçimi işlemi, komündeki iş deneyimi olan tarım işçileri arasından komünleri tarafından yapılırdı (27). Daha sonra bu kişiler 3-6 ay kadar süren başlangıç eğitim programına katılmaktaydılar. Bu eğitim ÇAD'nin çalışacağı bölgedeki sağlık sorunlarına göre düzenlenmekteydi. ÇAD'ların eğitimleri sırasında, Batı tıbbı ve geleneksel tıbbı içeren tedavi ve profilaksi çalışmalarının her ikisine birden katılmaları gerekmekteydi. Batı kaynaklı yöntemler daha çok tanı için, geleneksel yöntemler ise tedavi amacıyla kullanılmaktaydı (25).

ÇAD'lar pratik çalışmanın ardından ise gruplar ya da nitelikli doktorlar tarafından verilen yıllık ek eğitimlere alınmaktaydı. Ayrıca deneyimli ÇAD'lar bazı konularda eğitimci olarak da çalışabilmekteydiler (27). ÇAD'lar zamanlarının üçte birini sağlık hizmetleri ile, üçte ikisini ise tarlada çalışarak geçirmekteydiler.

ÇAD'ları sorumlulukları ise dört başlık halinde toplanmaktaydı: 1) Aşılama, 2) Bölgelerinde yaygın olarak görülen hastalıkların sağaltımı, 3) Sağlık eğitimi, 4) Aile planlaması (28).

ÇAD'lara ücretlerini ikamet ettikleri toplulukların sakinleri ödemekteydi ve çoğu komünün, kendi

Bağışıklama, temel sağlık hizmetlerindendir.

sağlık sigortası planı bulunmaktaydı (29). Sayıları 2 milyonu bulan ÇAD'lar, paramedikal sistemin en alt basamağında hizmet vermekteydiler. O günün koşullarında hastalıkları, organ transplantasyonu gibi ileri teknoloji bakımı gerektiren hastalar tedavi edilememekle beraber, sistem hastalıkların yüzde 95'i için iyi işlemekteydi. Ücretler ucuz ve sağlık hizmetlere ulaşım kolaydı (30).

Kadın ÇAD'lar ek olarak doğum, anne ve çocuk bakımıyla aile planlamasının diğer yöntemleri ve kontraseptiflerin kullanımını da öğrenmekteydiler. Doğumların büyük çoğunluğu hastanede ya da bu konuda eğitim görmüş kişiler tarafından yaptırılmaktaydı (31). Aile planlaması hizmetleri ücretsiz olup, ÇAD'lar, kontraseptifleri insanları evlerine ve işyerlerine kadar ulaştırmaktaydı. Çoğu kömünde her kadının yaptığı doğumlar ve çiftlerin kullandıkları aile planlaması yöntemleri kayıt altına alınmaktaydı (29). Bu konuda gerekli görüldüğünde ileri eğitim görmüş personelin yardımına da başvurulabilmekteydi (25).

ÇAD'ların hizmetleri, Çin kırsalındaki birincil sağlık koruması politikalarında önemli bir yer tutmaktaydı. Komün hastanelerinin rehberliğinde zamanlarının çoğunu koruyucu sağlık hizmetlerine ayırmaktaydılar (32).

Sağlık hizmetlerinde temel ilkeler

Sağlık hizmetleri ise şu ilkelere göre sunulmaktaydı: (30)

1) Bağışıklama hizmetlerini de içeren korunma ve hastalıkların erken tanısı.

2) İşçilere, köylülere ve askerlerin sağlık sorunlarına öncelik verilmesi.

3) Tıbbi çalışmaların diğer modernleşme çalışmalarına entegre edilmesi.

4) Geleneksel ve modern tıbbın entegre edilmesi.

Bu ilkeler açısından değerlendirildiğinde dönemin Çin Sağlık Sistemi, bir taraftan tıbbi bakım ve sağlık hizmetlerinin bütün diğer bileşenleriyle, diğer taraftan ekonomik gelişme ve üretim sürecinin bütün aşamalarıyla organik bir ilişki içinde bulunmaktaydı. Ayrıca sağlık hizmetlerinde hekimler başta olmak üzere sağlık profosyonellerinin egemenliğini kaldırmak, geleneksel Çin tıbbı uygulayıcılarının sayısını artırarak sağlık sistemine dahil etmek ve toplumsal gereksinimleri karşılayacak, nitelikli yeni tip sağlık emekçileri yetiştirmek, öncelikli amaçlar arasında yer almaktaydı. Hizmet sunumunda ise teknoloji kullanımı yerine emek yoğun uygulamalar başat unsur olarak kabul edilmekteydi (27). O dönemin tıp teorisinin 4 temel unsuru bulunmaktaydı. Tanı koyma, reçete yazma, herbal tıp ve akupunktur (30).

Değişen tıp paradigmasına uygun düşecek şekilde Çin'de tıp eğitiminde de önemli bazı değişimler yaşandı. Haziran Direktifi (1965) olarak anılan direktif ile, 1949 yılından beri Çin Sağlık Bakanlığı'nın bazı yetkilileri ve Çin Tabipler Birliği'nin karşı çıkmakta olduğu birtakım köklü değişiklikler gerçekleştirilmeye başlandı. 1967-1970 yılları arasında Batı modelinin kopyalanmasına dayanan tıp fakültelerinin çoğu kapatılırken, kalanlarda da eğitim süresi 5-6 yıldan 3 yıla indirildi. Müfredat tümüyle değiştirildi. Eğitim programın kuramsal içeriği azaltıldı ve eğitimin günlük pratiğin içinde yürütülmesi ilkesi benimdendi (27). Tıp eğitimi, toplam sürenin üçte biri, ülkenin değişik yerlerinde ve kırsal bölgelerde olacak şekilde verilmeye başlandı (27). 1966 öncesinden farklı olarak, müfredatta hem hastalıkları önleyici sağlık hizmetleri konuları, hem geleneksel Çin tıbbı konuları, hem de Batı tıbbı konuları birlikte yer aldı (27).

Dönemin bir diğer özelliğini ise kitlelerin sağlık eğitimi konusunda yürütülen çalışmaların kapsamı oluşturdu. Önemli sorumluluklarından biri de kitleleri eğitmek olan ÇAD'lar, konumları sayesinde bu işi başarı ile yürütebildiler. Kitlelere pratik bazı bilgileri kolaylıkla ulaştırabilen ÇAD'lar, sağlık hizmeti sunumunu üretimden kopmadan gerçekleştirdikleri için çeşitli konularda toplumdaki davranış kalıplarını dönüştürebilmeyi başarabildiler. Bu konuda, sıtma ve kalaazar gibi hastalıklarla mücadelede elde edilen başarının, tıbbi müdahalelerden çok kitle eğitimi çalışmaları aracılığıyla sağla-

nabildiğinin altı çizilmektedir (28).

Sistemin başarısı

Bu gelişmelerin sonucunda, 1950'lerden başlayarak Çin'de sağlık sorunlarında çarpıcı iyileşmeler gözlenmeye başlanmıştır. Kolera, veba, tifo, kızıl gibi önemli hastalıklar zaman içinde kontrol altına alındı. 1960'lara gelindiğinde sifilizin yok edildiği rapor edildi. Diğer infeksiyonlar ve parazitik enfeksiyon hastalıklarının da sayısı azaldı ve kontrol altına alındı (26). Günümüzde önemli sağlık göstergelerinden biri olarak kullanılan bebek ölüm hızı, Çin'de Birleşmiş Milletler verilerine göre 1953-1973 yılları arasındaki 20 yıllık süre içinde üçte ikiden fazla iyileşme göstererek binde 195'den, binde 61'e düştü. 1950-1955 yılları arasında erkekler için 39,3 yıl kadınlar için ise 42,3 yıl olan doğuşta beklenen yaşam süresi ise, yine çarpıcı bir iyileşmeyle, 1970-1975 yıllarında erkekler için 62,5 yıla, kadınlar için ise 63,9 yıla yükseldi (*United Nations, Demographic Yearbook*, Historical Supplement). Yaşam beklentisinin artması ve bebek ölüm hızının anlamlı şekilde düşmesi ile kanser, kalp-damar sistemi hastalıkları gibi hastalıklar temel ölüm nedenleri haline gelmeye başladı (33).

Çin'de sağlık harcamalarını azaltıp, maliyeti düşürerek hizmeti daha da yaygınlaştırabilmek için bitkisel ilaçların kullanımı ve talebi teşvik edildi. Bu amaçla kullanımı az sayıdaki olan bazı ilaçlar için düşük miktarda ücret alınmakla beraber, geri kalan ilaçlar ücretsiz olarak dağıtılmaktaydı (27). Çinliler çocukların beslenmesi için dış yardıma ihtiyaç duymadılar. Soya fasulyesi, pirinç ve diğer yerel ürünlerden yapılan süt formüllerine, anne sütünün olmadığı durumlarda ücretsiz olarak ulaşılabilmekteydi. Ülkeyi ziyaret eden gözlemciler, diğer pek çok ülkedeki gibi kötü beslenme ile üstüne eklenen infeksiyonlar nedeniyle yüksek çocuk ölüm hızları yerine, iyi beslenmiş çocuklar ve etkili koruyucu sağlık hizmetleriyle karşılaştılar (31).

Bu uygulamanın asıl başarısını ise, modern tıp tekniklerinin toplumun hizmetine sunulmasında, ülkeye uygun teknolojilerin kullanılması ve buna yönelik çalışmaların, toplum tarafından uzun süreler için karşılanabilir maliyetler ile gerçekleştirilebilmiş olması oluşturdu. Bu amaca yönelik olarak da, modern tıp ile geleneksel tıp uygulamalarının özgün bir sentezinin gerçekleştirilmesi arayışlarına yoğunlaşılmıştı.

Ülkeyi ziyaret eden pek çok tarafsız gözlemci, yaşanan gelişmeler ışığında o dönemde Çin'de yürütülen sağlık uygulamalarının, özellikle gelişmekte olan ülkelerin sağlık sistemleri için iyi bir örnek oluşturabileceğini belirti. Bu uygulamalarının sonuçlarının elde edilmesiyle birlikte, bunun diğer ülkeler için model olabileceği görüşü ağırlık kazanmaya başladı. Yeni bir tıp paradigmasına yönelik arayışların somut ifadesi olarak Alma-Ata Bildirgesi ise, bu sürecin bir bakıma sonuçlarından biri olarak, 1978 yılında 134 ülke temsilcisi tarafından imza altına alındı.

GÜNÜMÜZDE DÜNYADA DURUM VE BİR "ÜTOPYA"

Peki Alma-Ata Bildirgesi'nin yayınlanmasından sonra geçen süre içinde sağlık alanında ne tür gelişmeler yaşanmıştır? Bunu da Bildirge'den 20 yıl sonra yayımlanan Dünya Sağlık Örgütü Raporu üzerinden inceleyelim. Her ne kadar aradan hatırı sayılır büyüklükte süre geçmiş olsa da, dünya çapında sağlıklılık dökümü bilgileri, ancak geniş zaman dilimleri için derlenebildiği için bu raporun içeriği, dünyanın sağlık panoraması ile ilgili güncel bazı fikirler verebilmektedir.

Unutulan hastalıklar yeniden ortaya çıktı

Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ)1998 Yılı Dünya Sağlık Raporu'nda hastalık trendleri başlığı altında şu gözlemlere yer verilmiştir: 1997'de, dünya üzerinde 50 binden fazla ölümün yaklaşık üçte biri, alt solunum yolu hastalıkları, tüberküloz, ishal, HIV/AIDS ve sıtma gibi bulaşıcı ve paraziter hastalıklar nedeniyle gerçekleşmiştir. Ayrıca 1980'lerin sonundan beri, Afrika ve Amerika'da sarı hummada dramatik canlanmalar olmuş, su kaynaklarındaki gelişimle yakından ilgisi olan, son çevresel değişiklikler ve nüfus yoğunluğundaki artışlar, daha önceden daha az endemik ya da endemik olmayan bölgelerde *Schistosomiasis*'in yayılmasına yol açmıştır. Özellikle bildirilen vakaların, geçilen birkaç yıla göre ikiye katlandığı Orta Afrika'da, Uyku Hastalığı'nda da (Afrika trypanosomiasis) önemli canlanmalar olmuştur. Son yıllarda artan kentleşme, Dang ve Dang Hemorajik Ateşi'nin de prevalansında artışa yol açmıştır. Ayrıca *Leishmaniasis* enfeksiyonlarında hızlı bir artış vardır. Bu durum, Avrupa haricinde tüm DSÖ bölgelerinde 100 ülkeden bildirilmiştir. Hepatit B virüs enfeksiyonu (HBV) dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 75'inin yüksek düzeyde enfekte bölgelerde yaşamasıyla, global

bir sorun haline gelmiştir. Dünyada 2 milyardan fazla insan, geçmişte veya günümüzde HBV enfeksiyonu taşımış veya taşımaktadır ve 350 milyon insan da, virüsü kronik olarak taşımaktadır. İlk kez 1989'da tanımlanan Hepatit C virüsü (HCV) ise, günümüzde artık temel bir sağlık sorunu haline gelmiştir. Dünyadaki HCV enfeksiyonu insidansı bilinmemekte, fakat DSÖ 170 milyon kişinin, karaciğer sirozu ve kanserini artıran risk içinde, kronik Hepatit C taşıyıcısı olduğunu tahmin etmektedir. Son yıllarda kaydedilen artan ortalama yaşam süresiyle birlikte, sosyoekonomik gelişmeden kaynaklanan yaşam tarzındaki değişiklikler, paradoksal olarak, bulaşıcı olmayan hastalıkları, özellikle, dolaşım bozuklukları, kanser ve bazı tür akıl hastalıklarını artırmıştır. Koroner kalp hastalığı ve kalp krizi yılda 12 milyon, kanser 6 milyon kişinin ölümüne sebep olmaktadır ve 3 milyon ölüm de, kronik obstrüktif akciğer hastalığından (KOAH) kaynaklanmaktadır. Dünyanın pek çok yerinde, kanserde hızlı bir artış görülmektedir. Yeni endüstrileşmekte olan pek çok bölgede kanser, umulmadık oranda hızlı bir şekilde, önemli bir ölüm sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçen 20 yıl boyunca, pek çok yeni enfeksiyon hastalığı ortaya çıkmış ve diğer hastalıklar da, dünyanın pek çok bölgesinde tekrar ortaya çıkmaktadır. Bunların arasında, HIV/AIDS'e yol açan, en fazla global etkiye yol açanıdır. Diğerleri ise, Lejyoner hastalığı, Ebola Hemorajik Ateşi, Rift Valley ateşi, Monkeypox ve Creutzfeldt-Jakob Hastalığı'nın yeni bir türü olarak sıralanabilir (34).

Günümüz açısından bakıldığında ise halen tüm dünyada 1.1 milyar insanın temiz suya, 2.4 milyar insanın ise atık sanitasyonuna ulaşamadığı bilinmektedir. Beş yaş altı çocukların öncelikli sağlık sorunları ve başlıca ölüm nedenlerini, akut solunum yolu enfeksiyonları, ishalli hastalıklar, aşı ile korunabilir hastalıklar ve malnütrisyon gibi nedenler oluşturmaktadır (35). Günümüzde verem (tüberküloz), dünyanın bütün kıtalarında ve bütün ülkelerde varlığını sürdürmektedir. Yılda yaklaşık 8,4 milyon insan bu hastalığa yakalanmakta ve 2 milyonu ölmektedir. Dünyadaki bütün hastalıkların yüzde 2,5'unu ve önlenebilir ölümlerin yüzde 26'sını verem oluşturmaktadır. Dünyada verem hastalarının sayısı yıllar içinde artış göstermektedir ve Dünya Sağlık Örgütü, verem hastalığı için acil durum ilan etmiştir (36). Sıtma önleme ve kontrol çalışmaları da, günümüzde risk altındaki bazı ülkelerdeki yönetsel güçlükler ya da kaynak yokluğu nedeniyle aksamaktadır. Sıtma olguları Amerika Kıtası'nda 1994 ve 1995 yıllarında yeniden artma eğilimi göstermiş ve bu yıllarda 20 yıl önce saptanan olgu sayısının iki katı kadar olgu saptanmıştır. Doğu Akdeniz bölgesi ülkelerinde de sıtma olgularının sayısı son yıllarda artmıştır. Endemik alanlarda yaşayan yaklaşık 1.2 milyar insanın bulunduğu Güney Doğu Asya bölgesinde de hastalık önemini sürdürmekte ve vektörlerin ilaçlara direnç kazanması, yürütülen çalışmaları olumsuz yönde etkilemektedir (37).

Son olarak Kasım 2004'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından düzenlenen "Unutulan Hastalıklar Konferansı"nda, yılda ortalama 15 milyon kişinin ölümüne yol açan sıtma, veba, kolera, dizanteri ve difteri hastalıklarının, dünya sağlığı açısından oluşturduğu tehdide dikkat çekildiğini sözlerimize ekleyelim.. Konferansta bir konuşma yapan Sınır Tanımayan Doktorlar Örgütü'nden Bernard Pecoul ise; ilaç endüstrisinin, fakir ülkelerdeki sıtma vakalarının tedavisi için ilaç üretmektense, Batı toplumundaki fast-food kültüründen kaynaklanan kolestrolü düşürücü ilaçları geliştirmeyi tercih etmesinden yakınmaktaydı (38).

Ütopya mı?

Gerek Dünya sağlığının genel durumu ile ilgili olarak aktarılan bu bilgilerden, gerekse gündelik yaşamdan edindiğimiz deneyimler sayesinde, 1978 yılında Alma-Ata Bildirgesi'nde dile getirilen "2000 Yılında Herkes İçin Sağlık" ütopyasının gerçekleşmemiş olduğunu görebilmekteyiz. Bu konudaki arayışlarımızı sürdürebilmek adına, şimdi de, modern zamanların yaşayan bütün ütopyaların dayanaklarından birini oluşturan, Thomas More'un *Ütopya* adlı yapıtına göz atmaya ne dersiniz?

More sağlık konularıyla ilgili o-

larak da çarpıcı bölümleri içeren *Ütopya* adlı eserinde, eğitimi öncelikle üretime yönelik bir eylem olarak ele alıyor. Bu nedenle *Ütopya*'da, herkes çocukluk çağından itibaren, temel üretim etkinliği olan tarım alanında eğitim almak zorundadır. Ancak bu eğitim dışında herkesin özel bir mesleği de olmalıdır. Bu meslek, bilim ya da temel zanaatlardan birinde (dokumacılık, duvarcılık, testicilik, demircilik, dülgercilik vb.) zorunlu eğitimle kazanılır. Ancak More bilim ve sanatlarla ilgilenme olanağını, bu formel eğitimin çerçevesiyle sınırlandırmamış. *Ütopya*'da dileyen herkesin, sabahları gün doğmadan önce verilen dersleri izleyebilmelerine olanak sağlayan bir model öngörülüyor. Bu modele göre boş zamanlarında kendisini yetiştiren, örneğin tarımcı-dülger işçiler, yöneticilerin ve rahiplerin izinlerini almak şartıyla, bilim dallarında çalışanların arasına katılabilir. Bilimde gelişmeleri istenen kişiler kol gücüyle çalışmak zorunda değildir. Ancak More, sadece bilimlerle uğraşabilme ayrıcalığına bir sınırlama da getirmiş: Yaptıkları işte başarılı olabildikleri sürece! More bilimlerle ilgili çalışmalarda başarılı olamayanların, kol gücüyle çalışanların arasında yer almasının yerinde olacağını dile getiriyor (39, 40).

Peki Alma-Ata Bildirgesi'nde dile getirilen yeni tıp paradigmasının, güncelliğini korumasının nedenlerinden birisi de, bu görüşlerin ütopik olma özelliğini sürdürmesi ve geçen süre içinde dünyanın sağlıklılık durumunda herkesçe gözlenebilir, kalıcı iyileşmelerin sağlanamamış olması değil midir? Eğer bu gerçekten bir ütopyaysa, o zaman konuyla ilgili bilim insanlarının bu gerçekliği kabul etmesi; kol gücüyle çalışanların da önümüzdeki dönemde daha fazla oranda bu bilimle ilgili çalışmalara katılabilmeleri gerekecektir.

Michel Foucault *Kliniğin Doğuşu* adlı eserinde, tıbbın sadece iyileştirme ve bilginin gerektirdiği teknikler derlemesi olmaması gerektiğini belirtiyor (41). Günümüzde ise düşünce üretim merkezleri tarafından üretilen bilginin, kuramla uygulamayı bağdaştırmayı olanaklı kılmayacak ölçüde "uzmanlık dallarının" teknik uğraşıları bütünü durumuna gelmesi söz konusudur.

1978 yılında benimsenen Alma-Ata Bildirgesi'nin hedeflerine ulaşılamamasının nedenlerinden biri de, söz konusu projenin tarihsel ve toplumsal dayanaklarından beslenememiş olmanın yanı sıra, başta üniversiteler olmak üzere bilgi üretim merkezlerinin, sahip oldukları bu çelişkili durumu aşamamış olmasıdır. Bu durumda beklenen başarıyı sağlayamamış olan bilim insanlarının, düşünceler ile gerçeklikler arasındaki açıyı daraltmak ve kendilerini geliştirmek üzere, kol gücüyle üretim yapılan birimlere yönlendirilmelerinden başka çare kalmıyor. Eğer bu uygulamanın ütopyalık bir tarafı kaldıysa tabi.

KAYNAKLAR

1) O. Acıpayamlı, Türk Folklorunda Halk Hekimliğinin Morfolojik ve Fonksiyonel Yönden İncelenmesi, Türk Halk Hekimliği Sempozyum Bildirileri, Sayfa: 1-8; Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989.
2) P. N. Boratav, 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.
3) S. Şar, Halk Hekimliğinin Dünü Bugünü, Türk Halk Hekimliği Sempozyum Bildirileri, Sayfa: 221-229; Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989.
4) E. Asil, O. Soner, Mut Gülnar Ermenek Yöresi İlaçları Üzerine Bir İnceleme, Türk Halk Hekimliği Sempozyum Bildirileri, Sayfa: 39-46; Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989.
5) Ed. S. Donald, S. Wong, Çev: Nur Yener, Şamanlık ve Jung Psikolojisi, Okyanus Yayınevi, İstanbul.
6) C. Şener, Şamanizm. Etik Yayınları, İstanbul, 2001.
7) A. İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972.
8) M. Perrin, Çev: Bülent Arıbaş, Şamanizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
9) M. Eliade, Çev: İsmet Berkan, Şamanizm, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.
10) E. Tuna, Şamanlık ve Oyunculuk, Okyanus Yayınları, İstanbul, 2000.
11) M. Üçer, Sivas'ta Folklorik Tıp ve Bunun Modern Tıptaki Yeri, Türk Halk Hekimliği Sempozyum Bildirileri, s.253-266; Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989.
12) N. Eren, Çağlar Boyunca Toplum Sağlık ve İnsan, Somgür Yayınları, Ankara, 1996.
13) M. Harner, Çev: Asena Atalay, Şamanın Yolu, Dharma Yayınları, İstanbul, 1999.
14) E. Akçiçek, Türk Halk Hekimliğimde Sarımsak, Türk Halk Hekimliği Sempozyum Bildirileri, s.9-32; Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989.
15) G. C. Jung, Psikoloji ve Din, Çev: Raziye Karabey, Okyanus Yayınları. 1998.
16) C. L. Strauss, Din ve Büyü, Çev: Ahmet Güngören, Yol Yayınları, 1983.
17) M. Money, Shamanism as a Healing Paradigm for Complementary Therapy, Complementary Therapies in Nursing & Midwifery (2001) 7: 126 -131.
18) G. F. Solomon, 1987, Psychoneuroimmunology: interactions between central nervous system and immune system, Journal of Neuroscience Research 18: 1-9.
19) M. Irwin, M. Daniels, E. T. Bloom, T. L. Smith, H. Weiner, 1987; Life events, depressive symptoms, and immune; American Journal of Psychiatry 144: 437-441.
20) J. Kiecolt-Glaser, S. Kennedy, S. Malkoff, L. Fisher, C. E. Speicher, R. Glaser, 1988; Marital discord and immunity in males; Psychosomatic Medicine 50: 213-229.
21) B. Fittschen, K-H Schulz, H. Schulz, A. Raedler, M. V. Kerekjarto, 1990; Changes of immunological parameters in healthy subjects under examination stres; International Journal of Neuroscience 51: 241-242.
22) A. Neher, 1962, A physiological explanation of unusual behaviour in ceremonies involving drums, Human Biology 34: 151-160.
23) W. G. Jilek, 1982, Indian healing: shamanic ceremonialism in the pacific northwest today, Hancock House.
24) Z. Öztek, Temel Sağlık Hizmetleri (2. Baskı), Hacettepe Halk Sağlığı Vakfı Yayınları, Ankara, 1992.
25) S. G. Epstein, P. C. Chen, J. P. Grant, R. C. Duke, L. Guttmacher, D. Oakley, Health services and the family planning component.- Draper Fund Rep., 1980 Mar; 8:5-9.
26) Health Care Source: U.S. Library of Congress http://countrystudies.us/china/38.htm
27) O. Hamzaoğlu, Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri, Toplum ve Hekim Dergisi, TTB Yayınları, 18(1): 59-67.
28) P. Wilenski (1976), "The Delivery of Health Services in The People's Republic of China", International Development Research Center, Ottawa.
29) P. K. New, L. M. New, The links between health and the political structure in New China, Hum Organ, 1975; Fall; 34(3):237-51.
30) N. N. Miller, J. C. Strickler, China's revolution in health, Am Univ Field Staff Rep Asia. 1980; 3:1-24.
31) T. Stapleton, Child health in China, -J Trop Pediatr Environ Child Health, 1973 Sep; 19(3):251-2.Editorial
32) C. Wen, Barefoot doctors in China, Nurs Dig, 1975, January-February; 3(1):26-8.
33) Physical Environment and Population-Source: U.S. Library of Congress http://countrystudies.us/china/31.htm
34) Dünya Sağlık Raporu 1998: 21.Yüzyılda Yaşam Herkese Ortak Bakış ÖZET RAPOR; Çev. Izgi Güngör, Fatma Saçlı, Çeviri Editörü: Bekir Metin; Sağlık Bakanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1998.
35) H. Özcebe, Dünyada Çocuk Sağlığının Durumu ve Çocuk Sağlığı Politikaları. www.medinfo.hacettepe.edu.tr/ozetler/ 03.06.2004.
36) S: Özkara, Tüberküloz Hastalığı. /www.verem.org.tr/pdf/kisa_bilgi./ 18.11.2004.
37) Sıtma. http://saglik.tr.net/genel_saglik_sitma.shtml / 18.11.2004.
38) Unutulan Hastalıklar Öldürüyor, www.habersaglik.com / 18.11.2004.
39) T. More, Ütopya, Cem Yayınları, Çev. Sebahattin Eyüboğlu-Vedat Günyol, 1997.
40) M. A. Akalın, Ütopya'da Sağlık, Toplum ve Hekim Dergisi. TTB Yayınları. 12 (78): 62-65.
41) M. Foucault (2002), Kliniğin Doğuşu. Doruk Yayımcılık, Ankara: 53.

Tozlaşmanın üç atlısı: Odoris, coloris ve mimikos

Botanikte tozlaşma, bir çiçeğin erkek organlarında üretilen çiçektozunun aynı bitkinin veya bir diğer bitkinin dişi organlarına taşınması olarak tanımlanır. Bu taşınmada rüzgâr, su ve yağmur kadar, böcek, kuş ve diğer hayvan grupları da etkendir. Bitkiler bu hayvanları koku (odoris), renk (coloris) ve taklit (mimikos) yoluyla kendilerine çekerler.

Prof. Dr. Orhan Küçüker
İstanbul Ünv. Doğal Zenginlikleri Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü

İlk uygarlıklarda botanik (bitkibilim) bilgi birikimi, genellikle tarımsal üretimde yer alan besin bitkileri ile tıbbi nitelikteki bitkiler üzerindeki gözlem ve basit deneylerle sağlanmıştır.

Tozlaşmaya ilişkin bilgi birikiminin tarihçesi

Mezopotamya'da Asur ve Babil Uygarlıkları'nda özellikle tapınak rahipleri *Phoenix dactylifera*'nın (hurma ağacı) dioik (1) olduğunu iyi bildiklerinden, bölgede yaşayan halka bu bitkilerin yüksek şeker içeren meyvelerini yiyecek olarak tüketmeleri konusunda verdikleri bilgiler arasında, erkek ağaçlardan aldıkları polenleri dişi ağaçlara götürüp yapay tozlaştırma yapmaları da vardı.

Resim 1: Christian Konrad Sprengel'in (1750-1816) *Das entdeckte Geheimniss der Nature im Bau und der Befruchtung der Blumen* (Çiçeklerin Yapı ve Tozlaşmasında Doğanın Keşfedilen Sırrı) adlı kitabının kapak sayfası.

Aristoteles'in (MÖ 484-322) en iyi öğrencisi olan ve tarihe botanik biliminin babası olarak geçen Yunanlı felsefeci ve botanikçi Theophrastus (Teofrastos)(MÖ 370-287) gözlemci ve koleksiyoncu olarak, botanik dalında da önemli saptamalar yapmış bir doğa bilimcidir. Bitki morfolojisi konusunda derin bilgi sahibi Theophrastus, 500'e yakın bitkinin morfolojik özelliklerini birçoğunu da resimleyerek ortaya koymuş ve Atina'da bir botanik bahçesinde tıbbi bitkiler yetiştirmiştir. Theophrastus, *De Causis Plantarum* (Bitkiler Üzerinde İncelemeler; 9 cilt) ve *De Historia Plantarum* (Bitkilerin Tarihi Hakkında; 2 cilt) adlı eserlerinde, bitkilerin dış görünüşüne bakarak ot, ağaç, çalı, yarı-çalı terimleri ile sınıflandırmıştır. Botanikte onun tarafından üretilen bazı terimler (karpos-meyve) bugün de geçerlidir Theophrastus, erkek ve dişi bireyler bir araya gelmeden tozlaşmanın oluşamayacağını ifade ederek, hurma ağaçlarının tozlaştırılmasıyla ilgili en çarpıcı bilgileri vermiştir. Theophrastus'un yazdıklarına göre "Erkek hurma ağacının çiçekleri demetler halinde kesilerek dişi ağaca götürülmeli, onların üzerlerine sürtülmeli ve meyve tutmasına yardımcı olunmalı"ydı.

İngiltere'de, Kraliyet Akademisi'nin ilk üyelerinden Nehemiah Grew (1641–1712), mikroskopla yaptığı önemli çalışmalarının yanı sıra *Bitki Anatomisi* (Anatome Plantarum) adlı eserinde, çiçek morfolojisinde erkek organların tohum oluşumunda etkisi olduğunu vurgulamıştır.

Tübingen Üniversitesi'nde tıp ve botanik profesörü olan Rudolph Jacop Camerarius (1665-1721), bitkilerde çiçek ve özellikle tozlaşma üzerine birçok deney yapmıştır. Tohum oluşumunda erkek

organlardan verilen polen tanelerine gereksinim olduğunu göstermiştir. *Ricinus communis* (hintyağı bitkisi) ve *Zea mays*'da (mısır) erkek organları (stamen) kesip ortadan kaldırdığında, bitkilerin tohum vermediğini saptamış ve gözlemlerini *De sexu plantarum* (Bitkilerdeki Eşem Üzerine, 1694) adlı ünlü kitabında toplamıştır.

Tozlaşma biyolojisinde böcekler ile çiçeklerin ilişkisinin önemini vurgulayan araştırıcı, Karlsruhe Üniversitesi Doğa Tarihi Bölümü profesörlerinden Joseph Gottlieb Kölreuter'dir (1733-1806). Bitkilerde melezleme çalışmalarıyla öne çıkan bu araştırıcı, tozlaşma üzerinde sistemli gözlemlerini yayımladı. Bu çalışmalarında rüzgâr dışında böceklerin çiçeklere olan "dokunmaları" nedeniyle polen tanelerinin taşınabileceğini işaret etti.

Çiçeklerle böcekler arasındaki ilişkileri sistematik olarak ilk kez araştıran kişi Christian Konrad Sprengel'dir (1750-1816). Almanya'nın Brandenburg Kenti'nde doğmuş, teoloji ve felsefe eğitimi almış, botanikle sonradan ilgilenmiştir. 1793'de tarihe geçen ünlü kitabı *Das entdeckte Geheimniss der Nature im Bau und der Befruchtung der Blumen*'i (Çiçeklerin Yapı ve Tozlaşmasında Doğanın Keşfedilen Sırrı) yayımlamıştır. Sprengel bu kitabında 500'e yakın bitkiye ait çiçeğin tozlaşma biyolojisinde göstermiş olduğu adaptasyon tiplerini anlatmış, bitki-böcek ilişkilerine örnek vermiştir (Resim 1).

19. yüzyılın başlarında, mikroskobun geliştirilmesinde atılan ileri adımlar, tozlaşma biyolojisine önemli katkılar sağladı. İtalyan fizikçi Giovanni Battista Amici (1784-1860) mikroskobun geliştirilmesine yardımcı olurken, uygun bir tozlaşma gerçekleştiren orkidelerde polen tanelerinin dişi organ üzerinde polen hortumunu verişini gözlemledi.

Tozlaşma biyolojisiyle ilgili yoğun çalışmalar yapan bilim adamlarından birisi de Charles Darwin'dir (1809-1882). 1861 yılında Torquay'da orkidelerin tozlaşma ve döllenme mekanizmaları üzerine çalışmalara başlamıştır. *Ophrys apifera* (Arı orkidesi) ve *Cephalanthera* gibi orkide türlerindeki gözlemleri sonucunda böceklerle tozlaşma yapabilecek mükemmel uyum biçimlerini ortaya koydu. Araştırma sonuçlarını ünlü eserlerinden birisi olan *İngiliz ve Yabancı Orkidelerin Böcekler Aracılığı ile Döllenme Yolları Üzerine* (1862) adlı kitabında yayımladı.

Tozlaşma nedir?

Botanikte tozlaşma; bir çiçeğin erkek organlarında (stamen) üretilen çiçektozunun (polen) aynı bitkinin veya bir diğer bitkinin dişi organlarına (pistil) taşınması olarak tanımlanır. Tozlaşma olayı, kendine tozlaşma (avtogami) ve karşı tozlaşma (allogami) olmak üzere iki temel şekilde gerçekleşir. Kendine ve karşı tozlaşma şekillerinin yararları ve sakıncaları, tozlaşma biyolojisinin önemli konuları arasındadır. Avtogamide erkek ve dişi organları birlikte bulunduran çiçeklerin aynı zamanda olgunlaşmasının yararı olmasına karşın, hep aynı tozlaşma şeklinin sürdürülmesi gen alışverişini çok sınırlandıracağından kuşaklar boyunca zayıf karakterlere sahip döllerin ortaya çıkma olasılığı artacaktır. Allogamide, olumsuz koşullara çok iyi uyum gösteren sağlıklı döller ortaya çıkmakta, daha dayanıklı ve uzun ömürlü, çimlenme yeteneğini yıllarca koruyabilen tohumlar verilmekte, yeni varyetelerin (2) ortaya çıkışı sağlanmakta ve bitkilerin çevre koşullarına uyumu kolaylaşmaktadır.

Tozlaşma biçimleri nelerdir?

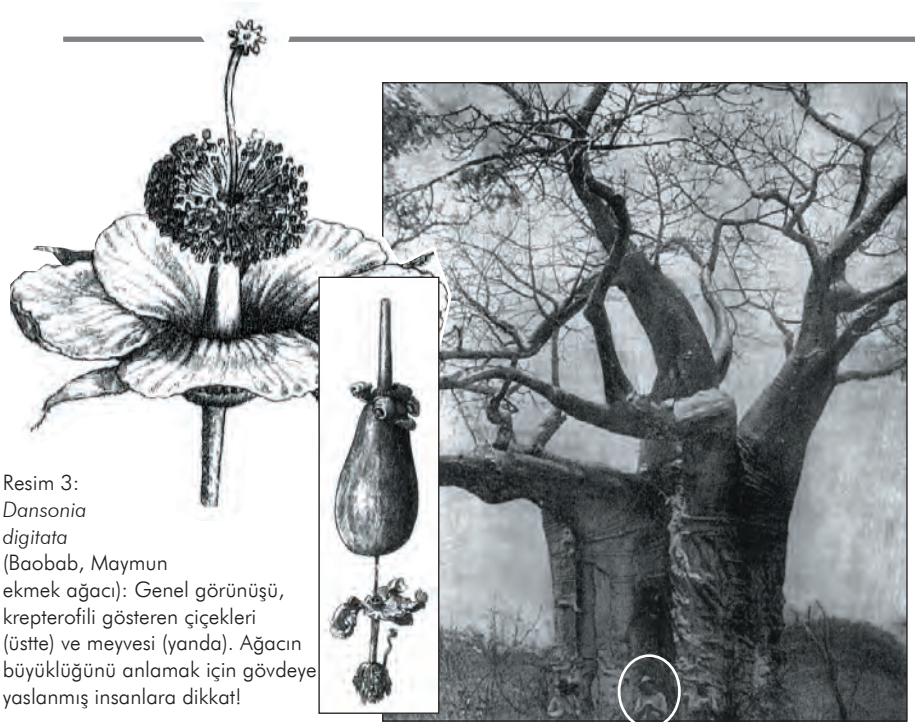
Polen tanelerinin taşınmasına aracılık eden abiyotik (rüzgâr, su ve yağmur) ve biyotik (böcek, kuş ve diğer hayvan grupları) kökenli bazı etmenler bulunmaktadır. Her türün çiçekleri şekil, yapı, renk ve koku bakımından kendilerini tozlaştıran -ki bunlara tozlaştırıcı ajanlar denilmektedir- aracılarla uyumlu birliktelik kurarlar; yani bitki ve tozlaştırıcı ajanı birlikte evrimleşmiştir.

Resim 2: Bir çiçeğin yarasa aracılığıyla tozlaşması, yani krepterofili.

Abiyotik tozlaşma yollarından akarsu ve yağmur yardımıyla olan tozlaşma biçimine hidrofili (Yunanca philus: sevmek, hoşlanmak) denir. Çoğunlukla sualtındaki veya su üstünde yüzücü durumdaki su bitkilerine özgüdür. Örneğin, *Vallisneria spiralis* (yılanbalığı otu) böyle tozlaşır. Anemofili rüzgârla tozlaşma yapan bitkilerdir. Örneğin kavak ağacı (*Populus*) da böyle tozlaşır (Latince populus: halk; ağaç genel yerlere dikilmesinden dolayı bu adı almıştır).

Biyotik tozlaşma yolları başlıca böcek, kuş ve memeli gibi hayvan gruplarının aracılığıyla olan tozlaşma şeklidir ve özel olarak zoofili diye adlandırılır. Zoofili içersinde böcekler yardımıyla gerçekleşen, bitki evrenindeki en yaygın tozlaşma şekline entemofili denir. Ornitofili kuşlar yardımıyla gerçekleşen tozlaşma şekli olup, genellikle tropikal ve subtropikal iklim kuşağında yetişen bitkilerde yaygındır. Terofili, bazı kemirici küçük hayvanlar tarafından gerçekleştirilen tozlaştırma çeşididir. Krepterofili yarasalar aracılığıyla meydana gelir (Resim 2). Bu olay ilk defa 1772'de gözlenmiş, 19. yüzyılın sonlarında yapılan çalışmalarla olay doğrulanmıştır. Tropikal iklim

Resim 3: *Dansonia digitata* (Baobab, Maymun ekmek ağacı): Genel görünüşü, krepterofili gösteren çiçekleri (üstte) ve meyvesi (yanda). Ağacın büyüklüğünü anlamak için gövdeye yaslanmış insanlara dikkat!

kuşağında yer alan ormanlarda yayılış gösteren ağaçlar, tırmanıcı ve sarılıcı bitkiler, cüce çalılıklar ile epifitlerden bazılarına ait çiçekler, ince-uzun ağızlı, geniş-dilli yarasalar için nektar kaynağıdır. Bu çiçeklerin bir diğer özelliği de bir yarasayı taşıyacak kadar kuvvetli ve uzun çiçek saplarına sahip olmasıdır. Bu durum flagelliflori (Latince flagellum: kamçı, kırbaç; çiçek sapının kamçı gibi uzun olması) olarak adlandırılır.

BİRİNCİ ATLI: ODORİS (KOKU)

Bitkilerin kendilerine özgü kokularının nedeni; yaprak, çiçek, meyve, tohum ve gövde kabuğu gibi kısımlarında yer alan uçucu (eterik) yağlardır. Bitki tarafından üretilen bu kokulu (aromatik) yağların birincil işlevi, tozlaşma olayının gerçekleşmesiyle meyve ve tohumların dağıtılmasında yararlanılan hayvanların (böcek, kuş ve memeli) çekimlenmesidir. Çiçeklerde taç yaprakların (petal) üzerinde bulunan ve koku salan salgı sistemine osmofor adı verilmektedir. Salepgiller familyasından bitkilerde hoş kokuların salınmasında osmoforlar önemli rol oynar. Örneğin *Restrepia hemsleyana* orkidesinde, erkek arıların tozlaşma için çekimlenmesinde güzel kokuların bu yapılardan salınmasıyla sıkı bir ilişki vardır.

En yaygın tozlaşma böcekler yardımıyla gerçekleşiyor

Arı, sinek, sivrisinek, kınkanatlı gibi değişik böcekler nektar ve polen toplamak üzere çiçekleri dolaşırken tozlaştırma da yaparlar. Entemofil olarak adlandırılan bu çiçeklerde, tozlaştırıcı ajan olarak bilinen böceklerin çekimlenmesi, çiçeklerdeki başta koku ve balözü bezleri (nektaryum) ve değişik morfolojik adaptasyonlar sonucunda sağlanmaktadır Nektaryumlardan "balözü" adı verilen şeker, uçucu yağ, protein ve bazı enzimleri de içeren bir sıvı salgılanır.

Özellikle gösterişsiz çiçeklere sahip olan bitkilerin tek çekimleyici aracı balözüdür. Tipik bir örneği, bir orkide olan *Habenaria elegans*'ta görmekteyiz. Çiçekleri çok küçük, beyazımsı-yeşil renkli olan bu orkideyi bir parça balözü karşılığında sivrisinekler tozlaştırır. Ziyaret ettikleri çiçekten başlarına yapıştırılan polen paketleri ile ayrılarak diğer bir bitkiye doğru giderler.

Yarasalar ekşimiş süt kokusunu sever!

Bu yarasaların çoğu meyve ve balözü ile beslenen, kanat açıklıkları 150 cm'e ulaşan *Pteropus* (uçarköpek) ve *Cynopterus* cinslerine aittir. Batı Afrika'da yaygın olan, meyve ile beslenen ve tozlaştırıcı ajan olarak çalışan, 60 cm'e ulaşan kanat açıklığı ile *Epomorphus gambianus* (Gambiya meyve yarasası) ve 45 cm'lik kanat açıklığı ile *Nanonycteris veldkampii* (Cüce meyve yarasası), *Parkia clappertoniana* bitkisini ziyaret ederler.

Akşamın ilk saatlerinde açan çiçeklerden çevreye, yarasaların hoşlandığı, ekşimiş süt kokusu vb. özel kokular yayılır. Yarasa, çiçeğin içinden balözünü emerken polen tanelerini de üzerine alır ve diğer çiçeklere uçarak tozlaştırma görevini yerine getirir.

Krepterofili gösteren örnekler arasında *Adansonia digitata* (Baobab, maymun ekmek ağacı; Resim 3), meyvelerinin odunlu perikarpı (meyve çeperi) nedeni ile yerliler tarafından sukabağı gibi su toplamaktadır. Bardak olarak kullanılan *Crescentia cujete* (calabash-tree: sukabağı ağacı), *Musa* (muz ağacı) ve *Agave* (ağu veya sabırlık bitkisi) ile bir başka bitkiyi tutunma yeri ola-

Resim 4: *Arum* (yılanyastığı): 1. Spata'lı (Yen); 2. Spata çıkarılmış, koçan (spadiks) görülmekte; a: dişi çiçekler; c: erkek çiçekler; b ve d: engel çiçekleri.

rak seçen (epifit) cinslerinden olan *Vriesia* (*Bromeliaceae*: Ananasgiller) kreptofili gösteren örneklerin en tanınmışlarıdır. *Ochroma pyramidale* (balsa ağacı), 12 cm'lik çiçek uzunluğu ve taç yapraklarının 8 cm çapındaki ağız kısmıyla en çarpıcılarından birisidir. Bir diğer örnek *Kigelia africana*'dır (sosis ağacı). Koyu renkli, etli, keskin-ekşi kokulu ve nokturnal (gece açan) uzun saplı çiçekleri vardır. Yarasalar, özellikle *Micropteropus pusillus* (apoletli cüce yarasa), bir avize gibi sallanan çiçeklere kolaylıkla tutunur. Meyvesinin son derece iğrenç kokusu ve çürümüş soğan benzeri lezzetiyle Durian veya ticari adı ile meyvelerin kralı olarak bilinen *Durio zibethinus* Endonezya'nın; mobilya, kutu, sandık ve kâğıt odunu olarak kullanılan ve "Kapok ağacı" olarak isimlendirilen Ceiba pentandra, Batı, Orta ve Doğu Afrika'nın yarasalar ile tozlaşan önemli ve ekonomik değere sahip ağaçlarıdır.

Gece kokuları!..

Özellikle tropikal ülkelerde yayılış gösteren bitkilerde çiçek kokuları tozlaşma için gereklidir. Gece açan (nokturnal) çiçeklerden rüzgârın yardımıyla uzaklara yayılan tatlı-çekimleyici kokuların yol göstermesiyle böcekler tozlaştırma işini yerine getirir. Tipik örnekler arasında *Nyctanthes arbor-tristis* (gece yasemini), *Cestrum nocturnum* (gece kraliçesi) ve *Jasminum officinale* (yasemin) gelir. Nokturnal kokuyla işaret veren bitkiler arasında çok ilginç örneklere de rastlanmaktadır. Bir orkide olan *Dendrobium glumaceum* çiçekleri sabah, koku terminolojisinde heliyotrop (geraniol+nerol+sitronellol karışımı bir koku: gül kokusu) kullanırken, gecenin çökmesiyle birlikte leylak kokusu yayar. Bir başka orkide cinsi *Phalaenopsis schilleriana*, ormanın gündüzden geceye geçen ilk saatlerinde vadideki zambak, müge (*Convallaria majalis*) kokusunu verirken, gece için keskin bir gül kokusunu seçer.

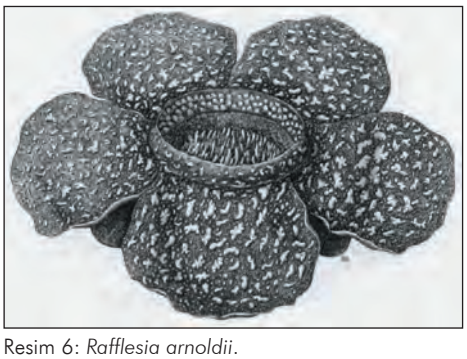
Resim 5: *Amorphophallus titanum*'un (ceset çiçeği) çiçek durumu.

Dehşet verici, kötü kokular!..

Rahatsız edici ve kötü nitelikli kokular da böcek çekimlemekte iş görmektedir. Bu durumun tipik örnekleri *Arum* (yılanyastığı; Resim 4) ve *Amorphophallus titanum* (ceset çiçeği; Resim 5) cinslerinin çiçek durumlarında (3) görülür. Bu bitkilerde çürümüş et veya leş kokusu benzeri kokular üretilerek bu kokudan hoşlanan sinek ve böcekler çiçeklere çekimlenir. *Aristolochia* (loğusaotu) türlerinin saksofon şeklindeki çiçekleri de tozlaşma zamanı çürümüş et kokusu yayarak bazı sinek türlerini davet ederler. Çiçeğin boru şeklindeki boğazından dipte erkek ve dişi organların olduğu boşluğa rahatça kayan sineklerin dışarı çıkmasına aşağıya çevrik uzun tüyler engel olur. Bitki ancak döllenme olduğunda tüyleri gevşeterek üzerleri polen kaplanmış sineklerin çıkmasına izin verir. Oradan kaçan sinekler başka bir loğusaotu çiçeğini benzer şekilde tozlaştırır.

Arum (yılanyastığı) cinsinde koçan (spadiks) şeklinde çiçek durumlarında yer alan çiçekler tek eşemlidir ve üzerlerini örten bir çiçek örtüsü (periant) yoktur. Koçanın alt kısmında "dişi çiçekler", üst kısmında "erkek çiçekler", bu iki grup arasında ve erkek çiçeklerin hemen üstünde, kılsı uzantıları olan, verimsiz "engel çiçekleri" bulunur. Koçanın çiçekli kısmını bir boru şeklinde saran, yukarı doğru yükseldikçe genişleyerek açılan, büyük huni veya kayık şeklinde genellikle krem-beyaz veya çeşitli renklerde olabilen, "spata" (yen) adını alan özelleşmiş yapraksı bir yapı vardır. Yılanyastığı çiçeklerinden verilen ağır bir dışkı kokusuna gelen küçük sinek ve böcekler, yenin çok düz olan iç yüzeyine konduklarında, tutunamayıp aşağı doğru kayar ve çiçek durumu tabanına düşerler. Burada önceden uğradıkları çiçek durumundan getirmiş oldukları polenlerle dişi çiçekleri tozlaştırırlar. Bundan sonra kapanı terk etmek isteseler de, dışarıya çıkamazlar. Çünkü, yenin en dar yerinde (boğum) dizilmiş olan engel çiçeklerinden çıkan ve aşağı doğru dönük uçlu kılsı uzantıları geçemezler. Koçanda yer alan erkek çiçekler, bir geceye ardışık polen tanelerini dökerler. Bu olaya koşut olarak engel çiçeklerinin uzantıları buruşmaya başlarken, yenin iç yüzeyi de pürüzlü bir hal alır. Böylece yeni polen taneleri ile yüklenen böcekler tuzağı kolayca terk ederek, başka yılanyastığı koçanlarına doğru gider.

Yılanyastığı bitkilerinin familyasından olan *Amorphophallus titanum* (ceset çiçeği), İtalyan botanikçi Odoardo Beccari tarafından Sumatra ve Endonezya'nın balta girmemiş sık ormanlarında 1878'de bulunmuş, çiçek durumu uzunluğu yerden itibaren 2 m'ye yaklaşan dev bir bitkidir. Yaydığı kokunun niteliği dayanılmaz olarak belirlenmiş, sıçan leşi ve kokmuş balık karışımı olarak tanımlanmıştır. *Amorphophallus titanum*'lar 2 m uzunluğundaki çiçek durumunu verir, o dayanılmaz

Resim 6: *Rafflesia arnoldii*.

Resim 7: *Sciurus vulgaris* (kırmızı sincap).

kokusunu salar ve buruşup ölerek bir ceset gibi yere yığılır! Bu bitkiler ortalama 30-40 yıl kadar yaşarlar, her bitki üç veya dört kez çiçek açar. Dünya üzerinde bu bitkiyi koleksiyonlarında gururla bulunduran botanik bahçeleri, çiçeğin "doğum töreni"ni izleyicilere gün be gün izletirler ve kimi zaman bu yerel televizyonlarda da yayımlanır. Örneğin, Atlanta Botanik Bahçesi'nde bir *Amorphophallus titanum* bitkisinin çiçek durumunun açılmasının tıpkı bir serginin açılış töreni gibi verildiği bilinmektedir.

Sumatra ve Endonezya'nın sık ormanlık alanlarında, 1818'de Sumatra Valisi Sir Thomas Stamford Raffles ve doğa bilimci Joseph Arnold tarafından bulunan, çapı 100 cm'e ulaşan dünyanın en büyük çiçeğine sahip, başka bitkilerin üzerinde genellikle sarmaşıklarda, parazit bir bitki olan *Rafflesia arnoldii* yaşamaktadır (Resim 6). Olgun çiçeğin görüntüsü son derece etkileyicidir, büyük bir mantar gibi ortası siyah bir çukur halinde bir çiçek; kırmızı ile çürümüş bir leşin morarmış rengi karışımı, beyaz beneklerle dolu bir görünüm. Kokusu ise bir insanın yanında çok az kalmayı isteyeceği kadar korkunç, çürümüş nesnelerin karışımı bir kokudur. Ancak bu kadar itici bir durum buraya gelen böcekleri, önlenemez bir tutku ile çiçeğin tam ortasına dalış yapmaktan alıkoyamaz.

Fareler, sincaplar ve lemurlar

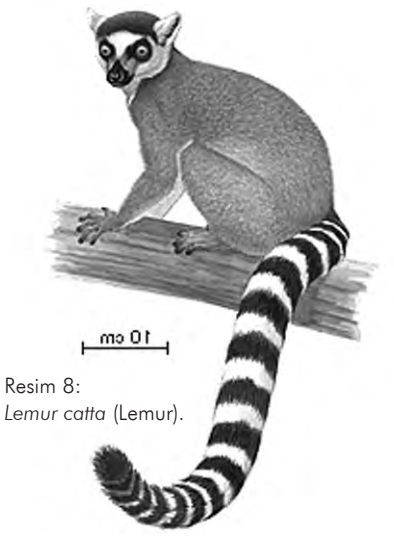
Yarasalar dışında tarlalarda, ormanlarda ve yarı-sulak alanlarda yaşayan bazı küçük memelilerin -bunlar arasında fare, sıçan, sincap, aktavşan, hamster ve yabani sıçan gibi kemirgenler ve primatlar önde gelmektedir- çiçek kokularına ve balözüne gittikleri tespit edilmiştir. Hawai Adaları'nda yayılış gösteren *Freycinetia arborea* bitkisinin sıçanlar tarafından tozlaştırıldığı bilinmektedir. Endonezya'da yaşayan ve nektarla beslenen sincapların da (Resim 7) bitkileri tozlaştırdığı saptanmıştır.

Güney Afrika'nın özellikle Kap Bölgesi florasından *Massonia deprassa* (Afrika zambağı) çiçeklerinin *Gerbillurus paeba* (tüylü ayaklı gerbil; arka bacakları uzun, tüylü kuyruklu ufak bir kemirgen) tarafından ziyaret edildiği; yine bu ülkenin sembol bitkilerinden ve bölgeye endemik (4) olan *Protea* cinsinden bazı türlerin yaymış olduğu küf kokusuna gelen yukarıda sayılan küçük kemirgenlerin, balözü ile beslenirken burunlarına bulaştırdıkları çiçektozları ile diğer bitkilere gittikleri saptanmıştır.

Primatlar arasında özellikle Lemurlar'ın (Resim 8) tozlaştırma yaptıkları az bilinir. Madagaskar Adası'nın endemik bitkilerinden bir palmiye cinsi olan *Ravenala madagascariensis*'nin (seyyah palmiyesi) tozlaştırılması işlemini siyah lemurlar (*Eulemur macaco*: Maymunlar takımının, makigiller-Lemuridae familyasından, kedi büyüklüğünde, erkekleri siyah, dişileri pas renginde, kuyrukları oldukça uzun, Madagaskar'da yaşayan bir memeli türü) üstlenmiştir.

İKİNCİ ATLI: COLORİS (RENK)

Tozlaşma biyolojisinde, tozlaştırıcı ajanların özellikle biyotik olanlarının çekimlenmesinde çiçeklerin taç yapraklarının (petal) renkleri çok önemlidir. Petallerin renkleri, hücre içersinde yer alan ve plastid adı verilen, yapısında önemli metabolizma olaylarının gerçekleştiği (örneğin klorofil içeren, yeşil renkte görünen ve fotosentez olayının gerçekleştiği kloroplastlar gibi) di-

Resim 8:
Lemur catta (Lemur).

namik organellerden (= ökaryotik bir hücre içersinde yer alan ve belli görevlere sahip yapı ve oluşumlar) olan "kromoplastlar" tarafından verilmektedir. Sarı, turuncu ve kırmızı renklerde olabilen bu kromoplastlara renklerini veren karotinoid grubundan pigmentler (renk maddesi) olup, ksantofil (sarı), karotin (turuncu) ve likopinden (kırmızı) oluşmaktadır. Petal renklerinin öteki kaynakları arasında, hücre özsuyunda varolan flavonoid, antosiyanin ve betasiyanin gibi renk maddeleri ile hücre özsuyunun asiditesi yer alır. Antosiyanin pigmentinin gün içersinde asitten baza kadar geçirdiği değişiklikler bazı bitkilerde tipik olarak ortaya çıkmaktadır. Örneğin, *Hibiscus mutabilis* adlı *Malvaceae* (ebegümecigiller) familyasında bir bitkinin çiçeklerinde taç yaprakları, sabahın ilk saatlerinde açıldığında "krem-beyaz"dır, öğle saatlerine yakın "donuk-kırmızı"ya, akşam üzerine doğru "pembemsi-kırmızı-"ya dönmektedir. Bu özelliği nedeni ile bitkiye *Flos horarius* (= saat çiçeği) adı verilmiştir. Ayrıca insan gözünün algılayamadığı ultraviyole (morötesi) özellik taşıyan çiçek renkleri böcekler ve bal arıları tarafından ayırt edilerek tozlaşma yapılmaktadır.

Ornitofili yardımıyla tozlaşma yapan çiçeklerde taç yapraklar genellikle tüp, kese ya da genişçe bir kavanoz şeklinde, kırmızı, pembe, turuncu, sarı ve mavi gibi parlak

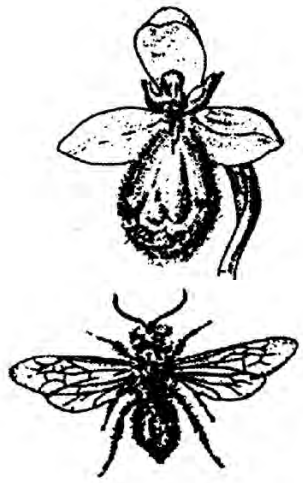
renklere sahip, çoğu kez de bunların karışımıyla desenli bir görünümdedir. Örneğin *Fuchsia* (küpe çiçeği), *Strelitzia* (cennetkuşu çiçeği), *Passiflora* (çarkıfelek).

Ornitofil çiçeklerde bol miktarda nektaryum, erkek organlarında da bol miktarda polen tanesi üretilmektedir. Bu çiçeklerde göze çarpan bir diğer özellik, dişi organlarının (pistil) ve erkek organlarının (stamen) çok uzun olması sebebiyle taç yapraklarının dışına çıkmalarıdır. Bu durumun getirdiği kolaylıkla, nektar emmek üzere başını tüp şeklindeki taç yaprağına sokan uzun gagalı bir kuşun göğüs, gaga ve hatta karın kısmına yapışan polen taneleri bir diğer çiçeğe taşınır. Kuşlarla yapılan tozlaşmada kokular genellikle ikinci planda iş görmekte, görsel öğeler olan çiçeklerin petallerinin parlak renkleri ve balözü onları çekmektedir. Örnek *Mellisuga minima* (arı kolibri) ve *Calypte anna* (sinekkuşu).

ÜÇÜNCÜ ATLI: MİMİKOS (TAKLİT)

Mimikri (Yun. mimikos: taklit etmek), gerçek bir nesnesinin sahtesini oluşturmaktır. Entemofil çiçeklerdeki morfolojik değişiklikler, özellikle Orkidegiller familyasında önemli boyutlara erişebilir. Bu familyanın birçok üyesinde görülen mimikri, *Ophrys vernixia* türünün tozlaşmasında oldukça ilginç bir biçimde gerçekleşmektedir. *O. vernixia* çiçeklerinde labellum (5) parlak-mavi renkte ve tıpkı *Scolia ciliata* (mahmuzlu arı) adlı böceğin dişisine benzemektedir. Bitki, erkek böceklerin dişilerle çiftleşmek için bekledikleri zamanda çiçek açar. Parlak labellum ile nektar salgısı böcekleri çekimler. Labelluma konan böceğin üzerine pollinyum (polen, çiçektozu paketi) halindeki polenler yapışır. Böcek bir başka *O. vernixia* bireyini ziyaret edince de tozlaşma gerçekleşir (Resim 9).

Yalnız polen taneleri değil, bazı bitkilerde tohum ve meyveler, özellikle kuşların çekimlenmesinde çok

Resim 9: *Ophrys vernixia* çiçeklerinde labellum *Scolia ciliata*'nın (mahmuzlu arı) dişisini taklit eder (mimikri).

yararı olan "mimikri" ile dağıtılır. Böceklerle beslenen kuşlar mimikri sayesinde meyve ve tohumların dağıtılmasına yardım ederler. Mimikri gösteren tohumların ilk sırasında *Ricinus communis* (hintyağı bitkisi) gelir. Bu bitkinin tohumları, tipik bir köpek kenesi şeklinde ve renklerindedir. Bir diğer ilginç mimikri örneği *Biserrula pelecynus*'da (*Leguminosae*) görülür. Bu bitkinin bakla (legumen) tipi meyveleri tıpkı bir kırkayağa benzemektedir. Böcek mimikrisine sahip, yine aynı familyadan olan *Scorpiurus subvillosus*'un açılmayan legumenleri yine kırkayak, *S. vermiculata*'nun meyveleri de tipik bir tırtıl biçimindedir. Böcekle beslenen kuşlar, bu meyveleri kolaylıkla almakta ve dağıtmaktadırlar.

DİPNOTLAR

1) Dioik: Erkek ve dişi çiçeklerin ayrı bitkilerde bulunması.
2) Varyete: Türden en az bir morfolojik özellik bakımından farklı, türün yayılış alanı içersinde, iklim ve bilindiği yerin koşulları sonucunda farklar gösteren, büyük veya küçük birimler.
3) Çiçek durumu (inflorosens): Birçok çiçeğin bir araya gelmesiyle oluşan çiçek kurulu, topluluğu.
4) Endemizm, endemik bitki: Dünya üzerinde geniş yayılış gösteren (kozmopolit) bitkilerin aksine, yeryüzünün diğer bazı bölgeleri, başka yerlerinde rastlanmayan, çok sınırlı bir alanda yaşayan bitkileri kapsar ki; bu duruma "endemizm", böyle bitkilere de "endemik" adı verilir.
5) Labellum: Orkidegiller familyasındaki çiçeklerde iç kısımda yer alan petallerden iki yandaki birbirine benzer, ortada bulunan ise genellikle şekil, yapı ve renk bakımından ileri derecede farklılaşmıştır. Bu özel petale labellum (dudak) denir.

KAYNAKLAR

1) A. Arber; 1938: Herbals: Their Origin and Evolution, University Press, Cambridge.
2) T. Baytop; 1984: Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, TDK Yayın No: 578, Ankara.
3) A. D. Bell; 1991: Plant Form. -An Illustrated Guide to Flowering Plant Morphology, Oxford University Press, Oxford, New York, Tokyo.
4) C. R. Birkinshaw and I. Colquhoun; 1998: Pollination of Ravenala madacascariensis and Parkia madagascariensis by Eulemur macaco in Madagascar.- Folia Primatologica 69: 252-259.
5) J. Daintith and D. Gjertsen; 1999: A Dictionary of Scientists.Oxford University Press.Oxford.
6) S. D. Davis, V. H. Heywood and A. C. Hamilton; 1994: Centres of Plant Diversity, A guide and strategy for their conservation, Vol.1: Europe. Africa, South West Asia and The Middle East. Information Press, Oxford.
7) S. D. Davis, V. H. Heywood and A. C. Hamilton; 1995: Centres of Plant Diversity, A guide and strategy for their conservation, Vol.2: Asia, Australia and the Pasific. Information Press, Oxford.
8) P. A. Fleming and S. W. Nicolson; 2002: How important is the relationship between Protea humiflora (Proteaceae) and its non-flying mammal pollinators? Oecologia 132: 361-368.
9) R. Genders; 1994: Scented Flora of The World, Robert Hale, London.
10) J. G. Harris and M. W. Harris; 1994: Plant Identification Terminology, -An Illustrated Glossary-, Spring Lake Publishing, Utah.
11) S. D. Johnson, A. Pauw and J. Midgley; 2001: Rodent Pollination in The African Lily. Massonia Depressa (Hyacinthaceae), American Journ.Of Bot, 88(10):1768-1773.
12) S. Kabaağaç ve E. Alova; 1995: Latince-Türkçe Sözlük, Sosyal Yayınlar, İstanbul.
13) S. Karol, Z. Suludere ve C. Ayvalı; 2000: Biyoloji Terimleri Sözlüğü. TDK Yayını.No.699, Ankara.
14) O. Küçüker; 1998: Bitki Morfolojisi I -Kapalı Tohumlu Bitkiler-, İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Yayınları, No. 248, İstanbul.
15) E. Lawrence; 1995: Henderson's Dictionary of Biological Terms, 11th. Ed. Longman.
16) R. J. Lincoln and G. A. Boxshall; 1995: The Cambridge Illustrated Dictionary of Natural History, Cambridge University Press, Cambridge.
17) D. J. Mabberly; 1990: The Plant Book -A Portable Dictionary of The Higher Plants-, Cambridge University Press, Cambridge.
18) J. D. Mauseth; 1988: Plant Anatomy, The Benjamin Cummings Publ. Co., California.
19) A. G. Morton; 1981: History of Botanical Sciences -An Account of the Development of Botany from Ancient Times to the Present Day-, Academic Press, London.
20) M. Percival; 1965: Floral Biology.Pergamon Press. Oxford.
21) Van Der L. Pijl; 1972: Principles of Dispersal in Higher Plants, Springer Verlag, Berlin.
22) M. Proctor and P. Yeo; 1979: The Pollination of Flowers. Collins, London.
23) P. H. Raven, R. F. Evert and S. E. Eichhorn; 1986: Biology of Plants. (4th.ed.).Worth Publ.New York.
24) B. B. Simpson and M. Conner-Ogorzaly; 1986: Economic Botany -Plants in Our World-, Mcgraw-Hill Book Co., New York.
25) W. T. Stearn; 1983: Botanical Latin -History, Grammer, Syntax, Terminology and Vocabulary- David And Charles, Devon.
26) F. Weberling; 1992: Morphology of Flowers and Inflorescences, Cambridge University Press, Cambridge.
27) R. Wettstein; 1935: Handbuch der Systematische Botanik. Franz Deuticke.Leipzig und Wien.
28) http:// www.mammal.org.uk

Kokulu endemik bitkilerimiz ve kültüre etkileri

Koklayın ülkenizi!

Milyonlarca yıldır kokular saçan bitkilerimiz Anadolu topraklarına farklı coğrafya ve topraklardan gelen insanları kendi kokularının potasında kaynaştırmış, benzer kokular farklı kültürlere ait insanların zihinlerinde aynı hayalleri canlandırmıştır. Yapay, kültürel sınırlarla birbirinden ayrılmaya zorlanan insanoğlunun doğal olaylar karşısında benzer tepkiler vermesinin en güzel örneklerini kokulu bitkiler alanında görmekteyiz.

Hasan Torlak
Kültür ve Turizm Bakanlığı Müfettişi

Çocukluk çağımın geçtiği köyümüzün kokularını hatırlarım. Nisan ayının ortalarında çiçeklenen leylakların *(Syringa vulgaris)* sarhoş eden kokusu, laden *(Cistus)* çiçeklerinin tuhaf tatlı kokusu hayal dünyamda hep bir şeyleri canlandırırdı. İlkyazda tomurcuklanan güller (*Rosa*), yaz başında kıpkırmızı açtığında hayallerimi de gül kokuları süslerdi. Zamanın birinde, komşumuzun, şehirli bir tanıdığından aldığı ve bahçesine diktiği "yediveren gülü"nün açmaya başladığı, bu gülün bizim alışkın olduğumuz güllerin aksine senede 7 kere açarak bahçeyi uzun süre süsleyeceği de kulaktan kulağa yayılmıştı. Düşünün o zaman hayallerimi; ilkyazdan kış aylarının başına kadar açan yediveren bahçe gülü, köyümüzü ne de güzel kokutacaktı.

Sideritis germanicipolitana (yayla çayı). Kaynak: Prof. Dr. Ersin Yücel, Çiçekler ve Yerörtücüler, Eskişehir, 2004.

Güle bakılmaz, koklanır

Yediverenin açan çiçeklerini görmeye gittim, bir hoş geldin demek, belki de ileride fidanlarından kendi bahçeme dikmenin hayallerini kurmak için. Evet çok hoş çiçekleri vardı, kıpkızıl açmıştı. Güle bakılmaz bizim oralarda, gül koklanır. Ben de bana öğretilen bu davranıştan hareketle koklamaya kalktım "şehirli" konuğumuzu; ama o da ne, hiç kokusu yoktu bu gülün. Yedi, on yedi, yüz yedi kere daha açtı yediveren, ama bir kere bile koku vermedi. O zaman çocuk aklımla tecrübe ettiğim, günümüzde artan bir hızla sürdüğünü algıladığım modernleşmenin ve kentlileşmenin benim çocukluk kokularımı da çaldığını anladım. 17 yaşında yolum büyük kentlere düştüğünde, kışın bile çiçeklenen, rengârenk açan, ama bir kez bile kokmayan esrarengiz ve egzotik güllerle karşılaştım. Bu çiçekler kentli insanın günlük yaşamında taktığı maskeler ve oynadığı roller gibi, kentin çiçek rolü yapan oyuncularıydı. Nasıl ki Anadolu'nun dışa kapalı, özgün kalabilmiş yörelerinin insanları duygularını maskeleyemiyorlarsa, bizim doğal güllerimiz de kokularını gizleyemezler. Nasıl ki dürüst insanlar

Resim 2: *Thymus pulvinatus*, Kazdağı'nda yetişen endemik kekiğimizdir. Tıbbi özellikleri ve yemeklere verdiği hoş koku dolayısıyla kekik türlerimiz, Anadolu insanınca en çok rağbet gören kokulu bitkilerimizden.

bozuk bir sosyal yapıda hep kaybederlerse, kokulu güllerimiz de çarpık bir modernleşme anlayışı karşısında öyle kaybettiler.

Anadolu'nun değişik yörelerinde bilinen nadir ve kokulu güllerimizin bir kısmı yok oldu, bir kısmı hâlâ yaşama tutunma çabasında. Gülcülük ve gülyağı ile ünlü ilimiz Isparta ve Burdur'da, Osmanlı Dönemi'nde "hafız gülü" adı verilen bir gül çeşidi yetişmekteydi. Gövde ve dalları dikensiz, küçük kırmızı çiçekli ve kuvvetli kokulu olarak betimlenen bu gül çeşidi iyi kalitede yağ vermekteydi. Ancak bilim insanlarımız tarafından günümüzde yoğun aramalara rağmen bu gülümüz bulunamamıştır (1). Eğer gülyağı insanlarımızın karnını doyurmasaydı, günümüz Isparta'sında kokulu gül bulabilir miydik? Günümüzde gülyağı elde etmek için *Rosa damascena* adlı gül çeşidi yetiştirilmektedir Isparta bahçelerinde. Isparta'nın gülleri ve gülcülüğü ile ünlü olmasının floristik nedenleri vardır; buralar gülün dünyaya yayılış yerlerindendir. Zira bu yörede endemik bir gül Dedegöl Dağı'nın Oruz Gazi Yaylası'nda yetişmektedir: Dünyada sadece Antalya ve Isparta'da yetişen *Rosa dumalis boissieri var antalyensis*. Acaba Dedegöl Dağları nasıl kokar, bu ortamda nasıl hayaller kurulur? Herhalde endemik kokular ortasında hayaller de biraz endemiktir.

"Elifin gözü nakışlı / Yayla çiçeği kokuşlu"

Antalya'yı ziyaret eden bir Alman turistle sohbetimde, en fazla dikkatini çeken şeyin Antalya'nın doğal bitkilerinin kokusu olduğunu, kendi ülkesindeki bitkilerin böyle kokulu olmadığını söylemişti. Evet Batılılar modernleşiyor, ama doğalarından ve hayallerinden de bir şeyler yitiriyor ve hayallerini tekrar bulabilmek için diyar diyar geziyorlar. Bu yüzden Anadolu "Bin Tanrılı" ülkedir, zira bu topraklarda 10 bin çeşit bitki yetişir, bunlardan 1/3'ünün kokusu endemiktir. Tanrıların kokularıdır aynı zamanda Anadolu bitkilerinin kokusu.

Tanrısal düşünce ile aşkını birleştiren, doğaya ve insanlara aşk ile bakan Mevlana'mızın hayal gücünde de kokulu güllerimizin etkisi vardır. Mevlana; "Gül bahçesinin kokusu / Güle gel diye çağırıp duruyor seni / Hiç mi bir heves gelmiyor sana..." (2) şeklinde seslenmektedir âşığına. Mevlana burada aşk işaretleri ile koku iletişimi arasında bir ilinti kurmakta, aşkı gül bahçesinin kokusu olarak tanımlamakta ve sevdiğini bahçeye davet etmektedir.

Kültür mirasımızdaki insan ve doğa sevgisinin en önemli kaynaklarından biri bitkisel zenginliklerimiz, özellikle de hoş kokulu bitkilerimizdir. Güllerimiz ve bitkilerimiz kokularını kaybettikçe, yaşam coşkumuz ve hayal gücümüzden de bir şeyler eksilecektir.

Anadolu hümanizması denince akla gelen Yunus Emre "Elifin gözü nakışlı / Yavru Balaban bakışlı / Yayla çiçeği kokuşlu / Gezer Elif Elif diye..." mısralarında, sanki yayla çiçeğini koklamaktadır. Yaylalarda yetiştiğinden yayla çayı veya dağ çayı olarak adlandırılan, kokularıyla ün salan ve Yunus Emre'nin yaşam alanı Orta Anadolu illerine endemik, *Sideritis germanicopolitana* güzel kokulu yayla bitkilerine örnektir (Resim 1). Belki Yunus'umuz mısralarını yazarken bu bitkinin kokusunu da ciğerlerine çekmiştir.

Dadaloğlu'nun "burcu burcu kokan" Maraş'ı

Sevdiğinin kokusunu çiçeklere benzeten Anadolu insanı sıla özlemini de vatanının bitkileriyle dillendirir. Yiğit ve savaşçı ruhlu Dadaloğlu "Dadal'ım sıladan haber / Gözümde dağların tüter / Koç Dağında kekik biter / Burcu burcu koktu m'ola" diyerek sıla hasretinin en önemli unsurlarından birinin yurdunun bitkilerinin kokusu olduğunu açık seçik belirtir. Eğer kırsal alanda doğmuşsanız ve olgunluk çağınızda yolunuz kentlere düşmüşse; hatırladığınız, ancak artık duyumsayamadığınız bitki kokularını özlersiniz, meşe ağacının yaprağının kokusu, gezerken ayağınızın altından havalanan kekik kokusu; artık çocukluğunuzun ve ilkgençlik yıllarınızın kokusu olmuşlardır. Geçmişiniz biraz da bitkileri değil midir köyünüzün, ormanlarınızın ve yaylanızın. İşte gurbete düşen Dadaloğlu'ndaki sıla özlemini artıran en önemli unsurlardan birisi de Maraş'ın bitkilerini koklayamamasıdır. Kavgada ve yiğitlikte yaman bir delikanlı olan ozanımız, sıra Maraş'ın bitkilerine gelince yumuşayıverir. Çünkü hiç-

Resim 3: *Cyclamen cilicium* (Kilikya siklameni). Kaynak: Brian Matthew-Neriman Öztahay, Türkiye'nin siklamenleri, DHKD, İstanbul, 2001.

Resim 4: *Cyclamen pseudo-ibericum*.

bir yerde bulamaz Maraş kekiklerinin kokusunu. Haksız da sayılmaz. Çünkü endemik kekikleri vardır Maraş'ın "burcu burcu kokan", *Origanum haussknechtii* bunlardan biridir yalnızca. Dünyada bilinen 52 *Origanum* çeşidinin yüzde 60'ı Türkiye'de yaşar. Bu da Origanum türleri açısından ülkemizin gen merkezi konumunda olduğunu gösterir (3). Şimdi daha iyi anladınız değil mi Dadaloğlu'nun yurt özlemini? Dadaloğlu'nun doğup büyüdüğü yerler özlemini çektiği kekiğin dünyaya yayılış yeridir, bunun için memleketi dışında mutlu olamaz ozanımız.

Zarar vermeden toplamak

Tıbbi özellikleri ve yemeklere verdiği hoş kokular dolayısıyla kekik türlerimiz Anadolu insanınca en çok rağbet gören kokulu bitkilerimizdendir. Bu ilgi genelde yaygın türlere yönelmesine rağmen, zaman zaman çok dar alanda yetişen lokal endemik türlerimizi yok etme tehlikesine kadar varan etkiler de yaratmaktadır. Örneğin Milli Park olan Kazdağı'nın Kapıdağı denen yükseltisinde yetişen, yok olma tehlikesi altındaki endemik kekiğimiz *Thymus pulvinatus* da (Resim 2) bitki toplayıcılarından nasibini almaktadır (3). Yetişme alanı 30 m2'ye geçmeyen, temmuz ve ağustosta çiçeklenen bu kekik türü Kazdağı'ndan başka bir yerde yetişmemektedir. Köylüler tarafından çay yapmak amacıyla köklenerek hasat edildiği için bitki yok olma tehlikesi altındadır. Bu tür, Anadolu'da yetişen *Thymus* türleri içinde en dar yayılış alanına sahip olanıdır. Bu endemik kekiğin özgün kokusundaki etken tıbbi madde Borneol olup, bu özüt çeşitli ilaçların yapımında kullanılmaktadır.

Ancak endemik kekik türlerimizin toplanması bu türlerimiz yok edilmeden de yapılabilmektedir. Örneğin doğal yetişme alanı Isparta ve Antalya ile sınırlanan, Sütçüler kekiği olarak bilinen endemik *Origanum minutiflorum*'un Isparta'da ticareti yapılmaktadır. Isparta'nın Sütçüler İlçesi'ne bağlı köylerde yapılan uygulama, bitkinin sürdürülebilir şekilde toplanması konusunda örnek olacak niteliktedir. Yöre halkının önemli bir geçim kaynağı olan kekik toplama faaliyeti sonucunda, 5 yıl öncesinde kekik popülasyonunda azalma görülmesi üzerine; Sütçüler'in 5 köyünde kurulu kooperatif ve Bölge Orman İdaresi ile birlikte her yıl kekik hasat zamanı uzmanlarca belirlenmeye başlanmış, kekiğin hasadında köklere zarar verilmemesi sağlanmıştır. Bu önlemler devam ettiği sürece yağ oranı yüksek olan ve yılda 500 ton kadar üretilen bitkinin yok olmasının önüne de geçilmiş olacaktır (3). Görüldüğü üzere özgün kokulu bitkilerimiz insanımızın hayal gücünü canlandırdıkları gibi, ekonomik açıdan da onları ayakta tutmaktadır.

Siklamen kokusu Anadolu'nun kokusudur

Kekik dışındaki endemik bitkilerimiz acaba nasıl kokarlar? Akdeniz yöresinde, Toros Dağları'nda yetişen Kilikya siklameni *Cyclamen cilicium* (Resim 3) eylül ve ekim aylarında çiçeklenir ve çiçekleri nefis bir funda balı kokusu yayar. Yine Akdeniz Bölgesi'nde yetişen ve tehlike altında olan endemik *Cyclamen pseudoibericum* (Resim 4) ilkbaharda çiçeklenir ve çok hoş kokar. Artvin, Giresun, Rize, Gümüşhane ve Trabzon'da yetişen endemik *Cyclamen parviflorum* (Resim 5) adlı siklamenin kokusu menekşe kokusuna benzer. Endemik bitkilerimizin hepsi de güzel kokacak değil ya; "Endemiktir, ne yapsa yeridir" dedirtircesine, Denizli, Isparta ve Muğla İlleri'ne endemik olan *Cyclamen trocopteranthum*'un çiçeklerinin belirgin şekilde küfü andıran bir kokusu vardır (4). Küf kokusu, bitkinin evrimi süresince geliştirdiği ve küflü ortamları seven, tozlaşmayı sağlayacak böcekleri çekmeye yarayan bir oyun olmalıdır. Siklamenlerin kokusu Anadolu'nun kokusudur aynı zamanda, zira dünyada en çok siklamen türü yetişen ülke Türkiye'dir, ülkemiz siklamenlerin gen merkezidir.

Hititler zamanında Toros sediri (*Cedrus libani*) dinsel törenlerde tütsü olarak kullanılırdı. Baş Tanrı Taru'dan adını alan Toros Dağları'nda yetişen bu sedirimiz, herhalde Yüce Tanrı Taru'nun kokusunu taşıyordu Hitit insanına. Günümüz Balıkesir insanının endemik Kazdağı göknarının (*Abies nordmanniana subsp. equi-trojani*) yapraklarını çayının içine atıp, çayını reçine kokusuyla içmesinde de mutlaka Tanrısal kokulara ulaşma arzusu bulunmaktadır. Göknar ağacının Hititler'de soyun devamı ile özdeşleştirilmesinin de, günümüz Kazdağı insanının endemik Göknar yapraklarıyla kokulandırılmış çayı içmesinde bir payı olsa gerektir.

Ölen sevgilinin kokusu...

Çam, göknar gibi reçine kokulu ağaçların Anadolu inançlarında erkeksi bir kokuyu temsil ettiği, çam ağacının Anatanrıça Kibele'nin sevgilisi Attis'i sembolize etmesinden bellidir. Frig inanç alanının coğrafi olarak tam merkezinde kalan Kütahya ilimizde yetişen endemik piramidal karaçamın (*Pinus nigra subsp. pallasiana var pyramidata*) Kibele kültünün bu topraklarda yeşermesiyle birebir ilişkisi olduğu da akla gelmektedir. Ayrıca kokusu ile ün salan menekşenin Anadolu inançlarını etkilememesi de düşünülemez. Menekşe, Kibele inancında Attis'in kanlarından yeşerir ve Kibele'ye menekşe çiçekleriyle tapınılırdı. Tapınma sırasında herhalde menekşe kokuları ayine mistik bir hava katıyordu. Frigler'deki Kibele şenliklerinde Sakarya Irmağı'nın kaynağına

menekşe çiçekleri atılırdı (5). Ülkemiz endemik menekşeler açısından zengin olmasının yanı sıra son yıllarda da lokal endemik menekşeler keşfedilmiştir; 1995'de Isparta'nın Kızıldağ Milli parkında keşfedilen *Viola kizildaghensis* ve 1994'de Tunceli'de keşfedilen *Viola bocquetiana* çok dar alanlarda yetişen ve yok olma tehlikesi altındaki endemik menekşelerdendir.

Mitolojide erkeksi özellik atfedilen özgün bitkilerimiz sadece iğne yapraklı ağaçlarımız değildir. Güneş Tanrısı Apollon'un bitkisi sümbül *Hyacinthus* mitolojide yakışıklı genç bir erkektir aynı zamanda. Osmanlı Dönemi'nde Sümbül-ü rumi olarak adlandırılan, bilimsel nitelemesi "Anadolu'nun karseven sümbülü" olarak çevrilen endemik bitkimiz *Hyacintus orientalis subsp. Chionophilus*, Antikçağ'da Apollon inancının baskın olduğu Kayseri, Maraş ve Adana'nın alpin alanlarında yetişmektedir. Bu endemik bitkimizin hoş bir kokusu vardır. Mitolojide ölen delikanlıyı temsil eden sümbül, günümüz Kayseri ve Konya mezarlıklarına hâlâ ekilmektedir. Mezar toprağında sümbül çiçeği ile birlikte, Apollon'u sembolize eden güneş motifi halen mezar taşlarına işlenmektedir. Belki de mezarlara sümbül eken insanlarımız ölen yakınlarının kokularını sümbülün kokusuyla duyumsamaktadır. Koku, çok sevenler ve âşık olanlar için insan hayaline renk veya görüntü şeklinde yansıyabilmektedir. Bu duygu durumu karışıklığının beynin kendine özgü işleyişiyle ilgili olduğu da bilim insanları tarafından ifade edilmektedir. Apollon'dan kaynaklanan güneş kültünün etkilerini gördüğümüz Mevlana da, aşkını tanımlarken, "Sevgilinin sözlerinin her harfi gözlerime bir gül bahçesi kesiliyor" demekle aynı zamanda, gül bahçesine (mezardaki kokulu çiçek görüntüleri olarak düşünülebilir) girdiğinde çiçeklerin görüntüsü ve kokusunun gözüne sevgili olarak da yansıyacağını söylemiş oluyor. Fotoğrafın olmadığı (resmin de yasak olduğu) eski çağlarda, ölen sevgilinin

Resim 5: Cyclamen parviflorum.

kokularla ve renklerle özdeşleştirilmesi, mezarlara kokulu bitkiler ekilmesi (erkekler için mavi renkli kokulu sümbül) herhalde geride kalanlar için bir trans ve sevdiğini hayalinde canlandırma etkisi yaratıyordu.

Efe kültüründe kokulu defne ve ardıç ağaçları

Kokulu bir ağaç olan defne (*Laurus nobilis*), mitolojide Güneş Tanrısı'ndan kaçarken yaşamını yitiren genç bir kızı temsil eder. Mitolojide Artemis'in bitkisi olarak bilinen defne ağacı, Osmanlı Dönemi'nde Efe kültürünün totem niteliğinde kutsal ağacı konumunu devam ettirmiştir. Efe ve zeybek kültüründe bu ağaca "Teknel veya Ölüm Ağacı" denirdi. Bu ağaç ölümün olduğu kadar, bedeli ölüm olsa bile vefakârlığın da sembolü olarak kabul edilmiştir. Efenin grubuna kızanların katılmasında, bu ağacın bulunduğu yerde katılma töreni düzenlenir ve ağaç ihanet karşısında ölümle cezalandırılan insanı sembolize ederdi. Bıçak bu ağacın böğrüne saplanır, efe "Sözünde durmayanın yatağan böğrüne böyle batsın mı?" diye sorardı. Böylece efe grubuna yeni katılan genç erkeğe, ihanetinin bedelinin ölüm olacağı hatırlatılırdı. Ege dağlarında gezen kızanlar da herhalde bu ağacı gördüklerinde ve kokusunu duyduklarında, kızanlığa giriş töreninde verdikleri sözleri hatırlarlardı. Ağacın keskin ve uyandırıcı kokusu mesajın unutulmamasını sağlayan bir hatırlama aracıydı belki de. Defne ağacının yapraklarında güçlü bir zehir vardır. Antikçağlarda rahipler bunu çiğneyince kendilerinden geçerler ve delirecekmiş gibi olurlar, o zaman aşkın duruma geçerek bilicilige başlar, gaipten, yani bilinmeyenden haber verirlerdi (6). Yani defne Antikçağlarda Tanrıya ve öteki âleme geçiş aracıydı. Efe kültürüne kadar uzanan kokulu defne ağacının kutsallığının kaynağı da, defne ağacının bu özelliği olsa gerektir.

Antik Anadolu uygarlıklarının ve Efe kültürünün ortak bitkilerinden biri de ardıç ağacıdır (*Juniperus*; Resim 6). Efe öldüğünde, baş ve ayakucuna ardıç dalları konarak ateşler yakılırdı, ayrıca efenin mezarının başına da ardıç ağacı dikilirdi (6). Frig ve diğer Anadolu uygarlıklarında da ardıç, mezar yapımında kullanılan çok önemli bir ağaçtı. Frig tümülüslerine genellikle ardıç ağacıyla kaplanmış mezar odaları yapılırdı (5). Gerçekten de ardıç türlerimizin insanı çarpan çok etkili bir kokusu vardır, özellikle yağmurlu havalarda kokuları belirgin bir şekilde artar. Bu kokularından dolayı yerli ardıç türlerimizden Juniperus foetidissima "kokulu ardıç" olarak adlandırılır ve Ege bölgesinin alpin alanlarında yetişir (Foetidissima=keskin kokulu). Ardıç kokusu, mezarın yanından geçen kişiye mezarda yatanı hatırlatma, ölen kişinin anılmasını sağlama gibi bir işlev görüyor olmalıdır. Kokulu ardıç 2000 metreden daha yüksek rakımlarda yetişir. Ölen efelerin de dağların zirvelerine gömülüp başuçlarına ardıç ağacı

Resim 6: *Juniperus* (ardıç ağacı). Efe kültüründe ardıç ağacı önemli yer tutar. Efe öldüğünde, baş ve ayakucuna ardıç dalları konarak ateşler yakılırdı, ayrıca mezarının başına da ardıç ağacı dikilirdi.

dikilmesi efenin söz konusu ağaçla özdeşleştirildiğini göstermektedir. Osmanlı Dönemi'nde de mezarlıklara kokulu ağaç ve bitkiler ekilmesi yaygın bir gelenekti.

Koku birleştirir, ortaklaştırır

Yine Antik mitolojide mersin ağacı ölen kadını sembolize eder. Bu bitki Artemis'in sembolüdür, hatta bazı yerlerde bu ağaca Tanrıça Artemis'in kendisi olarak tapınılırdı. Tıbbi ve iyileştirici nitelikte özsuyu olan bu ağacın hoş ve keskin bir kokusu vardır. Artemis'in bitkisi olmasının nedenlerinden biri, Tanrıçanın sembolü olan arıların bu bitkinin özüyle kovanların ağızlarını ve çatlaklarını kapatmaya yarayan yapı malzemesini üretmeleri olmalıdır. Günümüzde de Ege ve İzmir insanı bayram günlerinde mezarları mersin (*Myrtus*) dallarıyla süslemektedir. Antikçağ gelenekleri günümüzde hâlâ devam ettirilmektedir. Milyonlarca yıldır kokular saçan bitkilerimiz Anadolu topraklarına farklı coğrafya ve topraklardan gelen insanları kendi kokularının potasında kaynaştırmış, benzer kokular farklı kültürlere ait insanların zihinlerinde aynı hayalleri canlandırmıştır. Yapay, kültürel sınırlarla birbirinden ayrılmaya zorlanan insanoğlunun doğal olaylar karşısında benzer tepkiler vermesinin en güzel örneklerini kokulu bitkiler alanında görmekteyiz.

Zeus ile Hera'nın aşk yatağı: Hoş kokulu çiğdem

Antik mitolojide kokulu bitkiler ölümle ilişkilendirilmenin yanı sıra, aşk, erotizm ve coşku yaratıcı özellikleriyle de sembolize edilmişlerdir. Troya Savaşı'nın en yoğun döneminde Zeus'un karısı kıskanç Hera, Kazdağı'na çıkar; Zeus'u baştan çıkarmaktır amacı. Kadınlara hiçbir zaman hayır diyemeyen Baştanrı Zeus, Kazdağı'nın doruğunda birlikte olur Hera ile. Homeros İlyada'sında şöyle anlatır bu olayı: "...Böyle dedi, aldı karısını koynuna, sarıldı / Tanrısal toprak yumuşak bir çimen saldı / Taptaze

Resim 7: *Crocus gargaricus* (Gargaros çiğdemi). Homeros'a göre Tanrı Zeus, karısı Hera ile Gargaros Tepesi'nde, çiçeklerin, çimenlerin üzerinde sevişmiştir. Belki altlarındaki doğal halıda, bu tepeye endemik hoş kokulu çiğdem de vardı, kim bilir…

Lotos bir halı serdi toprakla aralarına / Safranlardan, sümbüllerden tatlı bir halı / Uzanıverdi ikisi de halının üstüne / Sardı onu güzel bir altın bulut / Buluttan çiğ damlaları akıyordu pırıl pırıl / Tanrıların babası yüksek Gargaros tepesinde / Koynunda karısı mışıl mışıl uyuyordu" (7). Yukardaki dizelerde bahsedilen safran (çiğdem) ve sümbüller gerçekten de Kazdağları'nda yetişir, hem de endemik ve kokulu olarak. Hatta bunlardan birisinin ismi de Gargaros Tepesi'nin adıyla anılır: *Crocus gargaricus* (Gargaros çiğdemi; Resim 7) adlı endemik ve hoş kokulu çiğdemin üzerinde sevişmiştir Zeus, Hera ile. Ayrıca İlyada'da Gargaros Tepesi'nde yer alan Zeus Sunağı'nın "kokulu" olduğu belirtilmektedir. Zeus Sunağı belki de bitki özleriyle kokulandırılıyordu. Özellikle tıbbi nitelikli kokular, Antikçağlardaki pagan inançlarında transa geçirici etkileri yüzünden kullanılıyorlardı. Baştanrı Zeus'un sunağına gelen insanlar da bu tür kokular vasıtasıyla etkileniyor olmalıdır. Özellikle Helenistik ve Demir Çağı Anadolu toplumlarının mistik kültlerinin tapınak ve sunaklarında bitkisel kokular kullanılarak aşkın (trans) duygu durumları yaratılıyor, böylece ziyaretçilere o kutsal alanın özgülendiği Tanrının etkisi hissettiriliyordu.

Kokulu çiğdemler Baştanrı Zeus'u baştan çıkarır da Lidyalı kadınlar vücutlarına çiğdem kokuları sürmezler mi? Antikçağlarda Tmolos olarak adlandırılan Bozdağ'daki bitkilerden Lidyalılar güzel koku ve merhemler elde etmişlerdir. Pek çok eski yazar, Lidyalılar'ın güzel kokuları sevdiğinden söz etmektedir. İlkçağda Sard'da süs merhemi olarak bilinen, deriye sürülen, safrandan yapılmış güzel koku ve süs malzemesinin çok kaliteli olduğu belirtiliyordu. Tmolos Dağı'ndan toplanan safranlardan yapılan parfümler eski dünyanın sevilen lüks tüketim maddeleri arasında ön sırayı alıyordu (8).

Antikçağ'da Bergama Asklepios Sağlık Merkezi'nde hastalara su ve güzel koku gibi doğal unsurlarla tedaviler uygulanmaktaydı. Bergama dolaylarında yetişen bitkilerden biri çok iyi bildiğimiz lavantanın endemik bir türüdür: *Lavandula stoechas subsp. cariensis* (Karya lavantası). Bu bitkiden uçucu yağ elde edilir, lavanta kokusunun kaynağıdır bu bitki. Antikçağ'ın Bergamalı sağlıkçıları, bu bitkiden elde ettikleri güzel kokularla hastalara şifa dağıtmışlardır.

Misk sümbülü kokusu, erkeğin kokusudur

Misk sümbüllerini (*Muscari*) bilir misiniz, hani Anadolu'nun dört bir köşesinde endemikleri de yetişen, hoş kokuları olan, adından da anlaşıldığı gibi özünden kokular üretilen ve genelde mavi-mor renkli sümbüllerimiz... Bu bitkilerimiz günümüz Anadolu'sunda hâlâ erkekle özdeşleştirilirler, yani erkeğin kokusudur misk sümbülü kokusu. Sümbüller Anadolu kültüründe ölüm-doğum döngüsünün en önemli temsilcilerindendir. Küçüklüğümde bahar aylarında beyaz yumurtaları misk sümbülü çiçekleriyle mor renge boyayıp bana yediren annem, sanırım dişi ve dişiliği simgeleyen beyaz yumurta ile erkeği ve erkekliği sembolize eden misk sümbülünün birleşmesinden oluşacak yeni neslin oğlu ile birlikte devam etmesini amaçlıyordu. Dolunayı ve hamileliği sembolize eden beyaz yumurta, Güneş Tanrısı Apollon'un yakışıklı bitkisi mor sümbül ile birleştiğinde, yaşam döngüsünün Antikçağ'da dinsel yansımasını oluşturan Artemis ve Apollon'un yaratıcı güçlerini de gözler önüne seriyordu. Ve bu Tanrı ve Tanrıçaların gücünü taşıyan bo-

yalı yumurtalar hâlâ günümüz Anadolu insanına güç vermekle kalmayıp, Hıristiyan kültüründeki boyalı Paskalya yumurtalarının kaynağının da bu topraklar olduğunu apaçık ortaya koymaktadır. Endemik misk sümbüllerimizden *Muscari muscarimi* muhteşem kokusuyla botanik dünyasında ün yapmıştır. Bitki Apollon ve Artemis'in doğum yerinin (Letoon) de içinde olduğu Batı Toroslar'da yaşamaktadır. Özgün Anadolu ve dünya kültürünü yaratan yine özgün bitkilerimizdir.

Neanderthal ile Sapiens'in ortak noktası

Ölü kültleri ile ilişkili misk sümbülü hiç beklemediğimiz bir yerde karşımıza çıkmaktadır: Hakkari'deki Türkiye-Irak sınırının yaklaşık olarak 40 km güneyinde, Kuzey Irak toprakları içinde yer alan Şanidar Mağarası'nda, 1951-60 yılları arasında yapılan kazılarda, günümüzden yaklaşık 50 binyıl önce yaşamış *Neanderthal* insanına ait mezarlar keşfedilmişti. *Neanderthal* mezarları Avrupa ve Asya'nın diğer bölgelerinde de keşfedilmiş olmasına rağmen Şanidar buluntularının diğerlerinden farkı, bir mezarın içine bitki demetlerinin konulmuş olmasıydı. Yapılan polen analizleri sonucunda mezara konulan bitkilerden birinin de *Muscari* (Misk sümbülü) türleri olduğu anlaşıldı (9). Misk sümbülünün gerek modern insanın (*Homo sapiens sapiens*) gerekse Neanderthal insanın (*Homo sapiens neanderthalensis*) ölüm ve yeniden doğumla ilgili ritüellerinde başrolü oynadığı görülmektedir. Dolayısıyla gerek *Neanderthal* insan ve gerekse günümüz insanının ortak noktası, benzer bitkileri benzer kültürel bakış açısıyla algılamalarıdır. *Neanderthal* akrabamızla olan hısımlığımızın o kadar da uzaktan olmadığı, onunla aynı bitkileri kokladığımız da apaçık bir gerçektir. Belki de sümbül ile ilgili kültürün ilk kıvılcımlarını *Neanderthal*ler ateşledi, Güneş Tanrısı anlayışı belki de iki insan türünde de vardı.

Resim 8: *Sternbergia candida*. Ülkemize endemik bu bitki yasak olmasına rağmen yurtdışına kaçırılmıştır.

"Örgütlü bir suç hikâyesi"

Şimdi size kokulu endemik bitkimizin başrolde olduğu "örgütlü bir suç hikâyesi" anlatalım: Ocak ayında çiçeklendiğinden kış nergisi olarak adlandırılan beyaz çiçekli ve soğanlı bir bitkimiz yaşar Muğla'da. Endemik olduğunu bildiğinden midir nedir, güzel kokular saçar durur etrafına, yerini belli eder. *Sternbergia candida* (Resim 8) olarak adlandırılan güzel kokulu endemik bitkimize göz koymuştur yabancı eller ve işbirlikçileri. Yok olma tehlikesi altında olan bu nadide bitkimiz, yasak olmasına rağmen yurtdışına kaçırılmıştır. Ama nasıl olabilmiştir bu? Dünyada sadece Fethiye yakınlarında, Babadağ'da doğal olarak yetişen kış nergisimizin soğanları İngiltere'deki süpermarketlerde satıldığı için Avrupa bahçelerinde yetiştirilmektedir. Bu bitkimizin soğanlarının sökümü ve ihracı kesinlikle yasak olmasına rağmen 1990'ların başında sınırlı olarak yetiştiği tek yer olan Babadağ'dan toplanarak yaklaşık 8 ton ihraç edilmiş, 1997 yılında popülasyonu önemli ölçüde tahrip edilmiştir. Sonraları bu bitkinin yönetmeliğe göre ihracaatına kontrollü izin verilen *Sternbergia lutea* adı altında Avrupa'ya ihraç edildiği anlaşılmıştır. Nasıl bir suç hikâyesi ama?..

Yukarıda anlatılanların tamamı gerçektir ve bizim birkaç dersi birden almamızı gerektirir: Bu bitkimizi tanıyacak bitkibilimcileri gümrüklerde istihdam etmeyenlerin duyarsızlığına mı yanalım, bitkinin kendi insanımızca tanınmamasına rağmen Avrupa süpermarketlerinde satılıp yaban ellerin bahçelerini süslemesine mi yanalım, yurdum insanının sahtekârlık biliminde iflah olmaz azim ve kararlılığına mı?.. Seçim sizin, seçin birini de yanalım. Ama kokulu küllerimizin altında kalan yumrularla tekrar yeşermek üzere...

Koklayın ülkenizi!

Tamamını olmasa da kokulu bitkilerimizin bir kısmını yukarda tanıtmaya çalıştık. Şimdi güzel hanımlara bir sorumuz var; sevdiğiniz erkek nasıl kokuyor; sedir, göknar, ardıç, menekşe, sümbül veya misk sümbülü gibi mi? Peki ya yakışıklı beyler; gönül verdiğiniz güzel hanımın sizi mest eden kokusu hangi çiçeğe benziyor; yayla çiçeği, defne, mersin, çiğdem veya güle mi benziyor? Peki ya hanımlar-beyler, doğduğunuz, dünyaya ilk geldiğinizde ciğerlerinize havasını çektiğiniz, ancak sonradan bu kokulardan kopup kentlere doluştuğunuzda unuttuğunuz memleketinizin kokusu neye benziyordu; kekik, lavanta, meşe veya nergis gibi mi? Hatırlayamadınız ise kendinizi dağlara taşlara vurma, bedeninizi çiçek denizlerine atma, çiçeklerin kokularına bulanma zamanı gelmiştir. Koklayın ülkenizi!

NOT: Bu yazının yazım aşamasında ellerindeki bilgileri dostluk duygularıyla benimle paylaşan Sayın Prof. Dr. Tuna Ekim ve Sayın Prof. Dr. Engin Beksaç'a teşekkürü bir borç bilirim.

DİPNOTLAR

1) Turhan Baytop, Türkiye'de Eski Bahçe Gülleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
2) Uluslararası Mevlana Sempozyumu, 15-17 Aralık 2000, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
3) Hüsnü Can Başeri; "Her Derde Deva Bir Bitki: Kekik", TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, Mayıs 2001, Ankara.
4) Brian Matthew-Neriman Özhatay, Türkiye'nin Siklamenleri, DHKD, İstanbul, 2001.
5) Hasan Tahsin Uçankuş, Phrygia, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
6) Ali Haydar Avcı, Zeybekler ve Zeybeklik Tarihi, E Yayınları, İstanbul, 2004.
7) Homeros, İlyada (Çev: Azra Erhat / A. Kadir), Can Yayınları, 13. Basım, İstanbul, 2002.
8) Hasan Tahsin Uçankuş, Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi, Arkeoloji, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
9) Turhan Baytop, Anadolu Dağlarında 50 Yıl, Bir Bitki Avcısının Gözlemleri, Nobel Yayınları, İstanbul, 2000.

İktisat eksenli bir anlatımdan kültür eksenli bir anlatıma

Türk düşünce dünyasının gelişim seyri üzerine bazı düşünceler

Ülkemizin özgün gerçeklerini anlama, yorumlama yönünde eski entelektüellerimize ve hatta geçmiş dönem romancılarımıza yönelme eylemi olağanüstü yararlı olacağa benzemektedir. Bu engin kaynak Türkiye gerçeklerini anlamaya dönük yeni zengin çalışmaların önünü açacak gibi görünmektedir. Belki de hiçbir ülkede düşünsel birikim Türkiye'de olduğu ölçüde hafife alınmamıştır. Hiçbir yabancı metin kendi gerçeğimizin anlaşılmasında ulusal düşünce birikimimiz ölçüsünde katkı sağlayamaz.

Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı
Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü

Türkiye'nin toplumsal yapısının evrimi konusundaki düşünsel tartışmaların üç dönem üzerinde yoğunlaştığını düşünmek gerekmektedir. Bu dönemlerin dışında da tartışmalar olmuştur ama üç dönem hakkında tartışmalar daha öğretici olmuş ve başka alanlardaki bilgilenmemizi artırmıştır. Bir de bu tartışmaların yoğun bir biçimde 1960'lı yıllarda yaşanmış olması daha önceki dönemde toplumsal yapı üzerinde tartışılmadığı anlamına gelmez. Aynı zamanda toplumsal yapı söz konusu edildiğinde tartışmaların 1960'lı yıllarda yapılmış olmasının bir anlamı bulunmaktadır. Genellikle yanlış olarak da olsa 1960'lı yıllar bir tarz milat olarak anlaşılmıştır.

Bir kere özellikle sol düşünce geleneği içinde Osmanlı üzerine düşünmek eğilimi yoktur. Gelenekçi-muhafazakâr düşünce eğilimi içinde de Osmanlı'nın öne çıkmış sayılabilecek yönü yoktur. Daha yakın zamanda bir kısım ansiklopedilerde Osmanlı hakkında bildiklerimizin sınırlı olduğunun söylenmesi konu hakkında tahlillerin yeterince gelişmediğinin önemli ölçüde açık olduğunu göstermektedir. Bu aşamada üzerinde durulacak nokta sadece Osmanlı klasik dönemi ve 19. yüzyılının değil, 1940'ların ve 1920'lerin tartışılmasının da çok yeni, oldukça yeni olduğudur. Bunun iki işaretini bulmak mümkündür. Bunlardan biri Kemalizm eleştirisinin de oldukça geç başlamış olması, ikincisi de özellikle belli bir dönemde Türkiye'de düşüncenin başlangıç yılı olarak 1960'lı yılların gösterilmesidir. Osmanlı'ya dönük tartışmanın 1960'lı yıllarda başlaması da bu genel çerçeve içinde bir anlam ifade eder. Belki milat olarak 1960'lı yılların işaret edilmesi, uzun yıllar Türkiye'de özellikle 1960'lı yıllar düşünen kuşağı için kopuş ve süreklilik tartışmalarının fazla ne kelime hemen hiçbir anlam ifade etmediğini göstermektedir.

Fuad Köprülü (en sağda), Kabotaj Bayramı'nda Atatürk ve Celal Bayar ile Moda Deniz Kulübünde, 1 Temmuz 1935.

Nitekim 1960'lı yıllarda Türkiye'de belli bir kesimde Osmanlı tartışmaları Osmanlı'ya yönelik bir ilgiden, bir meraktan ziyade Fransa'da beliren A-TÜT, Asya Tipi Üretim Tarzı tartışmalarından kaynaklanmıştır. Marksizm içinde bir tartışma olmasa, bu tartışmanın Türkiye'ye yansıması belki de mümkün değildir. Ancak burada bir nokta ileri gidilmiş ve Osmanlı toplumunun en azından klasik dönemi itibariyle Asya Tipi Üretim Tarzı çerçevesinde yorumlanıp yorumlanmayacağı düşünülmüştür. Fakat bu noktada belki de mekanik olarak Osmanlı toplumunun bu modele uyup uymadığı sorgulanmış, bu modele oturtulamayacak yönlerinin olup olmadığı genellikle tartışılmamıştır. Modele uyup uymadığı da neredeyse sadece toprak mülkiyeti, tarım toprağında özel mülkiyet çerçevesinde tartışılmıştır. Bu tartışılma serüveninde de envanteri sunanlar daha sonraki dönemde sadece önemli Osmanlı tarihçileri olarak değil, önemli tarihçiler olarak da nitelen-

memişlerdir. Halil İnalcık'tan Fuad Köprülü'ye kadar birçok tarihçiden yalnız ve sadece Osmanlı toplumsal yapısı konusunda bilgi derlemek, o da gene sadece ekonomik özellikleri konusunda bilgi derlemek için yararlanılmıştır. Örneğin, önceden ve hâlâ hiçbir Türk entelektüeli -belki Halil Berktay'ın Fuad Köprülü konusunda belirttiklerinin ötesine geçecek bir şekilde- I. Wallerstein'in Halil İnalcık hakkındaki nitelemeleri düzeyinde herhangi bir Türk tarihçisi konusunda değerlendirmede bulunmamıştır. Tarihçiler hakkındaki nispeten olumlu nitelemeler daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Tarihçilerin metinlerinden kalkarak Osmanlı hakkında özgül tahlillere yönelme gibi bir eğilim hiç belirmemiştir. 1960'lı yıllarda klasik Osmanlı tarihçilerinin yazdıkları üzerine Kemal Tahir ölçüsünde yönelen ve odaklaşan hiçbir entelektüel yok gibi görünmektedir.

1960'lı yıllarda Osmanlı üzerinde ATÜT'ü esas alarak düşünmeye yönelmenin, Türkiye'de bu noktada bir entelektüel cesaret göstermenin nedenlerinden biri de sosyalist dünyada ATÜT konusuna yaklaşımın bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Daha sonra Stalin'in ATÜT konusundaki, daha doğrusu tarihsel maddecilik konusundaki kitabı yayımlandığı zaman ATÜT konusuna benimseyici bir şekilde yaklaşmak daha da zor olmuştur. Bir de Türkiye'de o dönemdeki toplumsal yapı tartışmaları Batı Avrupa'daki düşünsel metinler tarafından değil, Sovyetler Birliği'nde gelişen düşüncelerin etkisiyle şekillenmiştir. Muhtemelen bu nedenle sosyalist devrim, demokratik devrim tartışmalarının, iki konumundaki siyaseten duyarlı düşün odakları da ATÜT tartışmalarına eleştirel ve mesafeli bakmışlardır. Hatta ATÜT tartışmalarına eleştirel bakış ve önemsememe hali de günümüzdeki başka etkenler yanında bu somut tartışmanın bugünkü izdüşümlerinden, o iki bakış açısının bugün de etkili olmasından kaynaklanmaktadır. Sorunun aşağıda izah edilebilecek bir başka yaklaşım şekliyle de birlikte düşünmek mantıklı görünmektedir.

ATÜT tartışmalarının 1965'teki biçimlenişi öncesinde özgüllük ve evrensellik tartışmaları ortaya çık-

Fuad (Mehmed) Köprülü

Sayın Kurtuluş Kayalı'nın makalesini bütünleyeceği düşüncesiyle, makalede geçen kimi kişiler ve dergiler hakkında dergimiz yazışleri tarafından hazırlanan çerçeve yazıların tümünde, kaynak olarak "AnaBritannica Ansiklopedisi" (Türkçe basımı, 1994) ve Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nün internet sayfasından (/www.ata.boun.edu.tr/chronology/kim_kimdir/) yararlanılmıştır.

(d.4 Aralık 1890, İstanbul- ö. 28 Haziran 1966, İstanbul)

Tarihçi, edebiyat tarihçisi ve siyaset adamı. Türkiye'de tarihçiliği modern bilim temeline oturtma çabalarını başlattığı kabul edilir.

Ayasofya Merkez Rüştiyesi'ni ve Mercan İdadisi'ni bitirdi. 1907'de girdiği Hukuk Mektebi'ni yarıda bıraktı. İlk olarak, *Mehasin* ve *Servet-i Fünun* dergilerinde, *Tanin* gazetesinde yazıları yayımlandı. Milliyetçi akımın yayın organı *Türk Yurdu* ve *Halka Doğru* dergilerinin yazı kurullarında yer aldı. Henüz 24 yaşındayken Darülfünun-ı Osmani'de Türk edebiyatı tarihi profesörlüğüne getirildi. Türk Bilgi Derneği, Asar-ı İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni'nin genel sekreterliklerini, Milli Tetebbular Mecmuası müdürlüklerini yaptı. İlahiyat Fakültesi'nde Türk tarihi, Mülkiye Mektebi'nde siyasal tarih, Sanayi-i Nefise Mektebi'nde uygarlık tarihi dersleri okuttu. 1923'te Edebiyat Fakültesi reisliğine (dekan) seçildi. Türkiyat Enstitüsü'nü kurdu ve Maarif Vekaleti Müsteşarlığı'na atandı. Türk Tarih Encümeni başkanlığı yaptı. Halkevleri'nin merkez yayın organı *Ülkü* dergisini yönetti. Kuramsal çalışmaları nedeniyle, Heidelberg Üniversitesi, Atina Üniversitesi ve Sorbonne Üniversitesi'nin onursal doktorluk unvanlarını almıştır.

1935-43 arasında Kars milletvekilliği yaptı. CHP'nin ilkelerine aykırı yazılar yazdığı gerekçesiyle partiden çıkarıldı. Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan ile birlikte Demokrat Parti'yi kurdu. DP 1950 seçimlerini kazanınca, çeşitli bakanlık görevlerini üstlendi. 1957'de partiden ayrıldı. 27 Mayıs Hareketi'nden sonra, 6-7 Eylül Olayları nedeniyle tutuklandıysa da, 4 ay hapis yattıktan sonra aklandı. 1961'de kurduğu Yeni Demokrat Parti savcılık tarafından kapatıldı.

Fransız sosyolojisi ve pozitivizminden etkilenen Köprülü, sosyoekonomik tarihçilik yöneliminin başlangıçlarını Türkiye'ye taşıdı. Tarihi toplumsal değişimin bilimi olarak kavrayan yaklaşımla, Oğuzlar'ın yaşantısından, Osmanlılar'ın ilk yüzyıllarına değin Türkler'in tarihsel evrimini bütünsel ve aşamalı olarak çözümlemeye koyuldu. Seçtiği alanın genişliği nedeniyle, pek çok çalışması eskiz niteliğinde kalan, problemleri saptayan ve sonuçlara varma yöntemlerini göstermeye çalışan Köprülü'nün asıl başarısı, Türkoloji için bütünlüklü bir çerçeve yaratırken, geriye olgun ve etkileyici çalışmalar bırakmasıdır.

Köprülü'nün önemli yapıtları: *Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı* (1916), *Nasrettin Hoca* (1918), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (1919), *Türkiye Tarihi* (1923), *Bugünkü Edebiyat* (1924), *Azeri Edebiyatına Ait Tetkikler* (1926), *Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türki-i Basit* (1928), *Türk Saz Şairleri Antolojisi* (1930), *Bizans Müesseselerinin Türk Müesseselerine Tesiri* (1931), *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar* (1934), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* (1935), *Edebiyat Araştırmaları* (1966), *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*'dir (1983).

Kadrocular bir toplantı sırasında.

mıştır. ATÜT tartışmalarının gelişim seyrini de önemli ölçüde bu evrensellik ve özgüllük tartışması şekillendirmiştir. Bu yazılardan cevap özelliğini taşıyanı hemen herkes bilir de esas tartışmayı başlatan yazıyı neredeyse kimse bilmez. Ancak her iki yazı da aynı dergide, *Yön*'de yayınlanmıştır. İlk yazıda Cahit Tanyol Türkiye'de kapitalizmin gelişiminin özgün, Türkiye'ye has çizgiler taşıdığını ifade etmiştir. Buna cevap olarak da Behice Boran iki sayı süren yazısında toplumlararası farklılığın olmadığını, Türkiye'nin de toplumsal yapısının feodal olduğunu ve bu özelliği itibariyle Batı feodalitesine benzediğini, tek farklı yanının da merkezi feodalite olarak nitelenmekle anlaşılabileceğini ifade etmiştir. Zaten kendisinin sosyolog kimliğini bariz olarak ortaya çıkararak sosyologların benzerlikler buna mukabil tarihçilerin farklılıklar üzerinde durduklarını söylemeye çalışmıştır. O dönemde sosyologluk daha itibarlı bir akademik alanken tarihçilik bir tür muhafazakârların, bugünle ilgisi olmayan akademisyenlerin alanı olarak anlaşılmıştır. Daha doğru ifadeyle o dönem toplumculuk olarak nitelenen eğilim içinde olduğu varsayılan hemen hiç kimse Cahit Tanyol'un düşüncelerinin daha sağlıklı olduğu şeklinde bir düşünceyi savunmamıştır. Belki de bu düşüncenin yarattığı gerilim sonraki dönemlerde kendisini rahatsız etse de 1960'lı yılların ortalarında Cahit Tanyol'u düşünsel anlamda Kemal Tahir'in yanına yaklaştırmıştır. Buna mukabil Behice Boran hemen her toplum birbirine benzer mantığıyla düşünsel anlamda birbiriyle uyumsuz entelektüelleri bile birbirine yakınlaştırmıştır. 1969 yılında Mübeccel Kıray "Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin Tarihsel Perspektifi" başlıklı metninde Batı feodalitesiyle Osmanlı toplumsal yapısı arasındaki benzerliği abartarak neredeyse özdeşlikten söz etmiştir. Gene aynı çerçevede yorumlanmak üzere Halil Berktay 1983 yılında yayınlanmaya başlayan *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*'nde toplumların birbirine benzerliği üzerinde durmuş ve Osmanlı toplumsal yapısının Batı feodalitesinden hiçbir farkının olmadığını ifade etmiştir. Bunun ötesinde entelektüellerin Osmanlı toplumsal yapısı konusundaki tutumlarını esas alarak, sadece bu konudaki yaklaşımlarına bakarak Türkiye'deki düşünsel farklılaşmayı anlatmayı denemiştir. Bir başka şekilde anlamlandırmak yeğlenirse Türkiye'de temel düşünce ayrışmasının kriterini ATÜT'e karşı eleştirel duruşta bulmuştur. Demek ki ATÜT özellikle eleştirel bakanların yaklaşımları esas alındığında Türkiye'de entelektüel ayrışmanın en önemli kriteri olarak nitelenmiştir. Ve bu anlamda özgünlük ve evrensellik tartışmasıyla ATÜT tartışması bir yerde örtüşmüştür. Özellikle de ATÜT tartışmasına dar bir çerçevede, sadece bir uyarlama sorunu olarak bakmayanlar Osmanlı toplumu konusunda daha derinlikli tahlil yapmışlar; Osmanlı üzerine metin yazarken ise aslında yazdıkları dönemdeki Türk toplumu üzerine metin yazdıklarını, düşündüklerini unutmamışlardır. Bu hiçbir biçimde unutulmaması ve sürekli vurgulanması gereken bir husustur. Tarih yazarken bugün hakkındaki perspektif hiç unutulmamıştır. Ancak eskiden benzerlik üzerinde duranlar eski düşünceleri konusunda pek değil hemen hiç duyarlı görünmemektedirler. Ve sadece Osmanlı toplumunun bir dönemi hakkında düşüncelerini değil, o dönemdeki düşüncelerinin hemen tamamını unutmuş görünmektedirler.

Toplumsal yapı üzerindeki tartışmalar bir dönem de, ki Osmanlı toplumsal yapısının tartışıldığı dönemde de, 19. yüzyıldaki yapıyı da kapsayacak şekilde devam etmiştir. 19. yüzyıl hakkında tahlil yapılırken düşünsel ortam iki yönü itibariyle gündeme gelmiştir. Bunlardan biri eski tartışma biçimiyle bağlantılıdır. Osmanlı klasik dönemi hakkında ATÜT nitelemesinde bulunanlar artık Osmanlı toplum yapısının feodalleştiğini ve bu anlamda Batı toplumlarıyla temelde bir farkının kalmadığını ifade etmişlerdir. Bu doğrultudaki farklılaştırma eğilimleri hiç de az görünmemektedir. Dönemin aydınlatılması bir ölçüde Batı'dan farklılık üzerine bina edilmiş olsa da 1908 Devrimi'nin Lenin tarafından burjuva devrimi olarak nitelenmesi ve bunun *Devlet ve İhtilal* kitabında, Türkiye'de sıkça sayılabilecek bir şekilde okunan kitapta ifadelendirmesi yaygın olarak benimsenmesini beraberinde getirmiştir. Ancak bu aşamada iki hususa daha dikkat etmek gerekmektedir. Sorunun çözümlenmesi haliyle dönem üzerinde derinlikli olarak durarak gerçekleşmemiş Behice Boran'ın daha önce de bahsedilen evrensellik vurgulu yaklaşımı dolayısıyla olmuş-

tur. Bir de o dönemde Batı ile entegrasyon biçiminde değil, Batı'nın sömürgesi ve yarı sömürgesi olduğu; Türkiye'nin bu durumda olduğu anlayışıyla mesele çözümlenmiştir. Bu noktada o dönemin Behice Boran'dan Doğan Avcıoğlu'na kadar bütün aydınları Osmanlı son dönemi konusunda daha sınırlı bilgi sahibidirler. Ve bunların konu hakkındaki bilgileri daha sonra yazdıkları kitaplarda genişlemiş ve Türkiye hakkındaki tahlilleri derinleşmiştir. Bu aşamada dikkat çekebilecek bir diğer unsur da yaklaşım biçiminin değişmesi ve dünya sistemi çerçevesinde meselelerin ele alınmaya başlanmasıdır. Zürcher de dahil dünya sistemi esas alınarak yapılan çalışmaların konu üzerinde daha derinlikli tahlillerle yazıldığı şeklinde bir genel kanaat oluşmuştur. Ancak bu genel kanaat çerçevesinde yazılan metinler Türkiye'nin özgüllüğünden bahseder olmuşlardır. Bu anlamda yorumlanabilecek bir husus da sonradan o tür nitelemelerden vazgeçse de önceleri Çağlar Keyder'in de Osmanlı toplumsal yapısından söz ederken ATÜT kavramını kullanır olmasıdır. Daha sonraki dönemlerde ekonomik etkenlerden kaynaklanan özgüllük vurgusu bir süre de olsa kendini hissettirmeye devam etmiştir. Biz bize benzeriz mantığı her dönemde yoğun bir eleştirellik çerçevesinde mütalaa edilmiştir. Üzerinde durulmak gereken bir başka husus da sömürgeleşme ya da yarı sömürgeleşme süreci olarak kendini hissettirmiştir. Yaygın ve ortalama olanı yansıtması anlamında Tevfik Çavdar'ın *Osmanlının Yarı Sömürge Oluşu* kitabı, 1970 yılında yayımlanan kitabı önemlidir. O dönemde, tam o sıralarda Kemal Tahir'in Türkiye'nin hiçbir dönemde bağımsız devletini kaybetmediğini söyleyerek sömürge ve yarı sömürge kavramının kullanılmaması gereğini belirtmesi ayrıksı bir yaklaşım olarak önemlidir. Ancak Türkiye hakkında özgül tahlil yapmayı deneyen *Kadro* ve *Yön* dergisi çevresindeki entelektüeller de olağanüstü rahat bir şekilde Türkiye için de geçerli olmak üzere sömürge ve yarı-sömürge kavramını kullanmışlardır. Bu kavramların kullanılmamaya başlanması ancak Batı sosyal bilim literatüründe sömürge ya da/ ve de yarı sömürge kavramıyla Osmanlı toplumunun tahlil edilemeyeceği anlayışının kökleşmesiyle mümkün olabilmiştir. Daha sonraki dönemde, Osmanlı son dönemi de yoğun bir ilgi halesi yarattığı zaman artık toplumsal yapı tartışmalarından uzaklaşılmış ya da toplumsal yapı bir başka biçimde tartışılır olmuştur. Eski dönemin gündeme farklı konularla birlikte girmesi söz konusudur. Önemli olan husus yaşanan dönem olduğu için de Osmanlı son dönemi yazılan dönemdeki ilişkiler ağıyla özdeşleşerek yorumlanmıştır. Bu nedenle de Sultan Hamid ile Adnan Menderes arasında lider ve dönem açısından rahatlıkla bir paralellik kurulmuştur. İdris Küçükömer de yarı-sömürgeleşme sürecinden bahsetmiş ve iktisadi etkenleri durumu anlamak anlamında aşmayı yanlış bulmuştur.

Cumhuriyet Dönemi toplumsal yapı tartışmaları özellikle 1950'li yıllardan sonraki dönemi itibariyle daraltılmış, çok sınırlı tartışılan 1920-1950 yılları arasındaki tarihsel kesit bürokrasinin etkin olduğu bir tarihsel dönem olarak anlaşılmıştır. Dolayısıyla da Cumhuriyet'in ilk üç on yılından daha çok 1950 yılı iktidar değişikliliği tartışılmış, kimileri bu dönemeci karşı devrim olarak nitelemiştir.

Kadro dergisi

Ocak 1932 ile Aralık/Ocak 1934-35 tarihleri arasında, İstanbul'da yayımlanan, aylık düşün dergisi. Savunduğu düşüncelerle bir yayın organının gücünü aşan siyasal ve düşünsel etkiler yaratmıştır.

1931'de çıkarılan basın yasasının getirdiği sıkı denetim koşulları nedeniyle Atatürk ve İnönü'nün özel izniyle yayımlanmaya başladı. Kurucuları Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, Burhan Asaf Belge, Şevki Yazman ve İsmail Hüsrev Tökin; derginin sahibi Yakup Kadri, yayın müdürü ise Vedat Nedim'di. *Kadro*'nun çıkış nedeni, derginin ilk sayısında Türkiye'nin içinde olduğu inkılâbın coşkusunu uyanık tutmak, inkılap ilkelerini benimsetmek için çalışmak biçiminde açıklanıyordu.

Kemalizmin kapitalizm ve sosyalizmin dışında bir "üçüncü yol" olduğu savından hareket eden *Kadro*'nun ekonomide devletçilik, sınıfsız-çelişkisiz toplum, yeni tarih ve dil anlayışı gibi iddialı düşüncelerle ortaya çıkışı, dönemin aydınları, devlet yöneticileri ve iş çevreleri arasında geniş yankı uyandırdı. Bazı çevreler *Kadro* yazarlarının Marksist olduğunu ileri sürerken, bazıları da yaşamın her alanında devlet denetiminden yana olduklarını için faşistlikle suçluyordu. CHP Genel Sekreteri Recep Peker, *Kadro*'nun parti programında olmayan görüşleri savunduğunu ileri sürüyor, Falih Rıfkı Atay'ın *Hakimiyet-i Milliye*'si ve Ahmet Hamdi Başar'ın *Kooperatif*'i dışındaki tüm etkin yayın organları *Kadro*'yu sert bir dille eleştiriyordu.

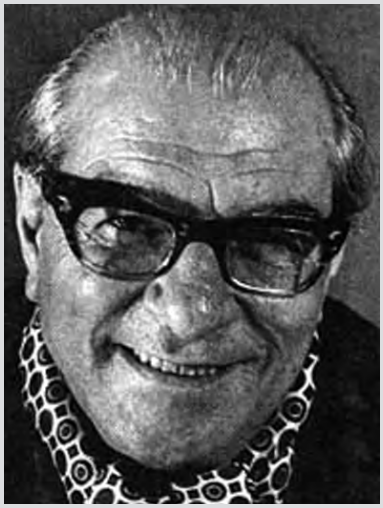

Kadro dergisinin 2 sayısının kapağı.

Kadro dergisi, bütün bu eleştirilere karşın uzun süre Mustafa Kemal'in desteğiyle devletten para yardımı gördü. Ama dergiye yöneltilen eleştirilerin giderek siyasal rejimi hedef alan bir çizgiye ulaşması üzerine, Mustafa Kemal dergiden desteğini çekti. Dergi sahibi Yakup Kadri'nin Tiran Elçiliği'ne atanmasından sonra yayın kurulu dağıldı ve dergi 35-36. birleşik sayısıyla yaşamına son verdi.

lerken kimileri de halk devrimi olarak vasıflandırmıştır. Sol içinde Kemalizme yönelik eleştiri olmadığı için de Cumhuriyet'in ilk on yılı daha sonraki, bayağı sonraki dönemin tartışma konusu olmuştur. Bu nedenle de dönemin temel teorik tartışma konusu feodalizmden kapitalizme geçiş sorunu çerçevesinde yoğunlaşmıştır. Bu anlamda ne ölçüde Türkiye'nin toplumsal yapısını tartıştıkları ve ne ölçüde feodalizmden kapitalizme geçiş sorunuyla cebelleştikleri ciddi olarak üzerinde durulması gereken bir konudur. Başka metinlere bakılması halinde çoğu sosyalistin meselenin sadece feodalizmden kapitalizme geçiş sorunuyla ilgili olduğu, kafasına bu meseleyi taktığı anlaşılabilir. Dolayısıyla Türkiye'nin somut meselelerine yönelik düşüncelerden çok daha fazla biçimde insanlar, Sweezy, Dobb ve Baran'ın bu geçiş süreciyle bağlantılı düşüncelerini ciddiye almaktadırlar. Aradan uzun yıllar geçtikten sonra, örneğin, daha geçen yıl Paul Sweezy'nin ölmesi üzerine hemen herkesin o dönemin entelektüel meraklarıyla hiçbir ilgisinin kalmadığı görülmektedir. Aydınlar tıpkı 1960'lı yılların ortalarında Osmanlı toplumunun nasıl ATÜT olarak nitelenip nitelenmediğini tartışıyorlarsa, sonlarına doğru da Cumhuriyet Dönemi'nin feodal ya da kapitalist olduğunu tartışmaktadırlar. Ancak burada farklılık kendisini bariz bir şekilde hissettirmektedir. İlk dönemde ATÜT nitelemesi en azından bir imkân olarak Osmanlı toplumsal yapısının farklılığı üzerinde durmayı olanaklı kılmaktadır. Fakat Türkiye'nin toplumsal yapısının feodal ya da kapitalist olarak nitelenmesi Türkiye toplumsal yapısının benzerliğinin, bir başka deyişle evrensel niteliğinin altını çizebilecek mahiyettedir. Ancak tüm bunlar en azından bir yönü itibariyle Türk toplumu konusunda somut bilgi eksikliğine işaret etmektedir. Doğan Avcıoğlu yazdığı somut kitap, *Türkiye'nin Düzeni* nedeniyle dikkat çekmiş, onun bir dönem Milli Demokratik Devrim stratejisi doğrultusunda Türk toplumunu izah etme olanağı kadar, onun Türkiye'de hâkim üretim tarzının azgelişmiş kapitalizm olduğunu söylemesi de doğru dürüst bir ilgiye mahzar olmamıştır. O dönemde Türkiye hakkında yapı-

Kemal Tahir

(d. 1910, İstanbul-
ö. 21 Nisan 1973, İstanbul)

Asıl adı İsmail Kemalettin Demir olan Kemal Tahir, romanlarının ana damarını oluşturan toplum ve tarih tezleri nedeniyle tartışma yaratmıştır.

II. Abdülhamit'in yaverlerinden Yüzbaşı Tahir Bey'in oğludur. Galatasaray Lisesi'ndeki öğrenimini geçim sıkıntısı yüzünden yarım bıraktı; avukat kâtipliği, Zonguldak'taki kömür işletmelerinde ambar memurluğu yaptı. *Vakit*, *Haber*, *Son Posta* gazetelerinde röportaj yazarı, çevirmen, düzeltmen olarak çalıştı. *Yedigün* ve *Karikatür* dergilerinde sekreterlik, *Karagöz* gazetesinde başyazarlık, *Tan*'da yazıişleri müdürlüğü yaptı.

1938'de siyasi görüşleri nedeniyle "Bahriye Olayı" diye bilinen davanın sanıklarından biri olarak Donanma Komutanlığı Mahkemesi'nde yargılandı, askeri isyana teşvik etmekle suçlanıp 15 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. Deniz subayı olan kardeşi Nuri Demir ve Nazım Hikmet de aynı davadan mahkûm oldu. 12 yıl hapis yattıktan sonra, 1950'de aftan yararlanıp serbest kaldı. 6-7 Eylül olayları sırasında bir kez daha tutuklandı, 6 ay yattı. 1957'de Aziz Nesin'le Düşün Yayınevi'ni kurdu.

Edebiyata şiirleriyle giren, geçimini sağlamak için takma adlarla aşk ve serüven romanları, gülmece öyküleri, çeviriler, uyarlamalar yayımlayan Kemal Tahir, yazar olarak asıl kimliğini, romanları için malzeme toplayarak, düşüncelerini temellendirecek okuma ve araştırmalar yaparak geçirdiği hapis yıllarında oluşturdu. Tarih ve toplum yorumuyla örtüşen kendine özgü bir roman anlayışı geliştirmeye çalıştı. Ona göre Türk toplumu Batı toplumlarına benzemiyordu. Çünkü tarih içindeki gelişimi Batı'nın klasik gelişim çizgisinden farklıydı. Tahir, yakın tarihin olaylarını konu edindiği romanlarında toplumun Batılılaşma sürecine ilişkin yorum ve eleştirilerine yer verdi. *Esir Şehrin İnsanları* ve *Esir Şehrin Mahpusu*'nda Mütareke Dönemi'ni, Kurtuluş Savaşı'nın bir Osmanlı paşazadesi üzerindeki değiştirici etkisini; *Yorgun Savaşçı*'da İttihatçılar'la milli mücadele yanlısı güçler arasındaki çatışmayı; *Kurt Kanunu*'nda İzmir Suikastı'nı; *Yol Ayrımı*'nda Serbest Fırka olayını anlattı. Fethi Naci'nin saptamasıyla "edebiyatın kendine özgü anlatım aracını değil, toplumsal bilimlerin anlatım aracını" kullandı. Asya Tipi Üretim Tarzı'na ilişkin düşüncelerini ortaya koyduğu *Devlet Ana*, üzerinde en çok tartışılan kitabı oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarına uzandığı, "kerim devlet" anlayışını vurguladığı bu romanda öbür romanlarındaki gerçekçi çizgiden uzaklaştı; halk hikâyelerinin, destan ve masalların yapısından, söyleyiş özelliklerinden yararlandı. Burada konu edilen tarih içerikli romanları dışında, Kemal Tahir gerek takma adla gerekse kendi adıyla çok sayıda öykü ve roman kaleme almış ve yayımlamıştır.

lan tahliller, örneğin, Behice Boran'ın kapitalizm üzerine tahlili, Muzaffer Erdost'un Türkiye sosyalizmi ve sosyalizm tahlili ve tarımda hâkim üretim tarzı tahlili *Türkiye'nin Düzeni* kitabı kadar etkili olmamıştır. Ancak özellikle daha sonraki dönemde belki de Doğan Avcıoğlu'nun yaklaşımına da aykırı bir noktada durdukları için soyutlamalar, ağırlıklı olarak da Behice Boran'ın soyutlamaları etkili olmuştur. Bunda özellikle entelektüellerin siyasi tercihlerinin Behice Boran'ın Türkiye üzerine tahlillerine yakın durmalarıyla bağlantısı vardır. Ancak Türk toplumunun gerçekleriyle bağlantının yokluğu daha sonraki dönemde Behice Boran'ın tahlillerinin geçerli olduğunun kabulüyle bağlantılıdır. Aslında soyutlama konusunda bir başka düşünsel eğilim de Muzaffer Erdost'un *'Türkiye Sosyalizmi' ve Sosyalizm* başlıklı kitabıdır. Burada yaygın eğilimin Erdost'un kitabındaki düşüncelere yakın olması Behice Boran'ın soyutlamalarının benimsenmesiyle paraleldir. Hatta bugün örneğin insanların, aydınların, somut gerçekliklerle bağlantısı olmamasının en güzel göstergelerinden bir diğeri de İdris Küçükömer'in sadece belirgin soyutlamalarına ilgi göstermiş olmalarıdır. Dönemin biraz daha ayrıntılı anlatımından kalkarak yapılan çözümlemelerine ise hemen hiç değinilmemiştir. Doğan Avcıoğlu'nun metni dönemin problemlerini anlatıp, ondan kalkarak çözüm önerisi sunmak, daha doğrusu pratik çare üretmek amacıyla gerçekleştirilen bir çalışmadır. Buna mukabil İdris Küçükömer'in kitabı daha çok dönemin soyutlanmış ciddi bir tahlili mahiyetindedir. 1960'lı yılların sonları ve 1970'li yılların başlarında Doğan Avcıoğlu'nun metni hakkında sayısız değerlendirme yazısı yazılmış olsa da İdris Küçükömer'in çalışmaları neredeyse hiç ilgi çekmemiştir. Bugün durum belirgin bir şekilde tersine dönmüştür. Ancak siyasal mahiyetteki çalışmalarda gene de Doğan Avcıoğlu'nun o temel kitabına yönelik çok sayıda gönderme yapılmaktadır. Doğan Avcıoğlu'nun yaklaşımının, önemsediği konunun başında kendi tarihimiz, sosyal yapımız hakkında bilgisizliğimiz gelmektedir. Doğan Avcıoğlu'nun metinlerini bir yönü itibariyle bu bilgisizliğin giderilmesinin bir aracı olarak görmek gerekmektedir. Ve 1960'lı, 1970'li yıllarda Doğan Avcıoğlu'nun metinleri konusunda Behice Boran'ın *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* kitabına yönelik eleştiriden çok daha fazla eleştiri yapılmıştır. Bu bir ölçüde daha nesnel görünümlü kitaplarda da, toplumsal yapıya dair kitaplarda da böyledir. Dolayısıyla en azından bugün açısından genel anlamda soyutlamalara daha açık olunduğu şeklinde bir genellemenin hiç de yanlış olmadığını söylemenin gerçekçi olduğu düşünülmelidir. Bir ölçüde de Doğan Avcıoğlu'nun ve Kemal Tahir'in Türk düşünce hayatının Türkiye gerçeklerine uzak olduğu şeklindeki saptamalarına dikkat etmek gerekmektedir. Türkiye hakkındaki bilgilenme konusunda önemli sınırlandırmalar vardı. Toplumsal yapı tartışmalarının toplumdan soyutlanarak yapıldığı konusunda en anlamlı eleştiri en duyulabilir yerde *Toplum ve Bilim* dergisinde onun dördüncü sayısında gerçekleşti. Orada yayınlanan Baykan Sezer'in makalesinde bugüne etkisinden söz edilemeyecekse Osmanlı toplumsal yapısından bahsetmenin anlamsız olacağı ifade ediliyordu. Hakikaten bu makalede de vurgulandığı gibi Osmanlı geleneksel yapısı, 19. asır toplumsal yapısı ve Cumhuriyet Dönemi toplumsal yapısı birbirinden soyutlanarak tartışılıyordu. Zaman içinde düşünce değiştirmenin rahatlığı da bir anlamda bu anlayış biçiminden kaynaklanıyordu. Bir yönüyle de Türkiye hakkındaki bilgilerin sınırlılığı Türkiye'nin toplumsal yapısının tartışılma biçimiyle bağlantılıydı. Bir problem olmadığı zaman konu üzerinde durulmuyordu. Aykırı sayılabilecek nitelemeler olmasa bazı makaleler hiç yazılmayacaktır. Örneğin Behice Boran'ın Osmanlı toplumsal yapısı üzerine bugün çok yaygın bir çevre tarafından altı çizilen makalesi Cahit Tanyol'un özgünlük üzerine

Bernard Lewis.

vurgu yapan makalesi yayınlanmasaydı muhtemelen kaleme alınmayacaktı. Bizde zaten genel olarak yaygın eğilimler iz bırakmaktadır.

Bir de belki Türkiye'nin toplumsal yapısının farklılığından dolayı yoğun olabilecek bir şekilde bürokrasi ve tarımda üretim ilişkileri konusu tartışılmıştır. Bürokrasinin tartışılması 1960'lı yılların siyasal zihniyetinden ve siyasal gelişmelerinden kaynaklandığı gibi, 1920'lerin oluşumunu, 1960 darbesinin yorumunu ve 1970'lere doğru oluşturulan stratejiyi anlaşılır kılmaktadır. Tarımda üretim biçiminin tartışılması da Türkiye'nin toplumsal yapısının tam da, hem de bütünüyle Batı toplumsal yapısına benzemediği düşünülmediği için gerçekleştirilmiştir. O döneme bakıldığı zaman akademisyenlerin yukarıda adları anılan toplumsal yapı konusunda düşünce beyan eden Türk entelektüellerinin etkileri altında olduğu görülür. Aynı zamanda 1960'lı yıllarda hemen her Türk sosyoloğunun gerçekleştirdiği bir köy monografisi bulunmaktadır. Bu iki konunun tartışılması bir anlamda toplumsal yapı tartışmasının bütünlüğünün oluşmasını sağlamıştır. Fakat daha sonraki dönemlerde, takriben de 1980'li yılların başlarından itibaren bu tartışmalardaki Türkiye fotoğrafı hepten silinmiştir. Şim-

dilerde de bu flu Türkiye fotoğrafı bile yoktur.

Tabii bir ölçüde de geçmiş dönemin izlerini taşıyan bazı odaklar vardır. Bunlardan biri de Türk Sosyal Bilimler Derneği'dir. Her faaliyetinde olduğu gibi 18 Mart 2005 tarihinde gerçekleştirilen ve ağırlıklı olarak sosyal bilimlerin tartışıldığı sempozyumdaki durum da bir gerçekliği olanca açıklığıyla ortaya çıkarmıştır. "Dünyada ve Türkiye'de Sosyal Bilimler" başlıklı ilk oturumda ağırlıklı olarak iktisatçılar bulunmuş ve sanki sehven sadece dünyada sosyal bilimlerin gelişimi tartışılmıştır. İkinci oturumda da iktisadi ölçütler ekseninde bir tartışma gerçekleştirilmiştir. Bu durum Türkiye'de ilk dönemdeki zihniyetin yansıdığını göstermektedir. Sosyal bilimlerin dünyadaki gelişmesinin bilinmesi suretiyle her şeyin anlaşılabileceği düşünülmüş, Türkiye üzerine basit bir yansıma söz konusu edilmiştir. Hemen her şeyin şekillendiricisi olarak da ekonomik etkenler görülmüştür. Bu somut durum da bir biçimde gelecek dönemin fotoğrafını vermektedir. Bu aşamada birkaç hususa dikkat etmek meselenin ruhunu anlamanın yolunu açar.

Öncelikle bir hususa dikkat etmek gerekmektedir. Türkiye'de bu toplumsal yapı tartışmalarının cereyan ettiği dönemde, gene bu dönemlerde gerçekleştirilen dört önemli çalışmaya hiç de dönüp bakılmamıştır. Bu dönemin en temel bu dört kitabının ıskalanmasının temel nedeni bu kitapların iktisat eksenli bir şekilde sorunları değerlendirmemiş olmasıdır. Sözü edilen kitaplar Bernard Lewis'in *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Hilmi Ziya Ülken'in *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* ve Mümtaz Turhan'ın *Garplılaşmanın Neresindeyiz* kitaplarıdır. Bu kitaplar yakın tarihlerde yazılmıştır. Yayınlanış tarihlerinden ziyade yazılış tarihlerine bakıldığı zaman tarihler birbirine oldukça yakın görünmektedir. Bu kitaplar sırasıyla 1961, 1964, 1966 ve 1958 tarihlerinde yayınlanmıştır. Toplumsal yapı tartışmalarının yapıldığı bu dönemde sözü edilen kitaplara pek ilgi duyulmamıştır. Bu kitaplar üzerinde yoğunlaşılmamasının nedeni bunların ana ekseninin kültür olması ve düşünce tarihini de ağırlı olarak incelemesidir. Ana ilgi iktisat üzerinde olduğu zaman siyasal mahiyetteki kitaplar da dikkat çekmemiştir. Dolayısıyla dönemin özellikle düşünce tarihi ve kültür eksenli anlatımı hiç de dikkate alınmamıştır. Belki de bunların sadece biri üzerine eleştirel mahiyette bir makale kaleme alınmıştır. Bu makale Erik Jan Zürcher'in Bernard Lewis'in klasik kitaplarından *Modern Türkiye'nin Doğuşu* üzerine 1998 tarihinde ya-

Hilmi Ziya Ülken

(d.3 Ekim 1901, İst. -ö. 5 Haziran 1974, İst.)

Felsefeci ve sosyolog. Türk düşünce yaşamında ve felsefe geleneğinin oluşmasında, büyük etkisi olmuştur.

İstanbul Sultanisi ve Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi. Aynı yıl Darülfünun-ı Osmani Edebiyat Fakültesi Beşeri Coğrafya Kürsüsü'ne asistan oldu. Aynı fakültede felsefe tarihi ve sosyoloji öğrenimi gördü. Asistanlıktan kendi isteğiyle ayrıldıktan sonra, 1933'e değin sosyoloji, felsefe tarih ve coğrafya öğretmenliği yaptı; Milli Eğitim Bakanlığı'nda değişik görevlerde bulundu. Aynı dönemde *Umumi İçtimaiyat* (1931), *Türk Tefekkürü Tarihi* (1932-33, 2 cilt) adlı çalışmalarıyla Atatürk'ün dikkatini çekti ve uzmanlık öğrenimi için Almanya'ya gönderildi. Türkiye'ye döndükten sonra, İÜ Edebiyat Fakültesi'nde Türk Tefekkürü Tarihi Kürsüsü'ne doçent olarak atandı, ayrıca İçtimai Doktrinler Tarihi Kürsüsü'nde görev aldı. 1940'da felsefe, 1944'te sanat tarihi profesörü, 1957'de de ordinaryüs profesör oldu.

27 Mayıs Hareketi'nden sonra üniversiteden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesi arasında yer aldıysa da, ek olarak sürdürdüğü AÜ ilahiyat Fakültesi'ndeki görevinde kaldı. Öğretim üyelerine görevleri geri verildiğinde, yalnızca Ankara'daki görevini sürdürdü. 1973'te emekli oldu.

1938-45 arasında *İnsan* dergisini yayımlayan Ülken, uzun süre Edebiyat Fakültesi'nin Sosyoloji Dergisi'ni de yönetti. Ayrıca Osmanlı-Türk düşünce tarihi üzerinde özgün araştırmalar yaptı. İslam düşüncesi üzerinde yaptığı incelemelerde, İslam felsefesiyle Batılılaşma sürecini de değerlendirdi. Ülken'e göre Batılılaşma, modernleşme yolundaki Osmanlılar'ın kaçınılmaz olarak başvurdukları bir yöntemdi. Ama devlet eliyle tepeden tabana doğru gerçekleştirildiği için, aydınlarca sonradan desteklenmiş ve ancak aydınların da atılımın içinde yer almalarıyla başarıya ulaşmıştır.

Hilmi Ziya Ülken'in sayısı 50'ye varan kitapları arasında, *Aşk Ahlakı* (1931), *Türk Mistisizmini Tedkike Giriş* (1935), *İçtimai Doktrinler Tarihi* (1940), *Ziya Gökalp* (1942), *Dini Sosyoloji* (1943), *Şeytanla Konuşmalar* (1943), *İslam Düşüncesi* (1946), *Milli ve Tarih Şuuru* (1948), *Tarihi Maddeciliğe Reddiye* (1951), *Sosyolojinin Problemleri* (1955), *Veraset ve Cemiyet* (1957), *Siyasi Partiler ve Sosyalizm* (1963), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (1966), *Eğitim Felsefesi* (1967), *İslam Felsefesi* (1967), *Varlık ve Oluş* (1968) ve *İlim Felsefesi* (1969) sayılabilir.

yınlanan metnidir. Bu makale önemli sınırlılıklar taşımakta; aynı zamanda da Türkiye'de yayınlanan bazı metinlere kimi sınırlılıkları ve yanlış değerlendirmeleri aksettirmektedir. Ayrıca bu makalede yer alan düşünceler hepten yeni olmayıp *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* kitabında da ifadelendirilmiştir. Orada da *Modern Türkiye'nin Doğuşu* kitabının döneminin geçtiği belirtilmiştir.

1960'lı yıllar ile 1990'lı yıllar arasındaki temel fark Türkiye'nin yakın dönem tarihinin anlaşılmasında başvurulan kitapların farklı olmasıdır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Türk yazarların temel kitaplarına başvurulurken, 1990'lı yıllardan itibaren artık önemli telakki edilen iki yabancı yazarın, Feroz Ahmad ve Erik J. Zürcher'in kitaplarına başvurulur olmuştur. Özellikle Erik J. Zürcher'in kitaplarının Kemalizmin eleştirisinde, Türk düşünce hayatının gelişiminde açılım sağladığı düşünülmüştür. Türkiye'de Kemalizm eleştirisinde eski dönem yerli yazarlara başvurulmaması, onlardan kaynaklanılmaması Türk düşünce hayatının hususiyetleriyle ilgilidir. Dolayısıyla başka nedenlerin de etkisiyle Türkiye'de özellikle siyaset ve iktisat eksenli çalışmalarda Zürcher ve Ahmad'ın şekillendiriciliği belirleyici olmuştur. Toplumsal yapı çalışmaları siyaset alanıyla sınırlı kaldığı için bu iki yazarın düşüncelerinin Türk entelektüel hayatını etkilemeleri kolay olmuştur. Bu nedenle de bu iki yazarın önceki çalışmaları da Türk entelektüel hayatı içinde belirleyici olma olanağı kazanmıştır. Zaten zaman içinde yazarken Zürcher de Türkiye hakkında önemli metinlerin yabancı dilde yayımlanan metinler olduğunu rahatlıkla söyler olmuştur. Feroz Ahmad'ın ve Zürcher'in düşüncelerinin Türkiye'deki siyasal ayrışmaya cuk oturması da yabancı yazarların Türkiye'nin siyasal düşünce hayatını tahakküm altına almalarını olağanüstü kolaylaştırmışa benzemektedir. Fakat her iki yazarın da kitapları, özellikle temel kitapları kültürel sorunlara yaklaşım bakımından ola-

Yön dergisinin kimi yazarları: İlhami Soysal, Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk ve Çetin Altan

Doğan Avcıoğlu

(d.1926, Bursa-ö.4 Kasım 1983, İstanbul)

Gazeteci, yazar, düşün ve siyaset adamı. Yön dergisinin kurucusu ve ideologu. Fransa'da iktisat ve siyasal bilimler öğrenimi gördükten sonra Türkiye'ye döndü ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde asistan oldu. Haftalık *Akis* ve *Kim* dergilerinde, *Ulus* ve *Vatan* gazetelerinde yazılar yazdı. CHP'nin araştırma bürosunda çalıştı. 27 Mayıs Hareketi'nden sonra CHP kontenjanından Kurucu Meclis'e üye seçilen Avcıoğlu, 1961 Anayasası'nın hazırlanmasına katkıda bulundu.

1961'de Mümtaz Soysal ve Cemal Reşit Eyüboğlu'yla birlikte kurduğu, yayımını 1967'ye değin sürdürdüğü *Yön* dergisiyle, 1960 sonrası siyasal düşünce ortamında etkin bir rol oynadı. Avcıoğlu *Yön*'deki yazılarında, bir tür "Kemalist sosyalizm" anlayışını savundu. Ona göre, üstyapı alanında başarılı olan Kemalist Devrim, altyapıda dışa bağımlı sermayeyle toprak ağalarının etkisini kıramamıştı. Dolayısıyla Kemalist Devrim'in altyapıda sürdürülmesi, radikal bir toprak reformu, devletçi sanayileşmenin ve ekonomik alanda tam bağımsızlığın gerçekleşmesi halen Türkiye'nin gündemindeydi. 1968'de yayımladığı, *Türkiye'nin Düzeni* adlı kitabında, Türkiye'nin geri kalmışlığının nedenlerini araştırıyor, yukardaki öğeleri içeren "milli devrimci kalkınma modeli" adını verdiği bir tür devletçi-sosyalist bir ekonomi modeli öneriyordu. Hem ilgi, hem de eleştiriler toplayan *Türkiye'nin Düzeni*, siyasal etkisinin yanı sıra, Türkiye'nin sosyoekonomik yapısı ve tarihi üzerine araştırmaların yaygınlaşmasında çığır açıcı bir rol oynamıştır.

Avcıoğlu, 1963-1965 arasında Türk-İş Araştırma Merkezi müdürlüğü, 1968-1969 yıllarında ise CHP Yüksek Danışma Kurulu üyeliği yaptı. Sosyalist Kültür Derneği'nin kurucuları arasına yer aldı. 1971'de yayımladığı *Devrim Üzerine* adlı yapıtında, öngördüğü devrim stratejisi ve programı konusundaki görüşlerini dile getirdi. Ona göre "devrim" Kemalist aydınların yol göstericiliğinde ve Kemalist askerlerin öncülüğünde geniş bir cephe tarafından gerçekleştirilebilirdi. 12 Mart 1971 askeri müdahalesine kadar çıkardığı haftalık *Devrim* gazetesindeki yazılarında, "orduyu başkaldırmaya teşvik ettiği" iddiasıyla Korgeneral Cemal Madanoğlu'yla birlikte yargılanan ve beraat eden Avcıoğlu 1973'te siyasal yaşamdan çekildi, milli mücadele ve Türk tarihi üzerine çalışmalar yaptı.

Avcıoğlu'nun yukarda sayılanlar dışındaki başlıca yapıtları arasında *31 Mart'ta Yabancı Parmağı* (1969), *Milli Kurtuluş Tarihi* (1974-1975, üç cilt), *Türklerin Tarihi* (1978-1982; beş cilt) sayılabilir.

Yön dergisi

1961 ve 67 yılları arasında, Ankara ve İstanbul'da yayımlanan haftalık siyasal dergi.

İlk sayısı 20 Aralık 1961'de çıktı. Kurucuları Doğan Avcıoğlu, Cemal Reşit Eyüboğlu ve Mümtaz Soysal; imtiyaz sahibi ve sorumlu yazıişleri müdürü Doğan Avcıoğlu'ydu. İlk sayısında, çok sayıda kişinin imzasıyla yayımlanan bildiride, Atatürk devrimlerinin amacı olan Batılılaşmanın sürdürülmesi gerekliliği, özel girişimle devlet girişimini birlikte yaşatan karma bir ekonomik sistem savunuluyor, devletçiliğin demokrasinin kitlelere mal olmasını sağlayacak bir temel müdahale aracı olduğu belirtiliyordu.

Yön, 1963'te 77. sayıdan sonra Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nca kapatıldı. 25 Eylül 1964'de yeniden yayımlanmaya başladı ve 20 Haziran 1967'ye değin düzenli olarak 222 sayı çıktı. Derginin geniş yazar kadrosu, Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal, İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Niyazi Berkes, Şevket Süreyya Aydemir, Sadun Aren, Cahit Tanyol, İdris Küçükömer, Fethi Naci, Rauf Mutluay, Attila İlhan ve Çetin Altan gibi adlardan oluşuyordu. Başyazarı Doğan Avcıoğlu olmasına karşın, Mümtaz Soysal, İlhan Selçuk, Sadun Aren ve Şevket Süreyya Aydemir de başyazılar yazıyorlardı.

Yön dergisi çevresinde toplanan aydın grubunun oluşturduğu ve Yön hareketi olarak bilinen siyasal düşünce akımı, temelde Kemalizmin halkçılık ve devletçilik ilkelerine dayanıyordu. Bu nedenle bazı yazarlar Yön hareketini Kadro hareketinin devamı saymışlardır. Başlangıçta CHP sol kanadınca da desteklenen Yön hareketi, zamanla siyasal partilerden umudunu kesti ve parlamento dışı muhalefete önem vermeye başladı. *Yön*'ün kapanmasından sonra Doğan Avcıoğlu *Devrim* adlı haftalık gazeteyi çıkararak parlamento dışı muhalefeti savunmayı sürdürdü.

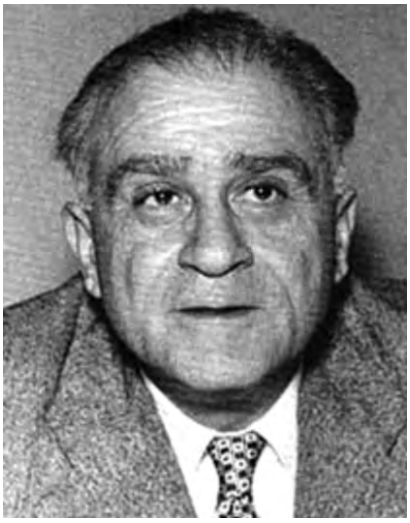
ğanüstü zayıf ve sığ görünmektedir. Bernard Lewis'in metninin tam aksi kutbunda yer almaktadır.

Nitekim Erik J. Zürcher'in kitabında yerli yazarların kaleme aldığı kitaplar genellikle küçümsenmiş, Batılı yazarların kitaplarıyla Türk toplumunun gelişim seyrinin anlaşılabileceği düşünülmüştür. Bu anlamda Türkiye'de de Şerif Mardin'in metinlerine ilgi son dönemde giderek azalmıştır. Kültür sorunlarının gündeme daha yoğun olarak girmesine karşın Şerif Mardin'in kitaplarının önemsenmeye başlaması bir anlam ifade etmektedir. Ancak Zürcher'in metinlerinde bir çelişki olarak görünebilecek bir husus bir tür telif metne yönelik yaptığı vurgudur: "Daha sonra seksenli yıllarda ise, birbiri ardından kongre tebliğleri ve monografiler hızla yayımlanmaya başladı. Bu yayınların hepsinde ortak olan nokta şuydu: Bu çalışmalar sadece son dönem Osmanlı ekonomisi içindeki gelişmeleri ortaya koymakla kalmıyor, bunun da ötesinde, gelişmeleri, Avrupa'da merkezleşmiş kapitalist dünya ekonomisinin bağlamına da yerleştiriyorlardı. Burada tesadüfi bir durum söz konusu değildi. Bu çalışmaları yapan Donald Quataert, Şevket Pamuk, Çağlar Keyder, Huri İslâmoğlu ve Reşat Kasaba gibi araştırmacılar, Andre Gunder Frank'ın düşüncelerinden ve özellikle de Emanuel Wallerstein'in 'dünya sistemi' modelinden esinlenmişlerdi" (1). Burada sözü edilen yerli yazarların metinleri de genellikle yabancı dilde yazılmıştır. Yukarıda alıntı yapılan kısmı takip eden ilk cümlede bu okuldan çıkan en iyi çalışmanın da Donald Quataert'in kitabı olduğunu söylemektedir. Yerli yazarların metinlerinden bahsederken de bunların iktisat eksenli olması önemlidir. Bir başka deyişle Türkiye üzerine en yetkin çalışmaların İngilizce metinler olması, Türk yazarların da İngilizce metinler yazması önemli bir durumdur. Aslında iktisat eksenli çalışmalara gönderme yapması Zürcher'in kendi mantığı açısından tutarlı görünmektedir.

Fakat konunun siyasetle ilintilendirilmesi açısından bir husus özellikle önemli bulunmalıdır. Bir dönemler, 1976 yılında Şerif Mardin Niyazi Berkes'in o sıralarda çıkan *Türk Düşününde Batı Sorunu* başlıklı kitabı üzerine bir eleştiri yazmıştı. Niyazi Berkes bu eleştiri yazısına karşılık olarak yazdığı cevapta -ki bu cevap benim orada burada sathi olarak bahsetmemin ötesinde hiç zikredilmemiştir- neden *Türk Düşününde Batı Sorunu* kitabını eleştirmeyi tercih ettiğini, temel tezlerini ifadelendirdiği *Türkiye'de Çağdaşlaşma* kitabı üzerinde durmadığını sormuştu. Ancak Zürcher'in yaklaşımında ilginç bir durum var. Niyazi Berkes *Türk Düşününde Batı Sorunu* kitabında *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'nın ilk versiyonunun temel tezlerinin siyaseten nasıl ifadelendirileceğini somutlaştırmaya çalıştığını söylemiştir. Zürcher Bernard Lewis üzerine makalesinde Niyazi Berkes'in sadece *The Development of Secularism in Turkey* kitabından bahsetmekte, buna mukabil kültür eksenli kitaplardan daha önemli kitapların iktisat ve siyaset eksenli kitaplar olduğunu söylemektedir. Niyazi Berkes'in ta 1950'li yıllara kadar da giden söz konusu kitabını ve 1969 ve 1970 yıllarında yayımlanan *Türk İktisat Tarihi* kitabını hiçbir şekilde tahlil etmemesi önemli bir eksiklik olarak görünmektedir. Hatta Niyazi Berkes'in sözü edilen siyasal tahlilinin 1960'lı yılların başlarında gerçekleştirilmesine karşın o dönemde de üzerinde durulmaması, farkına varılmaması anlamında ilginç görünmektedir. Burada altı çizilmek istenen husus siyasal ve ekonomik gelişme dinamiğiyle ilgili metinlerin zaman zaman dikkate alınmamasıdır.

Önemli olan bu tezatın Türkçe olarak kaleme alınan metinlerin ciddiye alınmamasından kaynaklanmasıdır. Sadece yabancılar tarafından değil yerli yazarlar tarafından da bu tür metinler ciddiye alınmamaktadır.

Bu ciddiye alınmama hali Osmanlı'dan kopuş ya da süreklilik tezlerinin Türkiye'de Zürcher'in kitaplarıyla tartışılmaya başlanmasını beraberinde getirmiştir. İlk dönem sorunlar hep iktisadi ölçülerle tartışıldığı için kopuş ve süreklilik meseleleri tartışılmamıştır. Bu nedenle de bu sorun sadece Zürcher'de varmış gibi bir durum oluşmuştur. Halbuki özellikle kültürel eksenli çalışmalarda örneğin Niyazi Berkes ve Bernard Lewis'in kitaplarında bu sorun ister istemez vardır. Basit çelişki nitelemesini bir yana iterek bu sorunun anlaşılmaya çalışılması daha gerçekçi bir tutum olur. Kültürel konulara yaklaşımındaki darlık Zürcher'in sorunu anlamlandırmasını problemli kılmıştır. Niyazi Berkes kitabında tarihin akışının Türkiye'yi zorunlu olarak 1908'e ve giderek 1923'e kadar getirdiğini ifade etmiştir. Bunun yanında bir başka soruya da cevap aramıştır. Bu aşamada sorduğu en kritik soru Cumhuriyet değişikliklerinin neden devrimci nitelikte değişiklik olduğudur. Dört etken üzerinde odaklaşarak Cumhuriyet değişikliklerinin devrimci nitelikte değişiklikler olduğunu ifade etmiştir. Burada önemli olan Niyazi Berkes'in tahlillerinin doğru olup olmamasından daha çok derinlikli olması halidir. Bu anlamda bakıldığı zaman iki husus olanca açıklığıyla dikkati çekecek hususiyettedir. İktisat ve siyaset eksenli olması hasebiyle dikkat çekmek gereken Sabri Ülgener ve Niyazi Berkes'in metinleri görmezden gelinmiştir. Bu çalışmaların farkında olan düşünce insanlarının Zürcher'in basit olarak

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir* kitabının önsözünde gerçekleştirdiği kültürel dönüşüm tahlili olağanüstü gelişkin bir kültür tahlilidir.

nitelenebilecek süreklilik arayışını önemsemesi mümkün değildir. Bizim entelektüel hayatımız önceki dönemde hiçbir biçimde Osmanlı'ya aşina olmadığı için Zürcher'in yaklaşımını ciddiye almıştır. Tüketici olmayacak

Behice Boran

(d. 1 Mayıs 1910, Bursa
-ö.10 Ekim 1987, Brüksel)

Siyasetçi ve sosyolog, 12 Eylül'de kapatılan Türkiye İşçi Partisi'nin son genel başkanı.

Behice (Hatko) Boran, Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ni bitirdikten sonra ABD'ye gitti. Michagan Üniversitesi'nde sosyoloji doktorasını tamamlayarak yurda döndü. Aynı yıl AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne doçent olarak atandı. Öğretim üyeliği yıllarında (1939-1948) çıkardığı *Yurt ve Dünya* ve *Adımlar* dergilerinde sosyal tabakalaşma, işçi, köylü ve gençlik sorunları, toplum ve bilim, toplum ve sanat, demokrasi ve hümanizm konularında yazılar kaleme aldı. 1945'de, Türkiye'nin sosyoekonomik yapısını incelediği, Toplumsal Yapı Araştırmaları adlı doçentlik tezini yayımladı.

Nevzat Hatko ile evlenen Boran, 1948'de siyasal görüşleri yüzünden Pertev Naili Boratav ve Niyazi Berkes ile birlikte üniversiteden uzaklaştırıldı. 1950'de kurucuları arasında yer aldığı Barışseverler Cemiyeti'nin ilk genel başkanı seçildi. Cemiyet, Menderes hükümetinin Kore'ye asker göndermesini kınayan bir bildiri yayımlayınca kapatıldı ve Boran 15 ay hapis cezasına çarptırıldı. Türkiye Komünist Partisi (TKP) davasıyla ilgili görülerek tutuklanmasına karşın, altı ay sonra kanıt yetersizliğinden salıverildi.

1962'de Türkiye İşçi Partisi'ne üye oldu. Birinci Büyük Kongre'de Merkez Yürütme Kurulu'na seçildi. 1965 genel seçimlerinde TBMM'ye TİP Urfa milletvekili olarak giren Boran, SSCB'nin Çekoslovakya'nın işgalinden sonra, Genel Başkan Mehmet Ali Aybar ile görüş ayrılığına düşen grubun içinde yer aldı. Aybar ve arkadaşlarının partiden ayrılmalarının ardından, 4. Büyük Kongre'de genel başkanlığa getirildi. (1970). 12 Mart 1971 Muhtırasını izleyen günlerde tutuklandı; TİP, Anayasa Mahkemesi'nce kapatıldı, Boran 15 yıla mahkûm oldu. 1974 genel affından yararlanılarak bırakıldı. 1975'te ikinci kez kurulan TİP'in genel başkanlığına getirildi. Eylül 1980 askeri darbesinde kısa bir süre evinde gözetim altında tutulan ve Kasım 1980'de sağlık sorunu nedeniyle yurtdışına çıkan Boran, 1981'de "yurda dön" çağrısına uymadığı gerekçesiyle, yurttaşlıktan çıkarıldı. TİP ve TKP'nin birleşme kararının açıklandığı ve Türkiye Komünist Partisi (TBKP) adını aldığının duyurulduğu toplantının ardından, Belçika'da öldü. Cenazesi Türkiye'ye getirilen Boran, İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığı'nda toprağa verildi.

Behice Boran, Türkiye'de sosyalist hareketin durumu ve Türkiye'nin sosyoekonomik yapısı konusundaki görüşlerini, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları* (1968) adlı kitapta toplamıştır.

Niyazi Berkes

(d.21 Ekim 1908, Lefkoşa-ö.18 Aralık 1988, İngiltere)

Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal evrimiyle ilgili çalışmalarıyla tanınan toplumbilimci. İstanbul Erkek Lisesi'nden sonra, İÜ Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. Bir süre Ankara Maarif Cemiyeti Ortaokulu ve Halkevi Kütüphanesi müdürlüğü yaptı ve İÜ Edebiyat Fakültesi'nde sosyoloji asistanı oldu. Aynı yıl ABD'ye giden Berkes, Şikago Üniversitesi'nde toplumbilim çalışması yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde sosyoloji doçenti oldu. Üniversitedeki görevinden uzaklaştırılınca, Kanada McGill Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine başlayan ve profesör olan Berkes, 1975'te emekli olduktan sonra İngiltere'ye yerleşti.

Toplumbilimci Niyazi Berkes, Türkiye'nin Osmanlı Dönemi'nden günümüze dek geçirdiği değişimler üzerine araştırmalar, kuramsal toplumbilim üzerine çalışmalar yaptı. Toplumsal bilimlerin gelişimi, bu gelişim içinde toplumbilimin yeri ve niteliği, Türkiye'de toplumbilimin sorunları gibi konulara eğildi. Berkes'in 1942'de yazdığı *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma* adlı alan çalışması, toplumbilim alanında Türkiye'ye yayımlanan ilk monografilerden biridir. 1940'lardan başlayarak çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan makaleleri, *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları* adlı kitabında toplandı. Türkiye'nin son iki yüzyılda geçirdiği toplumsal değişimi çağdaşlaşma kavramı açısından ele alan *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (1973) adlı çalışması, Berkes'in toplumbilim alanında en önemli yapıtıdır. Çağdaşlaşma bu yapıtta, "kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtulma" olarak tanımlanmıştır. *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi* adlı 2 ciltlik çalışmasında (1969-70), Osmanlı toplumunun ekonomik düzenini devlet-toplum ilişkileri açısından ele almıştır. Berkes'in Ortadoğu ve Uzakdoğu'daki gezi izlenimlerini anlattığı *Arap Dünyasında İslamiyet, Milliyetçilik ve Sosyalizm* (1969) ve *Asya Mektupları* (1976) adlı kitapları dışında, *Siyasi Partiler* (1964), *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz* (1964), *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler* (1965), *Türk Düşününde Batı Sorunu* (1975), *Atatürk ve Devrimler* (1982), *Teokrasi ve Laiklik* (1984) adlı yapıtları vardır.

mahiyette örnekleri sıralamak mümkündür. Bunlardan birini de açık bir biçimde Şerif Mardin'in *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* kitabının 1984 yılında ikinci yayınlanışı sırasında yazdığı önsözde görmek mümkündür. Burada daha 1950'li yılların başlarında doktora tezi üzerinde çalışırken sürekliliğin farkına vardığını kendisine eleştirel bakarak ifade etmiştir. Bunun Türkiye'de biraz geç farkına varılmasının en güzel göstergesi de Şerif Mardin'in o 1962'de yayımlanan kitabının, *The Genesis of Young Ottomon Thought* kitabının belki de Türkçesinin çok geç bir tarihte 1990'lı yılların ortalarında yayımlanmasıdır. Bernard Lewis üzerine yazılan makaledeki yaklaşıma bakınca da Şerif Mardin sanki sadece din üzerine yazan bir sosyal bilimci olarak görünmektedir. Halbuki Şerif Mardin'in yazdıklarının altında ülkenin sosyal, kültürel ve siyasal tarihi kendini belirgin bir şekilde hissettirmektedir. Bunun ötesinde Şerif Mardin'in siyasal mahiyetteki tahlilleri Zürcher'in tahlillerinden çok daha gelişkindir.

Zürcher'in tahlilleri, özellikle kültüre ilişkin olanları çok daha basit görünmektedir. Son dönemde bir nebze de olsa Zürcher'in metinlerinin etki alanından uzaklaşılması bu tarz tahlillerinden kaynaklanmaktadır. "Üçüncü ve en önemli eskime göstergesi ise kitabın paradigmasıyla, yani Modern Türkiye'nin Doğuşu'na damgasını vuran temel tarih vizyonu ile ilgilidir. Burada söz konusu olan, modernleşme paradigmasıdır. Lewis Türkiye'nin tarihini, Batı düşüncesine açık aydın elitle (Tanzimat bürokratları, Yeni Osmanlılar, Jön Türkler ve Kemalistler), geleneksel ve daha çok da dini değerlerin temsilcileri arasında bir mücadele olarak ele alır. Türkiye'nin reformcu eliti, yavaş bir süreçte ve maliyeti hayli yüksek bir şekilde, Türkiye'yi Avrupa modelinde modern bir ülke yapmayı sonunda başarır" (2). Bu durum sadece Bernard Lewis'in metnini içerecek mahiyette değildir. Örneğin, Berkes'in yazdıkları açısından da benzeri bir vurgulamayı yapmaktadır. Ancak Berkes'in bu modernleşme paradigması çerçevesinde yorumlanması olağanüstü zor görünmektedir. *Türk Düşününde Batı Sorunu*'nun bir bölümünde, "200 Yıldır Neden Bocalıyoruz" bölümünde her şeyin ölçütünün ekonomi olduğunu ifade etmektedir. Genel yaklaşım trendinde de aynı şeyi görmek mümkündür. Dolayısıyla özellikle özgünlük noktai nazarından

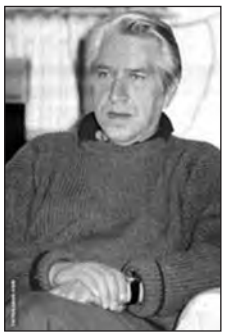
Niyazi Berkes oğlu Fikret ve torunu Cem ile; 1984, İngiltere.

yapılacak bir tahlilin modernleşme paradigmasına tam tekmil oturması da mümkün görünmemektedir. Bu nedenle de Zürcher'in Niyazi Berkes okumaları problemli gibidir. Bizim entelektüellerin okuma denemeleri ise hepten problemlidir.

Sonra kültür sorunlarını da basit bir şekilde anlamlandırmak hiç de doğru değildir. Kültür meselesini tahlil denemesi daha önce de belirtildiği gibi bazı entelektüellerde daha bir derinlik arz etmektedir. Bu anlamda gelgitler anlamında, sancılı bir süreç olması anlamında Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir* kitabının başında, önsözünde gerçekleştirdiği kültürel dönüşüm tahlili olağanüstü gelişkin bir kültür tahlilidir. Şerif Mardin'in bir değerlendirmesi "modernliklerin" çoğulluğu konusundaki tahlilleri gerçekçi bir şekilde nitelemekte, bu tür nitelemelerin tarihsel süreçlerin özgüllüğünü fark etmediğine işaret etmektedir: "Modern Türkiye'nin tarihi, ne Cumhuriyetçilik ve Saltanat arasında bir çatışmanın, ne de İslâm ve sekülarizmle çerçevelenen bir kavganın tarihidir. Modern Türkiye'nin tarihi, birbiri içine nüfuz eden ve yakınlıkları içinde dönüştürülen 'geleneksel' güçler ve modernlik arasında, karmaşık, çok katmanlı bir karşılaşmadır. Modern Türkiye'nin tarihi, aynı zamanda, bu güçlerin buluştuğu ve değiştiği yeni alanların yaratılışının öyküsüdür. 'Modernlikler'in çoğulluğu üzerine genelleme mahiyetinde ahkâm kesmek modernliği tespit etmenin bir yönü ise de, gündelik bir temelde uğraşmak zorunda olduğumuz sosyal ve siyasal koşulların karakterini belirleyen tarihsel süreçlerin özgüllüğü de bunun olmazsa olmaz diğer yönüdür. İslâm'ın 'modernlikleri' hakkındaki müphem genel ifadeler kendi çağdaşlığımız hakkında çıkarmamız gereken anlam konusunda bir ipucu vermez. Türk tarihinde süreklilikler, kırılmalar ve 'arka plan' unsurlarının yeniden oluşturulması çalışması, bu yönde atılan küçük bir adım olabilir" (3). Bu yazıda son dönem entelektüellerin hem kültür meselesine

Çağlar Keyder

Şerif Mardin

aşina olmadığını göstermekte, hem de genellemelerin neye tekabül ettiğini fark etmediklerine işaret etmektedir. Hakikaten son dönemin 40-50 yaş civarındaki entelektüelleri genellemelerinin toplumsal-tarihsel alanda neye tekabül ettiğinin ayırdında değillerdir. Şerif Mardin'in din sosyolojisi çalışmalarıyla genç kuşağın ve orta yaş kuşağının din sosyolojisi araştırmaları arasında temel fark burada yatmaktadır. Şerif Mardin'in Necip Fazıl, Şemsettin Günaltay ve Nurettin Topçu örneğinde yaptığı, yapabildiği genellemeleri Nilüfer Göle'den 30'lu yaşlardaki sosyolog ve siyaset bilimcileri kuşağına kadar kimsenin yapması mümkün değildir. Bunun nedeni yeni kuşağın ancak göze sokulabilecek sosyal/kültürel gerçekleri görebilmesinde yatar. Şerif Mardin çok önceleri de Batı'nın kavramsal çerçevesiyle Türk toplumunun sorunlarının bir noktaya kadar anlaşılabileceğini ifade etmiştir. Şimdi de aynı şeyleri söylüyor. Özgün tarihsel gerçeklikleri öğrenmenin özgün yorumlar gerektirdiğini açıklıkla ifade ediyor. Bu özgünlük vurgusu Niyazi Berkes'te çok daha fazla.

Türkiye'de Feroz Ahmad ve Zürcher'in metinlerinin de bir kenara bırakılması, eski ölçüde üzerinde vurgu yapılmaması Türkiye gerçekliklerinin hepten gözden kaçırılmasına, Batı'yla sanki belirgin bir paralelliğin olduğu zehabının uyanmasına neden olmaktadır. Bu durum ilk dönemdeki toplumsal yapı tahlillerine benzer bir yaklaşımın iyice kökleşmesine neden olmaktadır. Bu durum bizim bariz bir biçimde hem de daha vahim bir şekilde 1960'lı yıllarımızı yeniden yaşamamıza yol açmaktadır. Daha vahim bir durum artık kendi entelektüellerimizin Frenkçe yazmakta daha hassas davranır olmalarıdır. Türkiye'de Türkçe'de bilim olamayacağı şeklindeki anlayış artık hemen herkeste kökleşmiş gibidir. Kendi toplum gerçeğimizin sadece dışarıdan anlaşılabileceği sanısı yıllar geçtikçe iyice beynimize nakşetmektedir, nakşedilecektir.

Halbuki Niyazi Berkes ve Şerif Mardin'in tahlilleri toplum gerçekliklerinin daha iyi anlaşılabilmesini sağlayabilir. Niyazi Berkes'in hazır olmasına rağmen geç yayımlanabilen *The Development of Secularism in Turkey* kitabı Bernard Lewis'in klasik çalışmasından daha fazla ülke gerçeklerini anlamaya yol açabilir. Berkes'in ve bilumum Türk entelektüellerin metinlerini bırakın 20'li, 30'lu yıllarını; 60'lı, 70'li yıllarını yaşayan Türk akademisyenleri Feroz Ahmad ve Zürcher'i okuduklarının onda biri kadar dikkatle okumamış görünmektedir.

Ülkemizin özgün gerçeklerini anlama, yorumlama yönünde eski entelektüellerimize ve hatta geçmiş dönem romancılarımıza yönelme eylemi olağanüstü yararlı olacağa benzemektedir. Bu engin kaynak Türkiye gerçeklerini anlamaya dönük yeni zengin çalışmaların önünü açacak gibi görünmektedir. Belki de hiçbir ülkede düşünsel birikim Türkiye'de olduğu ölçüde hafife alınmamıştır.

İktisat eksenli bir anlatımdan kültür eksenli bir anlatıma Türk düşünce dünyasının gelişim seyri konusunda kaba gözlemler bile Türkiye'nin meselelerinin kavranmasında yararlı olur. Hiçbir yabancı metin kendi gerçeğimizin anlaşılmasında ulusal düşünce birikimimiz ölçüsünde katkı sağlayamaz.

DİPNOTLAR

1) Erik Jan Zürcher, "Modern Türkiye'ye Ne Oldu? Kırk Yıl Sonra Bernard Lewis'in Modern Türkiye'nin Doğuşu Kitabı", Savaş, Devrim ve Uluslaşma-Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928), Çev. Ergun Aydınoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2005, s.88.

2) Age, s.95.

3) Şerif Mardin, "Operasyonel Kodlarda Süreklilik, Kurulma ve Yeniden İnşa: Dün ve Bugün Türk İslâmi İstisnacılığı", Doğu Batı, No:31, (Şubat Mart Nisan 2005), s.51.

Papa John Paul cennete mi gidecek?!

Katoliklerin 26 yıl liderliğini yapan Papa İkinci John Paul, 2 Nisan 2005 günü 84 yaşındayken öldü. Aydınlanmış Avrupa'nın gazeteleri Papa'yı şöyle tanımlıyorlardı: "İnsan özgürlüğünün şampiyonu", "Barışın yorulmak bilmez öncüsü", "O şimdi cennette huzur içinde". İsterseniz Papa'nın siciline bir göz atalım.

Yılmaz Dikbaş
Y. Müh. TMMOB Kimya Mühendisleri Odası Antalya İl Temsilcisi

Dünyadaki 1 milyar 300 milyon Hıristiyan Katolik'in 26 yıl liderliğini yapan Papa 2. John Paul, 2 Nisan 2005 günü 84 yaşındayken öldü. Avrupa gazeteleri, attıkları büyük manşetlerde Papa'yı şöyle tanımlıyorlardı: "İnsan özgürlüğünün şampiyonu", "Büyük insan", "Barışın yorulmak bilmez öncüsü" (1). "O şimdi cennette huzur içinde" (2).

Papa'nın cenazesine katılmak üzere 4 milyon Katolik, Roma'ya akın etti. Yaklaşık yedi saat süren, yakın geçmişin en kalabalık cenaze törenini ABD Başkanı Bush, "Başkanlık dönemimin en mütthiş olayı" diye nitelendiriyordu. İngiltere Başbakanı, "Manevi değerlerin savunulmasında ve dünya barışının sağlanması çabalarında büyük rol oynamış bu büyük insanın kaybıyla dünya fakirleşmiştir" diyordu. 200 devlet ve hükümet başkanının da hazır bulunduğu cenaze töreninde, Avrupa Birliği'ne alınma ümitleri besleyen Ukrayna Devlet Başkanı Yuveşenko, gözyaşlarını tutamıyordu.

Peki, Avrupa yüzyıllar önce Rönesans, Reform ve Aydınlanma Çağı'nı yaşayıp, din ile devlet işlerini birbirinden ayırarak laik toplum kimliğine ulaşmamış mıydı? Hatta, bireyler bile laikleşmemiş miydi? Bir dini liderin cenaze törenine, laik devlet ve hükümet başkanlarının katılması, ulusal bayrakların yarıya indirilmesi, milyonlarca kişinin Roma'ya akması, Aydınlanmış Avrupa medyasının günlerce bunu en önemli haber olarak canlı yayınlarla yaymasını nasıl açıklayacaksınız? İslam dünyasının saygın bir din adamı ölse ve ona da benzer bir cenaze töreni yapılmaya kalkışılsaydı; Aydınlanmış Avrupa bunu nasıl karşılardı? 200 devlet ve hükümet başkanı yine cenaze törenine katılır mıydı, ulusal bayraklar yarıya iner miydi?

Papa'nın sicilinden örnekler

Bu haklı sorularımızı şimdilik bir yana bırakıp, dikkatlerimizi ölen Papa'nın gerçek kimliğine çevirelim. Papa 2. John Paul, Aydınlanmış Avrupa medyasının anlattığı gibi gerçekten özgürlüğün şampiyonu, barışın yorulmak bilmez öncüsü müydü? İşte Papa'nın sicili:

- Daha çok cinsel ilişki ile bulaşan AIDS hastalığının dünyada en yaygın olduğu kıta, Afrika'dır. AIDS'e karşı savaşım verenler, türlü önlemlerin başında, cinsel ilişkide kondom (prezervatif) kullanılmasını öğütleyip, parasız kondom dağıtarak propaganda yaparken, Papa, Katolikler'in kondom kullanmalarını yasakladı! Gerekçesi, bu uygulamanın Hıristiyan Katolik öğretiye ters düşmesiydi. Papa, yalnız kondomu yasaklamakla kalmadı; Katolik Kilisesi'ne, kondomun yararsız olduğu yalanını söylemesi buyruğunu verdi. Onun bu buyruğu üzerine, Vatikan'da aileden sorumlu Piskopos Alfonso Lopez Trujillo, kondomdaki küçücük deliklerden AIDS virüsünün geçtiği yalanını yaymaya başladı. Bilim insanlarının "abes bir saçma" olarak nitelendirdiği bu yalan, dalga dalga yayıldı. Kenya'nın başkenti Nayrobi'nin Başpapazı daha da ileri gidip, kondomun AIDS hastalığına neden olduğu yalanını uydurdu! (3) Papa'nın kondomu Hıristiyan Katolikler'e yasaklayarak AIDS'in özellikle Afrika'da yayılmasına neden olmasına, İngiliz yazar Michela Wrong, çok sert tepki göstererek şöyle yazdı: "AIDS hastalığının yayılmasında Papa, fahişelerle kamyon şoförlerinin toplamından çok daha etkili olmuştur" (4). Birleşmiş Milletler raporuna göre, 2025'e kadar 83 milyon Afrikalı AIDS'den ölmüş olacaktır.

- Cinsel ilişkide kondomu yasaklayan Papa, kürtajı da yasakladı. Açlıktan, ilaçsızlıktan kırılan fakir Katolik Afrikalılar bu yasaklara uyarken, Kenya'nın nüfusu Papa'nın döneminde ikiye katlanarak 32 milyona çıktı. Papa için önemli olan katı Katolik kuralların uygulanmasıydı, Afrikalıların açlığı ve fakirliği değil!

- Afrika'da en dindar Katolikler'in yaşadığı Ruanda'da, Tutsi ve Hutu adlı iki kabilenin halkları 1994'ün başlarında kanlı bir savaşta birbirlerine girdiler. Çatışmalar sırasında Katolik kiliseye sığınan Tutsiler'i, Vatikan'ın papazları yalnız ölüm mangalarına teslim etmekle kalmadı; tutsakların canlı canlı yakılması için Hutu militanlara petrol taşıdılar! Vahşi katliamdan kaçıp kurtulmaya çalışanların ırzlarına geçilmesine, kurşuna dizilmesine Katolik papazlar yardımcı oldular! Papa'nın Hutu militanlarını koruyup kollaması, yarım milyon insanın ölümüyle sonuçlanan Tutsi soykırımını desteklemesi, Naziler'inki kadar utanç vericidir. Bu kanlı katliamda Papa'nın rolüne dikkatleri çeken İngiliz yazar Michela Wrong şöyle diyor: "Papa'nın ellerinde masum insanların kanı var!" (5)

- 1973'de Şili'de, demokratik seçimlerle başa geçmiş Salvador Allande'yi ve hükümetini kanlı bir darbeyle deviren, on binlerce sosyalist ve demokrat kişiyi acımasızca öldürten faşist diktatör General Augusto Pinoşet ve karısını, Papa şöyle tanımlıyordu: "Örnek bir Hıristiyan çift". Pinoşet, Londra'da tutuklanıp yargı önüne çıkarılmak istendiğinde de Papa, hemen devreye girmiş, faşist generalin serbest bırakılmasını istemişti. İleri sürdüğü gerekçe ise şuydu: Pinoşet, iddia edilen suçları devlet başkanı iken işlemişti, dokunulmazlığı vardı!

- Mart 2003'te Amerika Irak'a saldırırken 9 Avrupa ülkesi de asker ve lojistik destek vermişti: İngiltere, İspanya, İtalya, Portekiz, Macaristan, Polonya, Danimarka, Çek Cumhuriyeti, Slovakya. Saldırı sonrası, Nisan 2003'te Irak'ı işgal eden Amerikan ve Aydınlamış Avrupa'nın askerleri 100 bin sivil Iraklı'yı öldürürken, sözde barışın yorulmak bilmez öncüsü Papa sesini çıkarmıyordu. Oysa Papa, eğer isteseydi, ABD ve Avrupa'daki milyonlarca Hıristiyan Katolik'e bir çağrıda bulunabilir, "Amerika ve Avrupa'nın Katolikler'i! Irak'a saldırmayın, Iraklılar'la savaşa girmeyin! Irak'ta masum insanları öldürmeyin!" der ve haksız ve kanlı bir saldırıyı önleyebilir, 100 bin masum insanın katlini engelleyebilirdi. Papa, böyle bir istek ve irade göstermemiştir. Ne Amerika'da ne de Avrupa'da hiçbir Katolik kilise, Irak'a saldırıya karşı bir eylem yapmamıştır.

- Amerika ve Aydınlanmış Avrupa'nın Katolik kiliselerinde papazlar, küçük çocukların ırzına geçerken Papa sessiz kalmıştır. İngiltere'de 1990-95 sürecinde 21 Katolik papaz, kiliseye gelen küçük çocukların zorla ırzına geçmekten yakalanıp hapse atıldı (6). Eylül 2000'de Katolik Kilisesi'nin Başpiskoposları Londra'da olağanüstü bir toplantı yaptılar. Kiliseleri, saldırgan, sapık papazlardan temizlemenin yollarını aramaya başladılar, ama Vatikan'daki Papa'dan hiç ses çıkmıyordu. Herkes Papa'nın bir girişimde bulunmasını, papazların küçük çocuklara cinsel saldırılarda bulunmasını durduracak önlemler almasını beklerken, Papa tüm kiliselere gönderdiği buyrukla, bu tür olayların "gizli" tutulmasını istiyordu! Ancak, Katolik papazların kiliselerde küçük çocuklara cinsel saldırısı büyük boyutlara ulaşınca, olayları medyadan gizlemek mümkün olmadı. Amerika'daki Katolik kiliselerdeki tüm papazların yüzde 4'ü hakkında yargıya ulaşmış cinsel saldırı iddiaları, Papa'nın gizlilik perdesini yırttı. Bu tür olaylara karışmış bazı piskoposlar kovularak ortam yatıştırılmaya çalışıldı. Peki, Papa sessizliğini sürdürürken kaç çocuğun hayatı kararmıştı? Bu soruyu dile getiren yazar Johann Hari şöyle diyor: "Kıyamet Günü, Tanrı'nın yargısıyla karşılaşacak olan Papa'nın Cennet'e gideceğine inanmıyorum. Ama, gün gelecek, geçen hafta onun cenaze töreninde söylenen aptalca övgüler çürüyüp gidecek ve onun adı bu dünyada lanetle anılacaktır" (7).

Öncekiler çok mu temizdi?

Peki, Papa 2. John Paul'un sicili böyle de, kendisinden öncekiler çok mu temizdi? Hitler, Avrupa'da tarih sahnesine çıktığında, Vatikan'da Papa 12. Pius bulunmaktaydı. Araştırmacı John Cornwell'in bulguları, Papa Pius'un çok acımasız bir Yahudi düşmanı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Alman faşistler Yahudi soykırımına başladığında Almanya'da 23 milyon Katolik Alman yaşamaktaydı. Eğer Papa Almanlar'a, Naziler'le birlik olmamaları çağrısında bulunmuş olsaydı, Naziler'in Almanya'yı yönetmeleri mümkün olamazdı. Oysa Papa, bunun tam tersini yapmış, Hitler'le anlaşmıştır. Papa, Katolik Kilisesi'ne verdiği buyrukla, Katolikler'i Almanya'nın siyasi ve toplumsal yaşamından geri çekmiş, Katolik siyasi partileri kapatıp, gazeteleri susturmuştur. Hitler bile Papa'nın bu tavrı karşısında, "büyük başarı" demekten kendini alamamış, bu yaklaşımın "uluslararası Yahudiliğe karşı savaşta" büyük destek verdiğini açıklamıştır. Naziler, tüm Alman kimliklerinde "etnik kökenin yazılmasını" yürürlüğe koyarken de Katolik Kilise işbirliği yapmıştır...

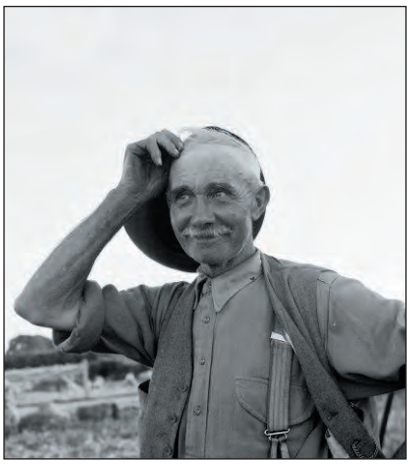
Nasıl Papa Pius öldükten sonra kanlı gerçekler yavaş yavaş su yüzüne çıkıp tarihe geçtiyse, Papa 2. John Paul'un da tüm insanlık dışı eylemleri birer birer ortaya çıkıp tarihe yazılacaktır.

DİPNOTLAR

1) http://www.cnn.com/2005/WORLD
2) Daily Mail, 08.04.2005.
3) www.johannhari.com/archive/article
4) Michela Wrong, "Blood of innocents on his hands", New Statesman, 11.04.2005.
5) Michela Wrong, "Blood of innocents on his hands", New Statesman, 11.04.2005.
6) Yılmaz Dikbaş, "Gönüllü Devşirmeler", s.182-184, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, Eylül 2002.
7) http://www.johannhari.com/arcive/article

"Hangi çağda yaşıyoruz?"

"Bilgi Çağı" tanımını reddetmek giderek anlamsızlaşıyor. Gerçekten de günümüzün belirleyici metası bilgi ve bilgi akışının yönü ve bilgiye ulaşanların oluşturdukları yeni bir bilgi sınıfından bahsederek genel çıkarımlara varmak mümkün. Yeterli kitabi bilgiye sahip herkes, toplum, kültür, politika vs. hakkında fikir üretme hakkına sahip; dahası eğer bir konunun uzmanıysanız, tüm konular hakkında bilgi sahibi olduğunuz yargısına varılabilir ve fikirleriniz alınabilir. Bilgi çağını bu kadar dağınık ve elle tutulmaz bir hale getiren asıl neden, bilginin kendisinin ortada durmasına rağmen, filtrelerin giderek ortadan kaybolması. Bilgi karşısında tıpkı günlük gazetelerin yer doldurmak için araya serpiştirdiği "Amerika'da yapılan araştırmaya göre..." diye başlayan haberleri okurken hissettiklerimizi hissediyoruz: Bir araştırmaya göre bugün faydalı olan bir madde yarınki bir araştırmaya göre kanserojen olabiliyor ve giderek tüm araştırmalara, tüm bilgilere karşı kayıtsız kalmaya başlıyoruz. Bu başdöndürücü durum sadece biz ölümlüler için değil, bekaası sorgulanmaz devletler ve uluslararası kurumlar için de geçerli. Bilgileri süzebileceğimiz kolektif bir filtreden yoksun kaldıkça, giderek bireysel filtrelerimiz de işlemez hale geliyor (durumun tam tersten işlediğini de iddia edebiliriz, bir şey değişmez). Ve o noktada şablonlar çağı başlıyor...

Çiftçi...

Bir başka çiftçi.

Zeitgeist ya da Çağın Ruhu

Dünyaya dair bilgileri süzebileceğimiz filtreleri oluşturmanın tek yolu Çağın Ruhu'nu vaktinde ve doğru kavramak olmasın. Bunu söylerken Zeitgeist'ı, yani Çağın Ruhu'nu, bugünü dünden ayıran şeyleri kavramaktan ziyade, bugünün içinde geleceğin işaretlerini görme yetisi olarak tanımlamak gerekiyor elbette. Dahası Çağın Ruhu'nun bilimsel sınırlar içinde kavranıp yorumlanabilen somut bir bilgi olmadığını da kabullenmek gerekiyor. Bu yüzden Çağın Ruhu ağırlıklı olarak sanatta ve her şeyden önemlisi sokakta gizli ve tam da bu yüzden düşünce tarihinde dönüm noktası kabul edilen yapıtlar, dünyaya kendi konularının ve yaşadıkları günün bakış açısıyla değil, Çağın Ruhu'nun lensinden baktığı için kalıcı ve dönüştürücü olabiliyor. Örneğin *Komünist Manifesto*, salt politik bir bildiri olarak değil, "Avrupa'nın üzerinde gezinen bir heyulayı" kavramak adına yazıldığı içindir ki, politikanın yanı sıra tüm toplumbilimi ve sanatı, giderek dünyayı algılayış biçimimizi geri dönülmez bir şekilde değiştirmiştir.

Komünist Manifesto'da kullanılan dil de bunun uzantısı olarak 19. yüzyıl politika ya da felsefe dilinin dışına çıkarak, nüktedan, aforizmalarla gelişen, sivri ve alaycı bir kimliğe bürünür. Tıpkı çağdaşı Nietzsche'nin dili gibi, Marx'la Engels'in dili de uzmanlık alanlarının dayattığı şablonların dışında dolaşır. Belki de daha ileri gidip şunu diyebiliriz: Dünyayı değiştirmenin dili, dünyayı yorumlamanın standart dilinin dışında dolaşmak zorundadır.

Çağın Ruhu'nu kavrayarak oluşturulan filtre, tarih anlayışında da köklü bir farklılaşmayı getirir. Tıpkı Walter Benjamin'in tarih anlayışı gibi, çizgisel ve neden-sonuç ilişkisine dayalı tarih yorumu, dünü bugüne bağlamaya yarasa da bugünü geleceğe bağlamakta yetersiz kalacaktır. Benjamin gibi, her bireyin tarih içinde bir piyon olarak değil, kendi tarihi ve kendi hayatı olan birer özne olarak algılanması, bugünün içinde yaşamakta olan tarihi ortaya çıkarmaya yarayabilir. Benjamin kendi tarih anlayışı için yıldız sistemlerinin karmaşık yapısını metafor olarak seçerek, Çağın Ruhu denen soyut ama bir o kadar da elle tutulur kavrama alabildiğine yaklaşır.

Politika - Zeitgeist = Reel Politika

Bugün politika bir bilimkurgu dünyasına hapsolmuş vaziyette. 21. yüzyılın ilerleme ve bilgi çağı miti ardına gizlenmiş dünyamızda sanki her şey geçmişe ait. Geleceğin projeleri de aynı şekilde geçmişin buzluklarından çıkarılıp tekrar tekrar ısıtılıp önümüze konuyor. Geçtiğimiz ay, birbirinden farklı nedenlerle gündeme gelen haberlere şöyle bir bakmak yeterli: Prens Charles'ın ikinci izdivacı, Avrupa

kumarhaneler prensi Rainer'in ölümü, Şeyhülkatolik 2. Jean Paul'ün cennete gitmesi… Lafı kestirmeden söylemekte bir sakınca yok: Tarihin bugün gelinen noktasında Avrupa burjuvazisi aristokrasiyi ve ruhban sınıfını saf dışı bırakmayı becerememiş ya da tercih etmemiştir. Geçtiğimiz günlerde İngiltere'deki bir haber durumun vehametini gözler önüne seriyor: AB tarım sübvansiyonu kapsamında İngiltere'de çiftçilere dağıtılan sübvansiyonun ciddi bir bölümü Kraliçe hazretlerine ve diğer aristokratlara gitmiş! Saraya bunun hesabını soran *Guardian* gazetesi "Eee, Kraliçe de bir nevi çiftçi sayılır" cevabını almış.

Avrupa'nın politik vizyonunun hâlâ daha monarşi ve aristokrasiyle kan bağını devam ettirmesinin çok ciddi başka yansımaları da var. Dünyaya imparatorluklar çerçevesinden baktığınız zaman elbette imparatorluklarla muhatap olmak istersiniz. Geçtiğimiz günlerde basına yansıyan iki ayrı haber daha vardı: Birincisi, *Hürriyet* gazetesinde yer alan, Henry Kissinger'ın bir dost muhabbetinde Osmanlı İmparatorluğu'nu tekrar kurmanın Ortadoğu barışının tek yolu olduğu şeklindeki sözleri…

Diğeri ise *Guardian* gazetesinde çıkan Timothy Garton Ash'in "For a Pax Europaea" başlıklı yazısı. Türkiye'deki bazı gazetelerde de özetlenen yazıda Ash, Avrupa'nın 400 yıldır Osmanlı İmparatorluğu ile uğraştığını ve 20. yüzyıl boyunca da Osmanlı İmparatorluğu'nun eski topraklarını ne yapacağını çözmeye çalıştığını söylüyor. AB'nin temelde bir imparatorluk vizyonu olduğunu ve modelini, merkezi güçten çok yerel güçlere dayanan Ortaçağ Kutsal Roma İmparatorluğu'nun yapısından aldığını söylüyor. Yazar burada çok yerinde saptamalarda bulunuyor aslında, ama çıkan sonuç, kendini geçmişin örneklerine göre biçimlendirerek geleceğe ilerlemeye çalışan bir bünyenin elbette karşısında geçmişe ait Osmanlı İmparatorluğu'nu görmek istemesinin doğal olduğu… Ermeni soykırımı tartışmalarında bile taraflardan birinin artık tarihte var olmayan bir devlet olması ironik değil mi? Türkiye Cumhuriyeti'nin bu muhatabiyeti kabul etmesi ironinin dozunu da iyice artırıyor.

Ya da bir başka örnek: 20 Nisan'da Genelkurmay Başkanı'nın yaptığı yıllık değerlendirme konuşmasında, küresel güvenlik ile küresel ekonominin birbirini tamamlayan iki parça halinde tarif edilmesi ve dünyadaki finans çevrelerinin ekonomik boyutla ilgilenirken, büyük devletlerin de güvenlik boyutuyla uğraştıklarının, daha doğrusu uğraşmak zorunda olduklarının yekten kabulü, geleceğe dair hiçbir işaret içermeyen, tamamen geçmiş ve bugün üzerinden kurulan şablonların tekrarlanmasından başka nedir ki?

Geçmişin içinden geleceği kurmaya çalışan karşılıklı güçlerin bu grotesk oyunlarına bakıp da Çağın Ruhu'nun yakalanabileceğini düşünmek ne mümkün! Öyleyse başlıktaki formülü tekrarlayalım: Politika - Zeitgeist = Reel Politika!

Ayrıntı isteyenlere
Timothy Garton Ash'in yazısı:
http://www.guardian.co.uk/comment/story/0,,1459095,00.html

Şablonların dili

Dahası da var: Reel politikada dönen tüm tartışmalar geçmiş şablonların diline mahkûm ediyor bizi. Geçmişte devletin dili vardı muhalefet edebileceğimiz, bugünse sistemin muğlak dili karşısında giderek dilsizleşiyoruz. Mersin'deki bayrak yakma olayından sonra halkı galeyana çağıran medya ile Trabzon olayından sonra soğukkanlılığa çağıran medyanın dili arasında fark var mı? Muhalefet de çağın ruhundan uzaklaştıkça bu ortak dile sarılıyor, sistemle köşe kapmaca oynuyor. Bir taraf Mersin olayından sonra galeyan, Trabzon olayından sonra soğukkanlılık sergilerken, diğer taraf birinci durumda soğukkanlılık, ikinci durumda galeyan sergiliyor. Bir taraf bayrak methiyeleri düzüyorsa, diğer taraf bayrak yakma hakkı methiyeleri düzüyor. Sonuç olarak ruhsuz, gelecekten yalıtılmış, sadece düne ve bugüne ait tekdüze bir dille yazılmış tek bir metnin iki ayrı paragrafını okuyoruz ve çok sıkılıyoruz!

Bu dili, bu tarih anlayışını, bu düşünce şablonlarını kırabilmenin tek yolu sanki Çağın Ruhu'nu yakalamaktan geçiyor. Çağın Ruhu başıboş sokaklarda koşturup duruyor!

Gelecekte hangi eski haritanın içinde yaşayacağız?

Ruken Kızıler

Sorularını dümene almış, yelkenini bol "güneşle" doldurmuş felsefecimiz Nermi Uygur'u kaybettik

İçten seslendi, dışa taştı...

"Hem bilimle hem ozanlıkla sınırdaş bir felsefe-deneme uğraşı içindeyim. Tüm yaşamım bu benim. Böyle örülmüş her şeyim. Hayal gücünden yana yoksul sayılmam, şuracığı şöyle, buracığı böyle olabilirdi diyorum. Gene de başka bir yaşam tasarlayamıyorum kendime" (1).

Bir kitabı ya da bir yazarı tanıtmak için en iyi yollardan biri alıntı yapmakmış, geçenlerde okuduğum bir yazıya göre. Şimdi bu benimki alıntı içinde alıntı olacak ama, belki de Nermi Uygur'u biraz olsun farklı yönleriyle okuyucuya anlatmanın en güvenilir yolu bu. Ama hangi birini alıntılayacağım? *Yaşama Felsefesi*'nden seçsem, *Dipten Gelen* kıskanmayacak mı? *Güneşle*'den alsam, *Kültür Kuramı* sormayacak mı? Hiçbiri diğerinden bağımsız ya da önemsiz değil bu denemelerin.

Nermi Uygur'la TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi) Hizmet Ödülü'nü aldığı zaman bir söyleşi yapmak istemiştim. Fakat sağlık nedenleriyle reddetmişti bu teklifimi. Felsefe dünyamızda belki de en çok okunan isimlerden biriydi ve bu aşinalıkla söyleşmeyi teklif etmiş, reddedilince de biraz öfkeyle karışık anlayamamıştım. Oysa bu yazıyı hazırlarken fark ediyorum ki Nermi Uygur, herkeslerden kıskandığı zamanını, belki de sadece filozof-yazarlığa ayırmış bir kişi. Sorularını, dümene almış ve merakı onu nerelere götürdüyse yelkenini hep bol "güneşle" doldurmuş bir yazar.

Arslan Kaynardağ'la yaptığı bir söyleşide çok da keyifle bahsettiği takma ismi "Sorucu". Okuyacağınız denemede, bu söyleşiden olabildiğince yararlandım, yaşam öyküsünün ayrıntılarını yine de onun ağzından aktarmak ihtiyacıyla ve yukarıda değindiğim güven kaygısı nedeniyle…

Felsefeyi, ilkokulda seçmiş

15 Ocak 1925'de İstanbul'da doğan Nermi Uygur, devlet memuru babası İbrahim Etem ve Mediha Uygur'un ilk çocuklarıdır. Kız kardeşi daha sonra aileye katılır. 1936'da bitirdiği Büyükada İlkokulu'ndayken sorularının peşine düşmeye karar verir. Çevresindekilerin hiç sorgulamadan kabul ettiği çoğu yanıt, onun için sorun olur daha o yıllarda. "Felsefe bu senin soruların, ileride felsefe okuduğunda anlayacaksın" denilen her konu, lisede felsefe okumaya başladığında daha da çetrefilleşir. Bilim öncesi koşuşturma diye adlandırdığı bu arayışı onu Galatasaray Lisesi'nin Latince Bölümü'nü bitirdiğinde "doğal olarak" felsefe okumaya götürür. "Ne var ki felsefe dersleriyle, sorularım azalacağına arttı" diyen Nermi Uygur kendisi için "en doğal şeyi" yaparak 1944 yılında İstanbul Üniversitesi'nin Felsefe Bölümü'ne yazılır (2). Çoğu arkadaşının mühendislik mi, hukuk mu diye kararsızlıkta kaldığı bu dönemde o hiç zorluk çekmemiştir. Fakat bu seçimi, onu zor koşullarda okutan babası tarafından şiddetle reddedilir. İkinci Dünya Savaşı devam etmektedir ve babası Trakya'da Atlı Takım Komutanlığı'nda yeniden askere alınır. Üniversiteye kaydolduğu o yazı ailece babasının askerlik yaptığı yerde bir çadır içinde geçirirler. Babası, onun kimya mühendisi olmasını istiyordur ve sonunda İngiltere'de kimya okuması için bir burs bulmuştur ama, uçağa bineceği güne kadar "kimyadan bana ne, felsefeden başka şey olmaz" diyen oğlunu ikna edemez (3). Nermi Uygur sonunda istediğini yapar. O sırada ağır bir hastalık geçiren babasının haberi olmadan felsefeye yazılır. Daha sonra eşi Mediha Hanım'la da sorunları olan İbrahim Bey ailesini bırakarak Bursa'ya taşınır. Nermi Uygur çok uzun yıllar babası ile dargın kalacaktır. Aileyi geçindirme işi onun üstüne kalır ama, bir yandan üniversite devam ediyordur. Geceleri bir ecza şirketinde bekçilik yaparken, gündüzleri okula gider.

Üniversitenin son yıllarında felsefe alanında daha derin açılımlar yapmak için, kültür dünyasına yönelir. Yabancı dillere olan düşkünlüğü ile Batı filolojilerinden dersler alır. Bu arada sanat tarihi, Türkoloji, klasik filoloji derslerine katılır; denemelerinin altyapısını böylelikle oluşturmaya başlar. Yazları yabancı dili sayesinde Anadolu'daki arkeoloji gezilerine katılır. "Bir yeniden doğuşa kavuşmuşcasına, sinemadan, tiyatroya, konfe-

ranstan sergiye koşuyordum. Edebiyat, atılımlı bir derlenip toplanış içindeydim o yıllarda; şiir doruklara tırmanıyordu. MEB Klasikleri Dizisi kapışılmaktaydı. Tadı damağımda kalan kitaplarla büyüyordum" (4).

1948 yılında İÜ Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden pekiyi dereceyle diploma alır. Fakülte'yi bitirdiği bu yıllarda babası birden çıkagelir üniversiteye. Oğluna yeni bir çanta hediye ederek, "Geç kaldım, felsefenin böyle ciddi olduğunu bilseydim. (…) Söyle bakalım şimdi, şu felsefe dediğin şey de ne demek?" (5). Çok acılar çekilir ama dargınlık kalmaz.

Askerliğinden sonra 1950 yılının Ocak ayında gerekli yeterlilik sınavını vererek felsefe bölümüne asistan olarak atanır.

İnsan-toplum-tarih bilimlerinin bilgi-mantık temellerine ilişkin bir tezle felsefe doktoru olur. Doktora hocası Ordinaryus Profesör Dr. Heinz Heimsoeth ve Macit Gökberk'dir. 1950'de tanıştığı hocası Heinz Heimsoeth'le İstanbul'da ve Köln'de uzun yıllar birlikte olurlar. Ders ve seminerlerini, konuşma dizilerini çevirir. Doktorasını birlikte tamamladığı hocasından çok şey öğrenir.

1952-54 yıllarında Almanya ve Fransa'daki fenomenoloji arşivlerinde bulunan ve çoğu yayınlanmamış bilimsel belgeleri, yorumlayıp değerlendirdiği "Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu" adlı doçentlik tezini hazırlar. Bu çalışmasıyla 1958 yılında Türk Dil Kurumu Bilim Ödülü'nü de kazanacaktır.

1961'de Nilgün Hanım'la evlenir. Bir yıl sonra kızları Pınar dünyaya gelir.

1964'de gerekli sunuş tezleri ve kollokyumlardan sonra felsefe profesörü olur. Çeşitli dönemlerde İstanbul Üniversitesi tarafından Almanya, Fransa ve Belçika'daki çeşitli üniversitelere gönderilir. Bu arada iki kez ikişer yıllık aldığı Humboldt bursuyla Köln ve Bonn üniversitelerine giderek çalışmalar yapar. Kadrolu felsefe profesörlüğüne atandığı İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde, yaş haddinden emekli olacağı 1992 yılına kadar Felsefe Tarihi Anabilim Dalı Başkanlığı yapar.

Nermi Uygur'un Türkiye'nin bilim, düşün, edebiyat ve eğitim alanlarında yaptığı katkılar ayrı ayrı ele alınmalıdır. Fakat okuduğunuz bu biyografik deneme çabasında birkaçına çok da derinleşemeden yer verilecek.

Önce öğrencisi sonra öğretim üyesi olarak bulunduğu İstanbul Üniversitesi, 1930'lu, 1940'lı, 1950'li yıllarda en parlak dönemini yaşamaktadır. Savaştan kaçan ve Türkiye'ye sığınan Alman bilim insanları, üniversitelerimizin özellikle kültür bilimleri eğitimi veren bölümlerine gelerek önemli katkılarda bulunurlar. Çağdaş üniversite ortamının yaratılmasında kurumsallaşmayı ve eğitimin içeriği anlamında Batı'nın "Aydınlanma" birikimini aktarırlar. Özellikle de İstanbul Üniversitesi, Alman hocaların birikiminden nasibini fazlasıyla almıştır. Bu yıllarda eğitim gören Nermi Uygur da "Von Aster, Kranz, Fricke, Bean, Auerbach, Davies, Dietz, Heimsoeth, Rothacker, Gökberk, Tanpınar…" gibi isimlerle tanışarak bu oluşumun içinde yoğrulur adeta.

"Öğrenciye hizmetten tad alırım…"

Üniversitede öğretim üyeliğine başladığı doçentlik yıllarından itibaren Nermi Uygur, yönetim kademelerinde yükselmek yerine bu anlamda sönük ve örtük bir öğretim üyesi olarak kalmayı tercih eder. Fakültede eğitimci yönüyle yer alacaktır. "Her şeyden önce, bir insan olarak saygı duyarım öğrenciye; hizmetten tad alırım; biriyle çalışmayı benimsedim mi zamandı, paraydı, kitaptı, hiçbir şey esirgemem. Öğreterek öğrenmeye, öğrenerek öğretmeye bayılırım" (6). Bir yandan öğrencilerinin de en az kendisi kadar sorarak düşünen bireyler olmalarını ister. Bu arada en ayırt edici özelliği, okuduğu, incelediği ve aktardığı konuları bizzat orijinal dilinde verme çabasıdır. Öğrencilerini, elden düşme bilgilerle oyalamak istemez, onların doğrudan doğruya filozofların soluğunu duymalarına önem verir (7). Bu ilkeler, onun eğitimciliğinin varoluşsal temelleridir. Felsefe eğitimini, ders kitaplarındaki bilgileri, öğrencilerin kafalarına taşıyan teknik bir iş olarak algılayan hocalarla çatışır. Belki de bu anlayışa hizmet edeceği korkusuyla hiç ders kitabı yazmaz. Kendisi vazgeçilmez bir biçimde sorular sorarak okuyup düşündüğü için, öğrencilerinin de sorularının peşinden giden, araştırma yapan kişiler olmasını ister.

"Taşıma felsefeyle düşünme-değirmeni dönmez…"

Ülkemizde pek çok alanda olduğu gibi kültür bilimleri alanında da özgünlük hep sorun olmuştur. Kendi karakteristiğini edinmiş bir düşün ortamı yaratmak, belki de en fazla genç Cumhuriyet'in kültür kuramını yaratmaya çalışan aydınların derdi olmuştur. O canlı oluşumu bizzat yaşayanlardan biri olan Nermi Uygur'un felsefe dünyasında da özgün bir filozof olmak amaçtır. Onun deyişiyle "Taşıma felsefeyle düşünme-değirmeni dönmez. (…) Kendi içinde büzülen kurur, dışta yaşamaya kalkışan yok olur" (8). Aşağılık duygusuna kapılmadan, kendi felsefemizi yaratma kaygısı onun tüm deyişlerinin içine sinmiştir. Bizden filozof çıkmaz gibi yakınmalara hiç kulak asmaz. Yapıtlarını kuşatan konular daima vardır. "Başkasının beni sorunu", dil eleştirisi, felsefenin ödevleri, edebiyatın sınırları, kültürün yapısı, kuram-eylem bağlamı, yaşam felsefesi, vd. Hemen her yapıtında iç içe geçen sarmallar gibi (9) işlenen bu konular, Nermi Uygur'un dilinin kıvraklığında ha bire açılıp serpilir. Bu anlamda, ele aldığı kavramların peşini bırakmaz, her yeni yapıtında, bir öncekinden ödünç alarak besler, büyütür onları. Derinleşmeyi sevmesi ve bunda ısrar etmesi yapıtları arasında bir "iç diyaloğu" yaratır (9).

İlk kitabı olan *Edmund Husserl'de Başkası'nın Beni Sorunu* hariç diğerlerinde felsefe tarihine pek yaklaşmaz. Neden mi? Sorularını da ya-

nıtlarını da kendi yolu yöntemiyle ve diliyle, aramak, bulmak isteyecektir. "Başkalarının kotardığı felsefeleri kotaracak sereserpe zamanım olmuyor çok kez. Bir türlü sonu gelmiyor sorularımın, içimden çağlayan sorunların" (10). Bu anlamda akımlarla da pek iyi geçinmez. Çeşitli kavramlara saplanıp habire deşen, tek bir okulun filozofu olmak istemez. Ona göre kendini güvende hissetmek isteyen, dışa kapalı kişilerin işidir akımlar. Yalnız, fenomenolojiye, varoluşçuluğa, bilimciliğe, onun felsefesinde de rastlamak mümkündür.

Uygur, felsefeye günlük yaşamdan, dilden gelir

"Konuşan bir varlığım ben. İlkece, içinde kendimi dil olmadan bulduğum hiçbir zaman kesiti anımsamıyorum. Baştan beri birlikteyiz onunla. Dil insan olarak yazgım benim; dil varolma koşulum benim" (11).

Bir felsefesever, dilsever, kültürsever olarak "Türkçe felsefeyi" yaratanların en önemli temsilcilerindendir. Sadece düşünerek gidilebilecek ufuklara öğrencilerini, okurlarını dil yardımıyla ulaştırma çabası içindedir.

Başından beri "dileye isteye, tatla bilinçle" Türkçe yazar; bir Osmanlıca dönemi yoktur. Wittgenstein'ın "Dilimin sınırları, dünyamın da sınırlarıdır" sözü Nermi Uygur için, "Dilimin sınırları yok, dünyamın da…" şeklinde değiştirilebilir. Dil onun en verimli üretim alanlarındandır. Sözcüklerle oynar, köküne iner, bozar, birleştirir… Sürekli dener ama hep daha çok anlaşılmak kaygısıyla. Okuyucusuna saygısı olan yazar anlaşılmak ister; sözünü apaçık söylemelidir ona göre. Özellikle Voltaire, Stendhal, Hume, Russell gibi ustalardan öğrenir bunu. "Elimde değil: Ağır ağdalı deyişler, yabancı sözcükler kullanmak bir diken gibi batar içime. Duru yazmaya sığlık belirtisi diye değil, tam tersine düşünme aydınlığı gözüyle bakıyorum" (12).

Felsefe ve dilin sınırlarını "deneme" ile zorlar

Felsefe ve dildeki arayışları, sınırları zorlayışları Nermi Uygur'u deneme yazarlığına götürür. Felsefe ve edebiyatın buluştuğu, oynaştığı, birbirini kıskandığı, beslediği denemelerdir bunlar. Bir edebiyatçımızdan ödünç alarak: "hırçın sevgili, hiperaktif çocuktur" Nermi Uygur denemelerinde. Bir yerde sorduğunu başka bir yerde yanıtlar. Bir bakmışsınız peşine düşmüşsünüz. Anlaşılmak ister, özen ister, derinleşmek ister Nermi Uygur. Kısa denemeleri giderek bilgece deyişlere dönüşür: "Susulan yerde felsefe barınmaz", "Felsefeyi sevmek felsefeyle varolmaktır. Felsefeyle varolmak içinse felsefede yok olmak gerekir.", "Kendi yaptığı maymuncukla tüm güçlük kapılarını zorlayan filozof, giderek maymuncuğu kullanabilmek için gereksiz kilit yapımına girer", vd. (13). Her biri ayrı tad, ayrı bilgelik… Onun felsefesi ne bilim-mantık keskinliğinden yoksundur ne de edebiyattan uzaktır, en çok yaşama yakındır. Kat kat anlam yükleri ile dolu olan bu felsefe denemelerinin her bir kıvrımına inmek, dolaşmak ne yazık ki bu yazının harcı değil. Okuyup düşünmek, düşünüp yaşamak gerek onları.

Tüm çabasıyla insanın varoluşunu anlamaya yönelmiş bir filozof-ozan Nermi Uygur. Her yapıtıyla kendi evrenini yeniden kurmaya çalışmış ama, eksik gedik kaldıkça, beğenmeyip yıkmayı da yine kendi bilmiş bir oyunbozan. Deneme de bütün olanaklarıyla Nermi Uygur'un felsefesine hizmet etmiş. Denemelerinin konuları asla salt felsefeyle sınırlanmamış. "Dil-insan-kültür" ilişkisini çok farklı alanlarda incelemiş. "Dağlar, ovalar, kıyılar, ormanlar, türünden birbirinden ayrı yapıda yörelerle uğraşıyor diye, bir haritacıya, bu çeşitli uğraşlar arasındaki birliği göster, deyince ne der: Çeşitli şeylerle mi uğraşıyorum, amacı, ölçeği sınırlı bir harita bu" (14). Kendi iç dünyasından kaynaklanan soruları onu nerelere götürdüyse, okurlarını da oralara sürüklemiş, hem felsefe yapmış hem çok okunmuş, sormuş, düşünmüş, düşündürtmüş, içten seslenmiş, dışa taşmış… Zamanı el verdiğince yazılı-sözlü insan ürünlerini işlemiş bir düşün emekçisi Nermi Uygur. Kendisini geçtiğimiz Şubat ayının 21'inde kaybettik. Bir filozofumuzu kaybettik… Bu yazıya aldığımız Nermi Uygur deyişleriyle bir parmak bal çalmak istedik ağzınıza. Onu tanımayan, okumayan kalmasın diye…

"Ne ki yaşam, kısacık. Başka şeyler de var ama, şimdiki açımızdan baktıkta, benim için: Masa, dağ, sokak… Masa: felsefe. Dağ: Doğa. Sokak: İnsan ilişkileri. Baktım ki masa'da gömülüyorum, 'şöyle bi çıkayım' diyorum; kırlar insanı yıkıyor, arındırıyor. Deniz, orman çok gelince, bırakıveriyorum kendimi kente. Kent çekilmez oldu mu, masam bekliyor beni. Benim dinim: Neredeysem oradayım; şimdime veririm kendimi; yalapşaptan tiksinirim; ezbere yaşamam" (15).

DİPNOTLAR

1) Arslan Kaynardağ, Felsefecilerle Söyleşiler, s.160.
2) Age, s.123-124.
3) Age, s.124.
4) Age, s.167.
5) Age, s.125.
6) Age, s.127.
7) Age, s.127.
8) Age, s.139
9) Betül Çotuksöken, Nermi Uygur'un Felsefe Dünyasından Kesitler, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1995.
10) Arslan Kaynardağ, Felsefecilerle Söyleşiler , s.154.
11) Nermi Uygur, Kültür Kuramı, YKY, 2. Baskı 2003, s.13.
12) Arslan Kaynardağ, Felsefecilerle Söyleşiler , s.145.
13) Nermi Uygur, Yaşama Felsefesi, YKY, 2005, s.7-8.
14) Arslan Kaynardağ, Felsefecilerle Söyleşiler , s.157.
15) Age, s.171.

Bir düşün-yazın emekçisiyle 44 yıl...

Nilgün ve Nermi Uygur

Nermi Uygur'un 44 yılını paylaştığı eşi Nilgün Hanım ve kızları Pınar Hanım'la Uygur Ailesi'nin Kalamış'taki sıcak ev ortamını soluyarak söyleştik. Kitap kokulu bir ev… Odalar, duvarlar dolusu kitaplarla çevrilmiş. Nermi Bey'in üretim alanı olan çalışma masası, üst üste açılmış kitaplarla, kendi karışık düzeni içinde her an çıkıp gelecekmiş gibi bekliyor.

Ayrıca, Nilgün Uygur'a bu dosyayı hazırlamamızda gösterdiği yakınlık için teşekkür etmek istiyoruz.

- Nilgün Hanım, Nermi Bey'le tanışmanızdan bahseder misiniz?

- Biz Girit'ten göç etmiş bir aileyiz. Annemin babası ve Nermi'nin babası iyi arkadaşlar. Dedem o zamanların değerli hocalarından, İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rumca biliyor. Nermi'nin babası dedemi çok sayarmış, hatta Nermi'nin iki isminden biri dedemin ismi olan Abdurrahman'dı. Gerçi Abdurrahman'ı hiç kullanmadı. Ailelerden gelen bir tanışıklıkla ilişkimiz, giderek evliliğe dönüştü.

Ben Dame de Sion'da okuduğum sırada; son sınıftayken nişanlandık Nermi ile. O bu arada Eylül ayında bin Humbolt Bursu ile Almanya'ya gitti. Haziran'da döndü ve biz o yaz evlendik. Bir sene sonra da kızımız Pınar dünyaya geldi.

Nermi Uygur bir Almanya gezisi sırasında.

- Bedia Hanım sizin çok yakın bir çift olduğunuzu ve Nermi Bey'e gerek çalışma, gerekse ev yaşamında büyük desteğinizin olduğunu özellikle söyledi.

- Evet çok yakındık, hep birlikteydik. Onun ilk kitabı hariç hepsini ben daktilo ettim. O müsveddesini yazardı, ben de temize çekerdim. Çok birlikteydik. Fakülteye haftada üç gün gider, diğer günler evde çalışırdı. Prova düzeltmesi ile ve pratik işleri ile ben de ilgilenirdim. O zaman kullanılan teknik nedeniyle iki-üç kez tashih okumak gerekirdi, aslında zor işlerdi. O kadar kolay okunan müsveddeleri de yoktu Nermi'nin. Her taraftan oklar çıkarır, girintiler yapar. Önce onları deşifre etmek gerekirdi. Başka birilerine yaptırtması pek mümkün değildi. Ben hem alışmıştım yazısına, hem de takıldığımda hep birlikte olduğumuz için sorabiliyordum kendisine, gece-gündüz fark etmez yazıyordum. Devamlı konuyu takip etmem gerekiyordu ki doğru yazabileyim fakat, sürekli ekler yaptığı için cümlelerini, takip etmek çok güç oluyordu. Ama itirazlarıma rağmen bu şekilde yazmaya devam etti.

Evde onun rahat çalışabilmesi için ortam yarattık daima. Çalışırken çok sessizlik isterdi. Pınar dahil hepimiz huzuru sağladık. Hep okumaya dayalı, onun çalışmasını ön planda tutan, sessiz, sade bir yaşamımız oldu. Daha sonraları da onun sağlığı önem kazandı.

- Çok özverili bir eş olmuşsunuz…

- İnsan sevince bunlar özveri gibi olmuyor. Birbirinizi tamamlıyorsunuz.

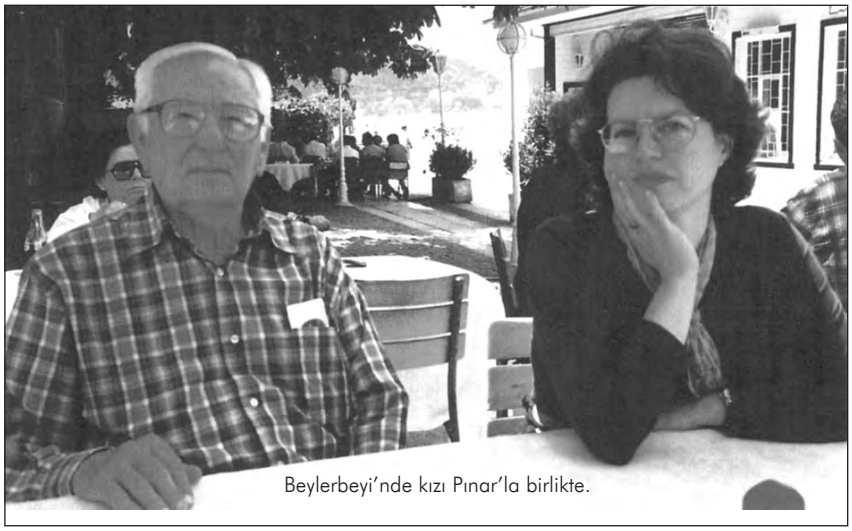
- Pınar Hanım, sizin ilişkiniz nasıldı babanızla? Bir felsefecinin kızı olmak birtakım yükleri beraberinde getirdi mi?

- Bizim aramızdaki yaş farkı büyüktü ama, bunu hiç hissetirmedi babam. Uğraştığım her şeye ilgi duyardı. Karşı çıkmasına rağmen üniversitede biyoloji okumayı seçmiştim. Bir baktım benimle konuşabilmek için biyoloji kitapları okumaya başlamış.

- Nilgün Hanım, eşiniz, ilgi alanı geniş bir yazardı aynı zamanda?

- Çok yönlü bir merakı vardı ve bu merakını doyurabilmek için sürekli okuyordu. Bu nedenle hep zamanının azlığından şikayet ederdi. Zamanını çok kıskanırdı, zamanına çok düşkündü. Özellikle sabah saatleri çok daha verimli çalışırdı. Güneşle kitabının adı buradan geliyor. Genellikle her gün öğleye kadar yazardı. Daha sonra okumalara başlardı. Asla tek kitap okumazdı, aynı zamanda 5-6 kitaptan daha fazlasını okurdu. Benim yapamayacağım bir şeydi bu. Masasının üstü, tepeleme, sayfaları açılmış üst üste konmuş kitaplarla dolardı. Biraz yorulduğunda kahve molası verirdi. Gelir bize takılırdı. Çok neşeli bir insandı, sohbet etmek çok hoşuna giderdi. Sonra bir bakmışsınız yok olmuş ortalıktan, anlardık ki dinlendi, enerji topladı ve tekrar masasının başına döndü. Bu arada yürüyüşleri hiç ihmal etmezdi, doğayı çok seviyordu.

Türkçe'ye çok düşkündü ve yabancı dile de çok yeteneği vardı. Almanya'da, Fransa'da, İngiltere'de konuştuğu zaman kimse onun yabancı olduğunu anlamazdı ve şaşırırlardı Türk olduğunu duyunca. Kısa süreli de uzun süreli de çıkardık yurtdı-

Beylerbeyi'nde kızı Pınar'la birlikte.

şına. 1979'dan sonra 3 yıl kadar bir Alman üniversitesinde ders verdi. Tabii yazları buraya dönüyorduk, çünkü çocukluğunun geçtiği Büyük Ada'dan kopamıyordu. Almanya'dan iyi teklifler gelmişti kalması için ama, sonunda burası ağır bastı.

- İzlediğimiz kadarıyla Nermi Bey çok ortada olan bir insan değildi. İzole bir hayatı vardı diyebilir miyiz?

- Evet, kopuk yaşamayı seviyordu. Örneğin üniversitede ya da daha başka yerlerde etkinlikler olurdu sürekli, söyleşi teklifleri gelirdi gazetelerden, kabul etmezdi.

- **Pınar Uygur Beler**: Zamanı çok değerliydi babamın ve birisine katılsam diğeri de çağıracak şeklinde düşünüp hepsini toptan reddediyordu galiba. Zamanını paylaşmak istemezdi. Ayırdığı küçücük zaman dilimlerini de en yakın çevresiyle geçirmeyi ya da yürüyüş yapmayı tercih ediyordu. Çok yumuşak bir insan olduğu için insanları bu nedenle kırmaktan çok çekinirdi. Daha aile içinde bir yaşamı seçti. Zaten babamın sağlık durumu da sürekli özen istiyordu. Yeme-içmesi sorundu.

- Nermi Bey'in öğretim üyeliği maaşıyla geçinebildiniz mi? Maddi zorlukları oldu mu yaşamınızın?

- Sadece o maaşla geçinmemiz imkânsızdı. Bir kere Nermi'nin her ay çok ciddi kitap harcaması oluyordu. Dayanamazdı kitaplara. Hep yurtdışından kitap getirtirdi. Benim de ailemden gelen birtakım gelirlerim vardı. Nermi de maaşını alır almaz getirip bana verirdi. "Bende kalırsa biz ayın ortasını getiremeyiz" diyerek. Bunun için bizim hayatımızda para işleri bana aitti daima. Sıkıntımız oldu diyemem. Şu anda oturduğumuz eve 1968'de taşındık, Nermi bu evi çok sevdi. Evin en aydınlık odasını onun çalışma odası yaptık, çünkü ışığı çok seviyordu.

- Nermi Bey çok üretken bir yazarımız. Yazmadığı dönem olmamış galiba.

- Son bir buçuk yıl hariç, sürekli yazdı. Hatta hastalanmasından önce son kitabı *Eşekler, İkindiler, Yetişimler* çıktıktan sonraydı, yine bir şeyler karalıyordu. Küçük küçük kağıtlara yazar, onları ceplerinde taşırdı. Bir hazırlığı vardı. Ama maalesef müsvedde olarak kaldı.

- Yazarlığına gelirsek… Denemeye olan sevgisi…

- Denemeyi seviyordu çünkü sorgulamayı çok seviyordu. Hiçbir ders kitabı yazmamıştır Nermi. Kitapları hep denemelerden oluşuyordu. Kitabın ismini koyarken konuşurduk genellikle, tabii kendi koyuyordu sonuçta ama sohbetimiz olurdu.

- **P. U. B.** : Gittiği her yere, küçük not kağıtlarını, ataşlarını, kalem uçlarını taşırdı. Kırtasiye malzemesine hiç dayanamazdı. Onu mutlu etmek için kalem ya da bir başka kırtasiye malzemesi almak yeterliydi. Gülücükler açardı yüzünde. Çok küçük şeylerden çok içten mutluluklar üretirdi ama bir o kadar da çabuk, önemsiz şeyleri sorun edip üzüntüye kapılırdı. Ama yeniden neşesine kavuşması zor olmazdı…

Nermi Uygur'un bütün yapıtları

Edmund Husserl'de Başkasının Ben'i Sorunu *(İlk baskı 1958, YKY 1998)*
Dilin Gücü *(İlk baskı 1962, YKY 1997)*
Felsefenin Çağrısı *(İlk baskı 1962, YKY 1995)*
Dünya Görüşü *(İlk baskı Elif Kitabevi, 1963)*
İnsan Açısından Edebiyat *(İlk baskı 1965, YKY 1999)*
Güneşle *(İlk baskı 1969, YKY 1997)*
Türk Felsefesinin Boyutları *(İlk baskı 1974, YKY 2002)*
Kuram-Eylem Bağlamı *(İlk baskı 1975, YKY 1996)*
Dil Yönünden Fizik Felsefesi *(İlk baskı İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979)*
Yaşama Felsefesi *(İlk baskı 1981, YKY 1998)*
Kültür Kuramı *(İlk baskı 1984, YKY 1996)*
Bunalımdan Yaşama Kültürü *(İlk baskı 1989, YKY 1997)*
Çağdaş Ortamda Teknik *(İlk baskı 1989, YKY 2002)*
İçi Dışıyla Batı'nın Kültür Dünyası *(İlk baskı 1992, YKY 1998)*
Tadı Damağımda *(YKY 1995, 1996)*
Başka-Sevgisi *(YKY 1996)*
Salkımlar *(YKY 1998)*
Dipten Gelen *(YKY 1999)*
Denemeli Denemesiz *(YKY 1999)*
İçimin Sesi *(YKY 2001)*
Eşekler, İkindiler, Yetişimler *(YKY 2003)*

"Türkiye'de felsefe Nermi Uygur'un yapıtlarıyla ses getirdi"

Prof. Dr. Bedia Akarsu ile Teşvikiye'deki evinde söyleştik. Bedia Hanım, Nermi Uygur'la 1940'lı yıllara uzanan dostluklarını, Cumhuriyetimizin ilk yıllarındaki dil, eğitim, kültür seferberliğine katkılarını, Türk Dil Kurumu'ndaki çalışmalarını paylaştı bizimle. Bu uzun soluklu söyleşiden, birkaç anıyı aktarabildik bu sayımızda. Fakat gelecek sayılarda daha geniş bir şekilde yer vermek dileğiyle…

Nermi Uygur'la ilk tanışmamızı hiç unutmuyorum, bir gün kütüphanede oturuyorum kapıdan bir genç girdi içeri ve yanıma oturdu, ilk sorduğu soru: "Acaba burada hocalar anlayışlı mıdır?". "Merak etmeyin anlayışlıdırlar, ne için sordunuz" dedim. "Ben Galatasaray mezunuyum, fakat çalışmak zorundayım. Derslere her gün gelemeyebilirim". Bu ilk konuşmamızdı onunla. Nermi Uygur çabuk uyum sağladı Fakülte'ye; tabii Macit Gökberk'in ikimizin de elimizden tutması ve bizi asistanı olarak alması burada çok önemlidir. Bizim bölümde iki kürsü vardı o zaman, Felsefe Tarihi Kürsüsü ve Sistematik Felsefe Kürsüsü. Daha sonraları Sistematik Felsefe ve Mantık Kürsüsü ve ayrıca zorla İslam Felsefesi Kürsüsü'nü de Fakülte Kurulu eklemiştir. Bizim dönemdeki iki kürsüden Sistematik Felsefe'nin başında Vehbi Eralp vardı; Hüseyin Batuhan ve İsmail Tunalı o kürsüdelerdi. Macit Bey de Felsefe Tarihi'nin başındaydı. Macit Bey öğrencilerine çok yakınlık gösteren bir hocaydı, derslerinde çok ciddiydi yanına varılmazdı gerçi. Örneğin Takiyettin Mengüşoğlu ile seminerlerinde çok rahat konuşurduk ama, Macit Bey çok sertti.

O yıllarda Felsefe Bölümü'nün ünlenen yürüyüşleri vardı. Yürüyüş dediğim en azı 20 km. Fakat o zaman İstanbul'un çevresi olağanüstü güzellikteydi. Belgrad Ormanları'na yürürdük ta Şişli'den. Önce Kağıthane'ye iniyorduk, oradan da ormana yürüyorduk.

Vapura biner karşıya Paşabahçe'ye çıkardık. Paşabahçe'den ormanlar içinden geçip Polenezköy'e yürürdük. Bir tanesini daha söyleyeyim bu yürüyüşlerin, çok şaşıracaksınız: Kartal'a giderdik trenle, oradan Yakacık'a çıkarız, Yakacık'tan Kayışdağı'na, oradan da Alemdağ'ına… Eşsiz anılarımızın olduğu yürüyüşlerdi bunlar. Tabii bu yürüyüşlerin başında Macit Bey vardı ve en az 20, bazen 40 kişi olurduk. Özellikle Nermi her yürüyüşe katılır, Macit Bey'le sürekli felsefe konuşmaya çalışırdı. Macit Bey bazen isyan eder, "Fakülte'de yeterince konuşuyoruz, burada da başka şeylerden bahsedelim Nermi" derdi.

Macit Bey, Nermi ve ben çok bağlıydık birbirimize. Tilla diye bir pastane vardı o yıllarda Beyoğlu'nda, Alman bir kadın işletiyordu. Haftada bir gün oraya giderdik hep beraber. Daha sonra Salah Birsel katılmaya başladı, Sabri Berkel, Necati Cumalı, sanat çevresinden ressamların, edebiyatçıların da katıldığı geleneksel toplantılara dönüştü bu birliktelik. Nermi, bu çevreyle ilişkilerini böylelikle kurmuş oluyordu.

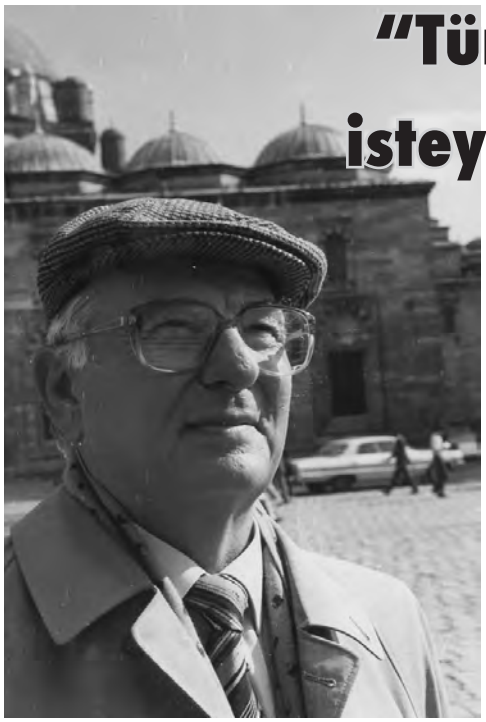
Prof. Macit Gökberk öğrencileriyle yaptığı yürüyüşlerden birinde (1952). Soldan sağa: Sabri Özbaydar, Bedia Akarsu, Nermi Uygur, Macit Gökberk.

Çok okuyan, bilgisi geniş bir kişiydi, çok hızlı okurdu. En güzel özelliği de durmadan yazıyor olması. Eşi Nilgün söylemişti her gün yazarmış. Dil bakımından çok zengin bir Türkçe'si vardı elbette. Eski Dil Kurumu'muz kapanmadan önce yazarlar arasında bir döküm yapmışlardı, en çok kim öz Türkçe kullanıyor diye. Nermi Uygur birinci olmuştu yüzde 95 öz Türkçe kullanımıyla. Yüzde 95 yazıp, anlaşılır olmak zor iş.

Eşi Nilgün'le tanışmak, onun için büyük şans olmuştur. Çok yardımı oldu, yazılarını yazardı, eli ayağı olmuştu. Nermi kolay bir insan değildi. Çok vesveseliydi. Hayatı boyunca kendisini hasta zannetti örneğin. Uzun yıllar önce yine bir hastalığından bahsediyordu, inanmamıştım ben de yine vesvese içinde olduğunu zannetmiştim. Sonunda gerçekten hastalandı ve kalp ameliyatı olması gerekti. Hastaneye yattı, bypass olacak, ziyarete gittim kendisini. "Nermi inanmıyorum hastalığına" diye takıldım. Ne dedi biliyor musunuz: "Ben de inanmıyorum". Bunlar onun çocuksu yanları. Zaten onca kitaba rağmen sevgili dostum, hep bir yanıyla çocuk kaldı.

İnsanların onun hakkındaki düşüncelerine önem verirdi. Geçenlerde düşündüm de arkasından çıkan yazıları görseydi çok mutlu olurdu. Adeta yarınlar için yaşadı Nermi. İnsan kendisine ne kadar güvenirse güvensin yine de merak ediyor tabii başkalarının düşüncelerini. Kendine güvenirdi Nermi, bazen şakayla bu memleket beni çikolata ile beslemeli de derdi.

Felsefe onun yapıtlarıyla Türkiye'de ilgi çeken bir alan haline geldi diyebiliriz. Pek çok felsefeci yetişti Türkiye'de ve bu kişilerin yetişmesinde önemli katkıları olmuştur. Yetiştirdiği asistanları şöyle bir hatırlamaya çalıştığımda: Önay Sözer, Teoman Duralı, Betül Çotuksöken, Atilla Erdemli, Medar Atıcı, ilk akla gelen isimler. Nermi iyi bir felsefe formasyonu aldı ve çok çeşitli alanlara olan ilgisini bu formasyonu sayesinde denemelerle aktardı. Formasyonu iyi olduğu için denemeleri de sağlam oldu. Şimdi görüyorum ki gençler seviyorlar onu.

"Türkçe'ye güvenini tazelemek isteyenler Nermi Uygur okusun"

Nermi Uygur, başından beri edebiyat-felsefe sınırında yer alan ama çerçevesi felsefi, içerik olarak da edebi tat veren kitaplar kaleme almıştır diyebiliriz. Ama bütün bu çalışmalarında sıkı akıl yürütmelerle bezeli, düşünülebilecek olan her şeyi düşünme tarzında bir kavrayış var. Olanaklı bütün düşünme modellerini hesaba katar Nermi Uygur. "Mızıkçılıktır" bunun adı bir yandan da onun için.

Prof. Dr. Betül Çotuksöken ile söyleşi
Maltepe Üniversitesi Felsefe Bölümü Başkanı

- Nermi Bey'le ilk karşılaşmanızı, üniversite yıllarınızı ve giderek öğrenci-meslekdaş ilişkisine dönüşen beraberliğinizi kısaca anlatır mısınız?

- İlk olarak, Nermi Bey'le öğrencisi olarak tanıştım. İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde 1968'in Kasım ayında, bir çarşamba günü, dersine ilk girdiğim hocadır Nermi Uygur. Sahneye çıkan bir aktör gibi ders yapıyordu adeta. Tıklım tıklım dolu anfinin kapısından adımını attığı an konuşmaya başlardı. Gözümün önüne getiriyorum da kolunun altında bir yığın kitapla gelirdi hep.

Son yıl, o zamanlar bitirme tezi hazırlanırdı; şimdiki yüksek lisans tezine hemen hemen eşdeğerdi. Nermi Uygur'un çok az öğrenci seçtiği dillerde dolaşırdı ve bu seçiciliğin de cazibesine kapılarak danışmanım olması için başvurdum. Nermi Bey kabul etti; belki de daha önceden aldığım Latin Dili ve Edebiyatı Sertifikası bu kararında etkili olmuştur. Lucretius'un *De Rerum Natura*'sında "Evrenin İlkesi Problemi" adlı bir çalışma yaptık birlikte. Unutmuyorum A4 büyüklüğündeki sayfalara önlü, arkalı yazmıştım tezimi tutumluluk olsun diye ve Nermi Bey bana çok kızmıştı, bir daha böyle yazmayacaksın demişti. O yıllarda hocanın biraz ulaşılmaz bir hali vardı, öğrencileri ile çok mesafeliydi, odasına kolay kolay girip çıkamazdık. En rahat olabildiğimiz hocalarımız Takiyettin Mengüşoğlu ile Bedia Akarsu'ydu. O yıllar siyasi ortamın giderek gerginleştiği yıllardı ve şunu söyleyebilirim, eğer kişinin okumaya yönelik kendi iç motivasyonu yok idiyse iyi bir üniversite eğitimi de yoktu. Ama bir şeyler yapmak isteyenlerin de bol zamanı vardı. Ben de zamanımın büyük bir kısmını Latin Dili ve Edebiyatı Kütüphanesi'nde geçiriyordum o yıllarda.

Nermi Uygur, seçkinci ve seçiciydi; bizim gözümüzde ulaşılamaz bir hocaydı adeta, tıpkı Macit Gökberk gibi… Kendisi çok çalışkan bir hocaydı bizim gözümüzde. Zamanını sadece daha çok okumak ve yazmak için kullanıyordu. Aslında bu temposunu hayatı boyunca da sürdürdü. Belki de bu yüzden çok dışa dönük olmadı. Bu yüzden onu hayatı boyunca gazetelerde, televizyonlarda görmedik. Gerçi o zamanlarda insanların kendilerini korumaları daha mümkündü galiba. Şimdi ben kendi hayatıma bakıyorum da çok farklıyız. Belki o kadar da korumamalıyız. Keşke onlar da daha dışa dönük olsalardı hoca olarak. Toplumun dönüşmesinde daha etkin olabilirlerdi belki de. Yazılarıyla tabii ki yaşıyorlar. Ama yazmayanlar geçip gittiler. Nermi Uygur büyük bir yapıt bıraktı arkasında. Okuduğumuzda kat kat anlam yükleri ile dolu olan yapıtlar…

Dediğim gibi 1968-1972 yılları arasında öğrencisi oldum. Tabii mezun olduktan sonra da bu ilişki devam etti; öğretmenlik yaptığım yıllarda, kütüphanede çalıştığım yıllarda… Ciddi bir biçimde doktora çalışmamı tasarlamaya başladığımda kendisiyle konuştum. Bana Almanya'ya ders vermeye gideceğini eğer dönerse 1-2 yıl sonra birlikte çalışabileceğimizi söyledi. Bu arada kendisiyle sürekli yazıştık, güvenini kazanmıştım açıkçası. 1981'de hoca döndü Almanya'dan ve birlikte çalışmaya başladık. O yıl Hans Vaihinger Semineri düzenledik dört, beş arkadaşla ve benim için unutulmaz bir seminer yılıydı. Nermi Bey'in odasında yapıyorduk seminerleri. Bu seminerler sırasında gördüm ki benimle uğraşıyordu, sınıyordu sürekli… Belki herkes için böyle bir yol izliyordu. Acaba şunu da yapacak mı, başaracak mı şeklinde. O sıralarda Sistematik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalı'na araştırma görevlisi alınacaktı. İlk sınav Fran-

sızca dil sınavıydı ve tek geçen ben olmuştum. Hemen bilim sınavına girdim ve sonunda Bedia Hanım'ın asistanı oldum. Böylece Nermi Bey'le bizim meslektaş olarak beraberliğimiz 1984'ten, hocanın emekli olduğu 1992 yılına kadar sürdü. Tabii ben kendisinden sürekli öğrendiğim için daha çok meslekdaş-öğrenci şeklinde bir ilişkiydi bizimki. Günlük yaşamda, sohbetlerde, yolculuklarda, sürekli bana bir şeyler öğretmiştir kendisi. Bence bu herkes için geçerliydi. Onunla konuşmak zaten bir şeyler öğrenmek anlamına geliyordu. Mükemmel, inanılmaz güzellikte bir dostluk yaşadık meslektaş-öğrenci olarak. Hiçbir pürüz olmadı ilişkimizde; benim için kullandığı tabir, "Fire vermedi Betül"-dür. Bu sözü en son ölümünden 20 gün önceki görüşmemizde duymuştum kendisinden…

- Biraz da o yıllardaki üniversite ortamını öğrenebilir miyiz sizden? Her yıl yabancı hocalar seminerler için çağrılırmış, çok sıkı seminer grupları varmış, hocaları Macit Gökberk'le birlikte yaptıkları kalabalık yürüyüşler, yolculuklar… Çok üretken bir dönemmiş. Siz nasıl bir ortamda okudunuz?

- Benim öğrenciliğim tam da 68-72 arasına denk düştüğü için oldukça olaylı geçti. Eğitim pek sürdürülemiyordu. Esas olarak doktora için üniversiteye dönüş yaptıktan sonra Nermi Bey'le çok keyifli ve önemli seminerler yapmaya başladık. Bu seminerlere mutlaka dışarıdan katılan öğrenciler olurdu. Örneğin Kant semineri, Albert Camus, Russell seminerleri… Nermi Bey daima, kendisine yakın, mesleki olarak bağ kurmaya çalışan bir öğrenci gurubu ile birlikte olurdu ama, üniversite içinde diğer bölümlerle çok sınırlı ve üst düzeyli ilişkiler kurardı. Yaptığı sohbetlerde ağırlık noktası felsefe olurdu ve hep belli bir düzeyde konuşurdu, üst düzeyde. Edebiyatın çeşitli türleriyle ilgili olarak, günlükler, denemeler okurdu, yeni çıkan kitapları çok sıkı takip ederdi. Çok geniş bir okuma yelpazesi vardı. Kültür felsefesiyle bağlantısı, felsefe ile edebiyatın kesiştiği noktalarda örneğin Albert Camus ile bağlantısı, adı çok az bilinen yazarlarla bağlantısı, onlardan alıntılar yapması, çok farklı dillerde okuyabilmesi onu hep farklı kılmıştır. Baştan sona okumadığı kitaplar hakkında konuşmazdı hoca, ayrıntısına inmeye çalışırdı.

Fotokopi tekniğinin yaygınlaşmaya başladığı dönemdi, kütüphaneden kitap alınması ve onların fotokopiyle çoğaltılması konusunda benden çok yardım isterdi. Çok severek yapardım bu işleri, çünkü bana çok şey öğretirdi; hangi kitapları okuyor, nelere dikkat ediyor, bunlar unutulmaz imkânlardı benim için. Genel Kitaplık, Felsefe Kitaplığı, İngiliz Filolojisi Kitaplığı, Fransız, Alman… Ben bütün gün buralarda mekik dokur, Çantay Kitabevi'nin fotokopi kısmında sayfaları çoğaltır, hocaya verirdim. Bir yazar/filozofun çalışmalarını yakından takip etmiş oluyordum böylelikle, dediğim gibi çok şey öğrendim.

Çok derin etimoloji çalışmaları yapardı bir de. Ben de ilke olarak edinmişimdir kendisinden. Herhangi bir sözcüğün, Latince, Yunanca kökenlerine gidip, oradan çıkardığım şeylerle hem kendimi, hem de öğrencilerimi aydınlatmaya çalışırım ondan öğrendiğim gibi. Çok uzun yıllar hocanın derslerini izledim. Dolayısıyla onun orijinal metinlerle derse gelmesi, öğrenci açısından en

Betül Çotuksöken

önemli şeylerden biriydi, bunu yaşadım. Nermi Bey'in Seminer Kitaplığı'nın geliştirilmesinde çok büyük katkısı vardır. Literatürü son derece iyi izleyen bir hocaydı.

Hoca 1992'de emekli oldu. Bir gazetede yazıldığı gibi fakülteden baskı gördüğü için ayrıldığını söyleyemeyiz; yaş haddinden ayrılmıştı çünkü. Emekliliğine doğru Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde yüksek lisans ve doktora düzeyinde dersler vermeye başlamıştı ve emekliliğinden sonra da devam etti, toplam 13 yıl çalıştı Marmara Üniversitesi'nde.

Son derece disiplinli bir çalışma tarzı vardı. Ama Nermi Bey etrafında adeta çekingenlik halkası yaratan bir insandı, mesafeliydi öğrencilerine.

"Buluşmalarımızda hem midemizi hem beynimizi doyuruyorduk"

- Siz öncelikle öğrencisi olarak bu mesafeyi nasıl aştınız?

- Asistan olarak atandıktan sonra ailece görüşmeye başladık. Eşim Yusuf Bey'le de aşama aşama gelişti dostlukları. Yaz aylarında daha çok Ege kıyılarını tercih ederlerdi Nermi Beyler, bizim yazlık evimizde ya da onların gittiği yerlerde hemen her yaz buluşmaya başladık. Kış aylarında ortak dostların da katıldığı toplantılarda bir araya gelirdik. Nermi Bey mükemmel bir konukseverdir ev ortamında. Aynı zamanda bir gurme olması, bu buluşmaları daha da keyifli hale getiriyordu bizim açımızdan. Mükemmel bir gurme… Hem beynimizin hem de midemizin çok iyi doyurulduğu ortamlar yaşamışızdır. Tadına doyum olmayan saatler… Bu sohbetlerin merkezi daima Nermi Uygur olmuştur. Açtığı sohbetlerle, bizi derinleşmeye sevk eden, konuları birbirine bağlayarak, edebi ve felsefi bir derinlik de katarak konuşması hepimizi mest ederdi.

- Türkiye'deki diğer aydın/sanatçı kesimle ilişkileri nasıldı?

- Vedat Günyol, Orhan Buriyan,

Yeni Ufuklar ve *Yeni Dergi* çevresi, Sabahattin Eyüboğlu'yu da katabiliriz, çok nitelikli bir edebiyat çevresi vardı. Tanpınar özellikle... Dil Kurumu üyesiydi. O çevreyle de iyi bir bağı vardı. Akşit Göktürk örneğin. Berke Vardar, fakülte çevresinde Arif Müfit Mansel, Edebiyat Fakültesi ağırlıklı ve farklı alanlardan, arkeolojiden Latin dili ve edebiyatına kadar ve onların en iyi temsilcileriyle olan dostluklarını anlatırdı. Zaman zaman arkeologların kazılarına katılırdı. İlk gençliğinde, gelen yabancı arkeologlara çevirmenlik yapmasıyla bu alanla bağ kurmuştu. Yani Nermi Bey hiçbir zaman salt felsefe içine kapanmadı. Hep kendisini başka alanlardan besleyecek bir ortam yarattı, yurtiçinde ve yurtdışında. "Salt felsefeye bel bağlamadığını" yazılarında da sözlü ortamlarda da dile getirmiştir.

- Felsefeyi deneme şeklinde işlemiş bir yazar Nermi Uygur, ürettiği ciddi boyutlardaki yapıtlarıyla bir deneme ustası. Bu konudaki değerlendirmelerinizi alabilir miyiz?

- Benim *Felsefi Söylem Nedir?* adlı çalışmamda öyle bir felsefi söylem çerçevesi kurgulamamda Nermi Uygur'un etkisi büyüktür. Kendisinin 70. yaşına armağan olarak basılan *Nermi Uygur'un Felsefe Dünyasından Kesitler* adlı çalışmam sizin bu deyişinizi pekiştiriyor. Felsefenin söylemini denemenin söylemi olarak kuruyordu. Nermi Uygur'un en büyük yanı da Türkçe'ye verdiği özen. Öğrencilerime sık sık şunu söylerim: "Türkçe'ye güvenini tazelemek isteyen kişiler Nermi Uygur okumalı". Ben ilk dersimde öğrencilerime bir metin okurum daima ve geriye dönüp baktığımda bu metinlerin hemen hepsinin Nermi Uygur'a ait olduğunu görüyorum. Çünkü o kadar zengin ki, o kadar çok izlek var ki bu metinlerde. Türkçe'nin olanaklarını büyük bir rahatlıkla öylesine ustaca sergiliyor ki Nermi Uygur, örnek olsun istiyorum. Orada dilin tadına varıyorsunuz. Örneğin "başka sevgisi" deyimini alıyor izlek olarak işlemek üzere, bunu neredeyse hayatın bütün kesitlerinde sınayarak göstermeye çalışıyor. Nermi Uygur'un daima kendine özgü bir fenomenoloji anlayışı vardı. Arkasında çok zengin ve derinlikli bir yapıt bıraktı derken bunu kastediyorum. Sizi düşündürtüyor, her şeyi bulabilirsiniz onda. Denemenin bütün olanaklarını kullanıyor. Tabii Türkçe üzerinden bunu yapması dilimiz için büyük bir kazanç.

- Çok sayıda yapıtından üretkenliği konusunda övgüde bulunabiliriz. Bu üretkenliğini deneme yazmasına mı borçlu?

- Evet, böyle de söyleyebiliriz. Aforizmalar şeklinde yazıyor. Özellikle son yapıtlarında daha kısa, özlü deyişler. Ama bütününe baktığınızda yapıtlarının, o kadar çok izlek var ki. Bir kitaptan diğerine iz sürüyor. Hepsi birer sarmal gibi. İç içe giren sarmallar şeklinde yazıyor. Ağırlıklı olarak dil-kültür-eğitim. Bence Nermi Uygur'un en önemli üç izleği bunlar.

Onun kullandığı, uğraştığı kavramların bir çetelesinin tutulması gerek bence. Hem üniversitelerin Türk dili ve edebiyatı bölümlerinde, hem de felsefe bölümlerinde incelemeler yapılabilir onun eserlerine yönelik. Öylesi içbağları zengin metinler ki bunlar, ama aynı zamanda yazış tarzı bakımından da bir özelliği var. "Bir bakıma" derken ayrı yazmaz Nermi Uygur, beraber yazar; "her şey"i ayrı yazmaz, vd. Kendine göre bir yazım kuralları dizisi oluşturmuştur adeta. En çok kullandığı deyim "içi dışıyla"dır.

Nermi Uygur'un satır aralarında sıkı siyasi eleştiriler var

- Nermi Uygur'un yapıtlarını değerlendirirken konu anlamında salt felsefeden, giderek kültür yazılarına yönelmiştir diyebilir miyiz?

- Gittikçe kültür yazıları diyebiliriz. Tam edebiyat yazıları olmasa da düşünür olarak yazıyor. Hiçbir zaman, tam felsefe olan yazılarında bile felsefe tarihinden alıntılara boğmadı kitaplarını. *Felsefenin Çağrısı*'nı okuduğumuzda orada akıl yürütmeler, çeşitli argümantasyonlar var. Ama bunları, felsefe tarihindeki birtakım alıntılarla otoritelere dayandırarak bezeyen bir anlayışı kesinlikle olmadı. Kendisi kurguluyor yani, özgün bir filozof tavrıyla kendisi belirliyor.

En araştırmacı kimliğiyle yazdığı kitabı *Edmund Husserl'de Başkasının Beni Sorunu*'dur. Bu kitabının dışında diğer hepsinde denemeci üslubunun öncelikli olarak belki daha hafif de olsa ama, giderek yoğunlaşan bir yapı içinde serpildiğini geliştiğini görüyoruz. *Kuram-Eylem Bağlamı* adlı kitabı, bir çözümleyici felsefe denemesidir. 1962'de yayımlanan *Dilin Gücü*'nde daha yüksek dozda ve aynı yıl yayımlanan *Felsefenin Çağrısı*'nda yoğunluklu olarak denemeler. *Dilin Gücü*'nde yer alan denemelerle, diyelim ki bir okuryazarın kitap okuma serüvenini anlatan *Tadı Damağımda* adlı kitabındaki metinler arasında denemenin kendini hissettirişi anlamında çok büyük fark yok. Yani baştan beri Nermi Uygur edebiyat-felsefe sınırında yer alan ama çerçevesi felsefi, içerik olarak da edebi tat veren kitaplar kaleme almıştır diyebiliriz. Ama bütün bu çalışmalarında sıkı akıl yürütmelerle bezeli, düşünülebilecek olan her şeyi düşünme tarzında bir kavrayış var. Olanaklı bütün

düşünme modellerini hesaba katar Nermi Uygur. Mızıkçılıktır bunun adı bir yandan da onun için. Yani bir şeylerde iz sürerken "Bak bu şöyle de olabilir" deyip başka bir yere yöneliyor. Bu aslında Platonca bir tavırdır, onun diyaloglarında da görürüz bu tarzı. Kendi kendine yapılan, monolog şeklinde konuşmalardır Nermi Uygur'un bütün kitaplarında gördüğümüz üslup. Bir farklı ses yakalarsınız, aykırı görüştür o. *Kuram-Eylem Bağlamı*'nda kuramdan yana olan görüşler, eylemden yana olan görüşler birlikte verilir. Örneğin o kitabın yazıldığı yıla bakıyoruz 1975. Tam da siyasi açıdan çalkantılı yıllarda bu kitapta, ideoloji kavramıyla yoğun bir ilişki içine girmiş olması, onda sıkı bir siyaset felsefecisi üslubunu da gösteriyor bize. 1969'da yayımladığı *Güneşle* adlı kitabında devlet ve felsefe arasındaki ilişkide sıkı bir hesaplaşma var. Oysa bütün bu hesaplaşmalar içindeki Nermi Uygur'u, Edebiyat Fakültesi'nin 215 numaralı odasında, hani hiç suya sabuna dokunmuyormuş gibi bir üniversite hocası kimliğinde algılayabiliyordu çoğu insan. Tabii kendisi ne kadar çıktı ortaya bu da yargılanabilir belki. 2004'te yayınladığı en son kitabı *Eşekler, İkindiler, Yetişimler*'de de yine bir devlet görevlisinin nasıl olması gerektiği konusunda belirlemeleri var. Bunu belki şiirle, edebiyat üslubuyla söylüyor ama, çok sıkı birtakım görevler de belirliyor.

Bütün eserlerinde hümanist, evrensel değerler ağır basıyordu

- Politik görüşleriyle kendisini ortaya koydu mu sizce Nermi Uygur?

- Hayır koymadı. Daha doğrusu ben tanık olmadım. Edebiyat Fakültesi'nin ortamı malumdu, Aydınlar Ocağı'nın, Türk-İslam sentezi görüşlerinin daima başat roller üstlendiği bir fakülteydi bizimki. Özellikle ideolojik çatışma alanı da dildi. Kullanılan sözcükler çok önemliydi: "imkân" yerine "olanak"ı kullanıyorsa, "tamam işte bu solcu" denecek kadar katı görüşlerin egemen olduğu dönemlerden geçti Türkiye. Özellikle Edebiyat Fakültesi ortamı böyleydi. Nermi Bey'e bu anlamda "solcu" damgasını yemiş bir kişi olarak bakabiliriz. Ama benim gördüğüm kadarıyla hiçbir zaman, net bir biçimde siyasal görüşlerini ortaya koymadı. Satır aralarına baktığımız zaman, daima hümanist ve evrensel değerlerin ağır bastığı bir anlayış içerisinde eserlerini ortaya koyduğunu görüyoruz. O bakımdan da pek çok insanın "sol" diye değerlendirdiği bir yelpaze içinde yer aldığı söylenebilir ama, yine de bunu net bir biçimde söyleyemeyiz.

- En sevdiğiniz denemesi diye sorsam?

- "Kirazlı Kestaneli" muhteşem bir denemedir. Nermi Bey'in hayatta en sevdiği yiyecek kestanedir. Eminönü'ne inilirken yediğimiz kestaneler… Sanki kestane elinizde o denemeyi okurken. O kadar iyi canlandırmış ki. Ve *Tadı Damağımda* tabii ki.

KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR >

Aspirin; günde 1 tane alınması hararetle tavsiye edilen, neredeyse her derde deva ilaç. Dünyada her gün milyonlarca tableti tüketilen bir ilacın pazarına hâkim olmak uğruna kıyasıya yürütülen patent kavgaları, aspirin üreten firmaların Nazi bağlantıları ve Auschwitz'in kuruluşunda oynadıkları role kadar, söğüt kabuğundan günümüze Aspirin'in çarpıcı serüveni...

ASPİRİN:
MUCİZE İLACIN ÇARPICI ÖYKÜSÜ
Diarmuid Jeffreys

KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR >

"National Geographic" dergisiyle fotoğraflarının yakın okumasını yapan kitap, Amerikan değerleri ve dış politikası doğrultusunda hareket eden derginin Batılı-olmayan Üçüncü Dünya insanına bakışını inceliyor...

"NATIONAL GEOGRAPHIC"İ
DOĞRU OKUMAK
A. Lutz - L. Collins

KÜLTÜREL ÇALIŞMALAR >

"Beni bu kitabı yazmaya götüren etken kanserli hastaların nasıl damgalandığını keşfetmem oldu. Hastalık, hayatın gece karanlığıdır. Fakat bir metafor değildir, doğal bir fenomendir; o yüzden hastalığa bakmanın en doğru yolu onu metaforik düşünme biçiminden arıtarak ele almaktır..."

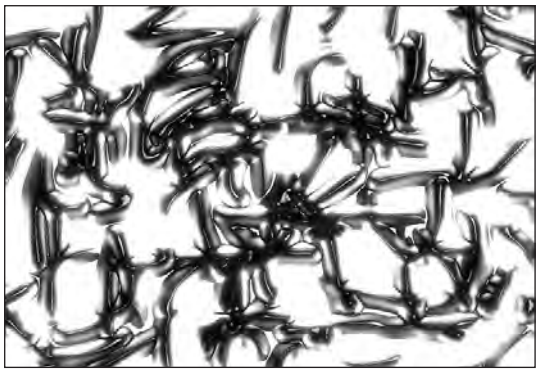
METAFOR OLARAK HASTALIK -
AIDS VE METAFORLARI
Susan Sontag

www.agorakitapligi.com
tel: 0212 243 96 26-27
faks: 0212 243 96 28

6 agorakitaplığı

Alper Yavuz yavuzalper@mynet.com

Akıllı bakteriler

Araştırmacılar, canlılar dünyasının bazı ilkel varlıklarını "basit" olarak nitelendirirler ancak bu onların "akılsız" oldukları anlamına gelmez.

Bakteriler canlı kabul edilen varlıklar içinde en basit olanlarıdır. Oysa ki bir bakteri hücresi, bir insan hücresi kadar karmaşık yapıdadır. Bunun yanında bazı araştırmacıların bulgularına göre sıradan mikropların bile temel düzeyde zekâsı var. Bu iddialar, uzun süren araştırmalar sonucunda elde edilen, mikroplar dünyasındaki "işbirliği" ve "özveri" örneklerine ait bulgulara dayanıyor. Ancak bu bulguların zekâ göstergesi olup olmadığı, henüz bilim çevrelerinde tartışmalı görülüyor. Bazı araştırmacılar, konuyla ilgili deneyler yaptılar ve şu yargıya ulaştılar: Bakterilerin "nereye gitmek istedikleri" ve "ne yapmak istedikleri" ile ilgili kimyasal sinyaller incelendiğinde; bu tek hücreliler bir makineden çok insana benzer davranışlar gösteriyorlar.

Bu noktada "yapay sinir ağları" yöntemi akıllara geldi. Yapay sinir ağlarını kullanan cihazlar, iç yapısındaki öğrenme mekanizması sayesinde bilgisayarların çok zor üstesinden geldikleri "insan yüzü tanıma" ve "kadın-erkek yüzlerini ayırt etme" gibi tipik sorunların üstesinden gelebiliyorlar. *Mikrobiyoloji Eğilimleri* dergisinin Nisan sayısında Klaas J. Hellingwerf adlı araştırmacının, bakterilerin kullandıkları sinyallerin yapay sinir ağları ile olan benzerlikler üzerine bir makalesi yayımlandı. Bu makalede yazar, bakterilerin bir sinir ağı özelliklerinin birçoğunu barındırdığı bulgusundan hareketle bakteriler için "düşük düzeyde bir zekâ formu"nun söz konusu olabileceğinden söz ediyor.

Bakterilerin sinyalleşmesi ile yapay sinir ağları arasındaki benzerlik çok etkileyici ancak bakterilerde "zekâ" göstergeleri sadece bununla sınırlı değil. Bazı araştırmacılar buna bakteri davranışlarından başka örnekler de bulduklarını düşünüyorlar.

Örneğin *Pseudomonas aeruginosa*… Bu ölümcül bakteri çok çeşitli hayvan ve bitki dokusunda yaşayabilen ve buralarda işlevini sürdürebilen bir yapıdadır. Başka bir örnek *Myxococcus xanthus*… Bu bakteri türünün oluşturduğu koloniler "yağmacı" olarak nitelendirilirler. Bu nitelendirme, bu kolonilerin besin kaynağına göre toplu halde yön değiştirmeleri ve besin kaynağını "kurutuncaya" kadar kullanmalarından ileri geliyor.

Bakterilerde özveride bulunma, kendini feda etme örneklerine de rastlanmakta. Örneğin *Escherichia coli* adlı bakteri türünün üyeleri bir virüs tarafından enfekte edildiğinde, türün diğer üyelerini korumak için kendilerini öldürüyorlar.

Ancak tüm bunların "zekâ" değil de evrimsel bir gelişmenin sonucunda türün devamına yönelik basit adaptasyonlar olduğunu söyleyenler de var. *Current Biology* adlı derginin geçtiğimiz Ağustos ayındaki sayısında da bir makalesi yayımlanan Bonn Üniversitesi'nden Jan-Ulrich Kreft de bunlardan biri. Ona göre bütün bu işbirliği ve özveride bulunma süreçlerinde "düşünme" benzeri bir eylemin bulunduğu söylenemez.

Peki bakterilerde "zekâ" bulunduğuna dair bu düşünceyi Hellingwerf nereden çıkardı?

Bu incelenmesi oldukça güç bir sorun. Hellingwerf bu sorunu incelerken, bakteri davranışlarının kendisini kesin bir sonuca götüremeyeceğini düşündü, çünkü bu davranışlar farklı yorumlanmaya açık durumdalar. Onun yerine yapay sinir ağlarını kullanarak bu sistemler ile bakterilerin sinyalleşmesi arasındaki benzerliklerden yola çıkarak, bakterilerin, yapay sinir ağları tekniğiyle çözülebilecek basit beyin işlevlerinin üstesinden gelip gelemeyeceklerini inceledi.

Hellingwerf, bu yöntemi kullanarak 4 önemli sonuca vardı:

1) Bir sinir ağı, aynı anda ya da paralel çalışan birden fazla alt sistemi barındırır. Bu sayede sinyaller aynı anda farklı yolları izleyerek birden fazla hesaplama yapabilirler. Oysaki geleneksel bilgisayarlar bunu başaramazlar. Çünkü onlar aynı

Cep telefonu sahibini yüzünden tanıyor

Bir Japon şirketi, çalınmaya karşı çok basit biyometrik bir çözüm üretti. Cep telefonunuzun çalınması, kişisel bilgilerinizin yabancıların eline geçmesi demektir. Şifreler ve PIN'ler bir ölçüde koruma sağlar ancak, zaman aldığı için genellikle kullanılmaz. Şimdi bir Japon şirketi, çalınmaya karşı çok basit biyometrik bir çözüm üretmiş.

Merkezi Kyoto'da olan Omron Şirketi tarafından geliştirilen cep telefonu, sahibini tanıyor. Yüz tanıma yazılımı yalnızca kameralı telefonlarda çalışıyor. Telefonu satın aldığınız zaman ilk yapacağınız iş bir "kayıt" resmi çekmek ve telefonun belleğine kaydetmek. Daha sonra telefonun kilidini açmak için kendi resminizi çekiyorsunuz. Eşleştirme bir saniyeden kısa sürüyor. Bu süre içinde yazılım yaklaşık 80 yüzü karşılaştırıyor.

Çev. Hassan Nuranoğlu

anda tek bir işlem yapabilirler. Hellingwerf'in incelemelerinde bakterilerin beyin gibi aynı anda birden fazla işlem yapabildiği gözlendi.

2) Sinir ağlarının bir önemli işlevi de mantıksal işlemlerdir. Bir sinir ağı bileşenine iki farklı bileşenden sinyaller geldiğinde, o bunların matematiksel ve mantıksal işlemini yaptıktan sonra, sonucu bir üçüncü bileşene iletebilmekte. Bu işi sıradan bir bilgisayar da yapabilir. Bakterilerde de bu özellik bulunur. Hatta Hellingwerf'e göre, bakteri ağının bir bileşeni, toplama dahi yapabiliyor.

3) Bir ağ için önemli bir özellik, gelen sinyallerin gürleştirilebilmesidir. Uzun bir yol boyunca bileşenlerin birbirlerine aktararak ilettikleri sinyallerin, kayıplar sonucunda zayıflamaya karşın güçlendirilmesi gerekmektedir. Bakteri ağı bunu da başarabilmekte.

4) Bakteri ağlarının bir önemli özelliği de bu ağların çapraz konuşabilmeyi başarabilmesidir. Buna göre bir sistem birbirinden tamamen bağımsız, kendi içinde zincirleme işlem yapabilen alt sistemlerden oluşmaz. Bu alt sistemler birbirleri ile iletişim kurabilirler, böylelikle birinin işleyişi diğer alt sistemin işleyişini etkiler.

Bu çapraz konuşabilme özelliği çok önemlidir. Bu sayede beyin, birbirleri ile doğrudan ilişkili olmayan iki şeyi birbirine bağlayabilir. Bunun tipik bir örneği Pavlov'un köpeğidir.

Hellingwerf, bakterilerin çapraz konuşma özelliğinin olduğunu ancak, bunun olması gerekenden yüzlerce veya binlerce kez zayıf olduğunu söylüyor. Ancak bu araştırmalar şu an için başlangıç düzeyinde. Hellingwerf'e göre ileride yapılacak araştırmalar ile bakterilerin iletişimi gösterilebilirse, bu onların insana ne kadar yakın olduklarının da bir göstergesi olacak.

KAYNAK

http://www.world-science.net/exclusives/050418_bactfrm.htm

Deniz seviyelerindeki değişiklik şaşırtıyor

Deniz seviyelerindeki son değişimlerin yeni bir düzenlemesi bize buzul çağları boyunca okyanus seviyelerinin önceden düşünülenden daha çarpıcı bir şekilde değiştiğini göstermektedir. Bu değişken değerler de küresel ısınmanın, çoğu bilim insanının düşündüğü gibi dengeli olmadığını göstermekte. Okyanusların bu süre içinde yükselip alçalmasını belirlemenin en iyi yolu, mercanların yaşını belirlemektir. Mercanlar derin sularda çok az güneş ışığıyla büyür ve karanlık deniz dibinde de mercan yığınları deniz suları yükselirken yüzeye doğru gitmek için bir umut taşırlar. Yüzeydeki mercanların yaşı, radyoaktif uranyumun azalma oranını gözleyerek belirlenebilir. Bu madde mercanlarda toryum elementinin içinde bulunur. Fakat mercan, kolaylıkla uranyumu deniz suyu ile değiştirebilir. Bu da zamanı belirlemede yanlış sonuçlara yol açabilir.

Bunu düzeltmek için Kolombiya Üniversitesi'nden William Thompson ve Steven Goldstein, mercanların yaşını tespit etmek için son deniz seviyelerinin bir kaydını yükleyerek yeni bir metot geliştirdi. İki bilim insanı, özellikle bu açılma sistemini, yarılanma denklemlerini yeniden yazarak tanımladılar. Yeni yaş belirleme sistemini kullanarak, uranyum yarılanmasının son ölçümünü yeniden tayin ettiler. Bu yöntemle Thompson ve Goldstein, deniz seviyesinin 70 bin ve 240 binyıl öncesindeki değerini belirlediler. Bu kayıt, yüksek sıklıklı değişimlerin oldukça sürekli ve kalıcı olduğunu gösterdi. Yine bu ölçüm ilk kez bu kadar değişken bir değeri oldukça çok mercan üzerinde deneyerek doğruladı.

Bunun önemini belirtmek gerekirse, deniz seviyelerinde 100 metreden fazla yükselmeler, küresel buz kütlelerinin erimesi ile oluşmaktadır. Bu değişikliklerin sıklıkla 100 bin yıllık bir zaman diliminde Yerküre'nin yörüngesindeki değişiklikler yüzünden, dünya yüzeyinde oluşabildiği düşünülüyordu. Thompson ve Goldstein ise yaptıkları incelemelerde 3 bin-9 bin yılları arasında deniz seviyesinde 30 metreden daha fazla değişimlerin gerçekleştiğini saptadılar.

Bu ölçüm bize deniz seviyesindeki değişikliklerin önceden düşünüldüğünden daha fazla olduğunu gösterdi. Deniz seviyesindeki bu değişiklikler, tüm iklim sistemlerini açıklamaya yardım edebilir. Bu da şu anlama gelmektedir, global iklimler önceden düşünülenin aksine oldukça değişkendir.

Çev. Dr. Nil Üstündağ Çomunoğlu

KAYNAK

14 Nisan 2005, Nature

Kanser testleri sınırları zorluyor

Almanya'da geliştirilen bir cihaz, kanser hücrelerini, onların gerginliğini değerlendirerek tanıyabiliyor. Çok duyarlı olan bu cihaz bir ayakkabı kutusu boyutunda ve ölçümler için lazer ışınlarını kullanıyor.

Kanser testi için kullanılan geleneksel yöntemlerde çalışabilmek için 10 bin-100 bin arasında anormal hücre olması gerekiyordu. Oysa bu yeni teknikte 50 civarında tümör hücresi bulunması durumunda bile sonuç alınabiliyor. Böylece hastadan alınması gereken örnek çok daha küçük olabiliyor.

Yeni teknolojinin sınanması için laboratuvarda seyreltilmiş hücre karışımlarında yapılan çalışmalara odaklanılıyor. Yöntemin yaratıcıları gelecekte bunun hastanelerde kullanılabileceğini umut ediyorlar. Cihazın geliştirilmesine katkıda bulunan Almanya'daki Leipzig Üniversitesi'nden Josef Kas, akıllarında gerçek bir klinik uygulamanın olduğunu söylüyor.

Bu lazer testi, sağlıklı hücrenin içerdiği bir iç yapı iskeleti olan ve sitoskeleton olarak adlandırılan yapıyla ilişkili. Test, hücreler kanserleştiğinde sitoskeletonun azaldığı ve sonuçta daha elastik hücreler oluştuğu bilgisi üzerine oluşturulmuş.

Lazer ışınları hücreden içeri girdiğinde, hücre içindeki farlı koşullar nedeniyle ışık moment kazanıyor. Momentum yasalarına uygun olarak hücre zıt ama eşit miktarda kayba uğruyor. Böylece hücre zarı ışık kaynağına doğru bükülüyor. Kas, devamlı ışın uygulamasıyla hücrelerin son sınırlarına kadar gerildiklerini belirtiyor.

Güçlü bir sitoskeleton olmaması durumunda kanserli hücreler sağlıklı hücrelerden yüzde 40 daha kolay uzayabiliyorlar. Metastazlı (kanser hücrelerinin, vücudun bir bölgesinden diğer bölgesine yayılmış olması durumu) tümörlerden yayılmış hücreler ise erken durumdaki kanser hücrelerine ek olarak yüzde 30 daha fazla geriliyor. Bunun anlamı, "Lazerin hastalığın ne kadar ilerlediği konusunda da karar vermeyi sağlayabilecek bir yöntem olduğudur" diyen kas en yumuşak olanın aslında en agresif hücre olduğunu belirtiyor.

Kas, günümüzde doktorların ikincil tümörün yerini saptamaksızın metastazı belirleyemediğini ama, bu yeni lazer temelli yöntemin tek başına hücre elastisitesine bakarak metastazların belirlenmesine yardımcı olacağını söylüyor. Böylece, örneğin meme kanserlerinde araştırıcılar, hastalığın ne kadar yayılmış olduğunu daha kolay anlayacak ve mastektomi (memenin ameliyatla çıkartılması) gerekliliği de buna bağlı olarak azalacak.

Bu test, moleküler işaretleme yöntemlerinin kullanıldığı kanser testlerinde daha duyarlı olmalı. Kas, kansere neden olan genin, hücrede harekete geçtiğinde hücrede yapısal proteinlerde ufak değişimleri başlattığını ve bunun katlanarak hücre elastisitesini etkiler duruma geldiğini söylüyor.

En az 50 tümör hücresi içeren bir örnekte lazer, kanseri, yüzde 90 olasılıkla ayırt edebilmekte. Bununla birlikte tüm kanser tiplerinin ayırt edilip edilmediğinin anlaşılması için başka araştırmalara da gerek var. İngiltere'de Warniwick'deki fizik enstitüsünde düzenlenen toplantıda bulgularını sunan Kas, bunun yıllar alabileceğini söylüyor.

Londra merkezli yardım amaçlı bir kanser araştırmaları kurumunda çalışan Peter Sasieni ise kanser taraması için bu aletin bir mikroskoba monte edilebilmesinin henüz çok çok erken olduğunu söylüyor. Bununla birlikte Peter Sasieni, gelecekteki klinik uygulamalar açısından bu cihazın çok önemli bir gelişme olduğunu da sözlerine ekliyor.

Çev. Dr. Özge Uzun

Tavuk tüyünden bilgisayar devresi

Bilgisayar devreleri, gelecekte tavuk tüyü ve soya yağından üretilen plaketlere yazılacak. Amaç geri dönüşümü olan çevreyle dost bilgisayarların bugünkülerin yerini alması.

Baskı plaketi olarak da geçen, üzerine bilgisayar devrelerinin işlendiği devre plaketleri, petrol tabanlı malzemeden yapıldığı için, bilgisayarın, doğaya geri dönüşümü en zor parçalarından. Dr. Richard Wool, tavuk tüylerini bilgisayar devrelerinde kullanılan petrol tabanlı bileşenlerin yerine kullanmanın yollarını arıyor.

Çevreyle dost bilgisayarlar

Delaware Üniversitesi Kimya Mühendisiliği öğretim üyesi Dr. Wool projeyi şöyle özetliyor: "Tüm amacımız bilgisayar ve donanım teknolojilerine daha yeşil, çevreye zararı daha düşük bileşenlerin katılması, zararlı atıkların azalması ve tarım endüstrisine destek sağlanması". Dünyanın en büyük çip üreticisi Intel'in de projeye destek verdiğini belirten Dr. Wool, ABD Tarım Bakanlığı'na da bir dilekçe ile 500 bin dolarlık ödenek için başvurduğunu ifade ediyor.

Bilgisayarların içindeki devre plaketleri epoksi-fiberglas bile-

şenlerinden üretiliyor. Bilgisayar devreleri bu plaketlerin üzerine işleniyor. Dr. Wool'un planı tam anlamıyla doğal ürünlerin bilgisayar üretiminde kullanılması. Plana göre, epoksinin yerine soya fasulyesi yağı geçecek, tavuk tüyleri ise fiberglas yerine değerlendirilecek. Sonuç: çok daha "doğal" bilgisayar aksamlarının hayata geçmesi.

Neden tavuk tüyü?

Tavuk tüyleri yüzde 50 hava içeriyor, bu özelllik ondan yapılan aksamın hafiflemesine olanak veriyor. Tavuk tüyleri mevcut durumda, büyükbaş hayvan yemlerinde katkı maddesi olmaktan başka bir kullanım alanı bulamıyor. Halbuki dünyada yüz binlerce çiftlikte binlerce ton tavuk tüyü açığa çıkıyor.

Tavuk tüylerinin bilgisayara entegre olması için farklı fabrikalarda birkaç işlemden birden geçmesi gerekiyor. Bunun için önce tavuklar, çiftliklerde veya tavuk üretim tesislerinde yolunuyor, sonra da bu tüyler sıcak bir ortam sağlanarak endüstriyel fabrikaya gönderiliyor.

Ham tavuk tüyü çok kereler yıkanmak zorunda. Tüyler sonrasında kurumaya bırakılıyor. Kurutulan tüyler, saplarından ayrılıyor ve geriye tüyün beyaz fiber kısmı kalıyor. Tüylerdeki fiber, keratin saca benzeyen folyolara dönüştürülüyor. Bu işlem hindi tüylerine de uygulanabiliyor.

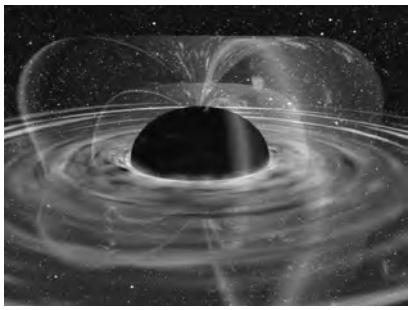
Delaware Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Wool, deneylerinde bu folyoları kullanıyor. Bu aşamada soya yağı devreye giriyor. Fiber folyodan gerekli ebatlarda kesilen parçalar soya yağı ile üst üste tutturuluyor ve yapıştırılıyor. Soya yağı ayrıca, tüyden yapılan fiberin sertliğinin artmasına da yardımcı oluyor. Sonuçta tavuk tüyünden yapılan devre plaketi, üzerine devrelerin işlenmesine uygun hale geliyor.

Dr. Wool, tavuk tüyünün bilgisayar devresinin yanı sıra inşaat ve otomotivde de kullanım alanı olduğunu vurguluyor. Buna örnek olarak suya ve rüzgâra dayanıklı çatı malzemesi veya otomobillerdeki paneller, kapı kaplamaları, çerçeveler verilebilir.

Tavuk tüyünden üretilen fiberin, tıp alanında da uygulamaları olacak; bunlar arasında kemik eklemeleri, deriye yapılan yamalar sayılabilir. Dr. Wool, gelecekte üreticilerin biyo-maddelere daha fazla ağırlık vermesi gerektiğini vurgulayarak, endüstrinin çevreyle daha barışık bir şekilde üretmesi gerektiğini savunuyor.

Çev. Hassan Nuranoğlu

Kara delikler maddeyi yutunca kızartıyormuş

Yaygın bilimsel görüşün aksine, eğer devasa bir kara deliğe doğru çekilirseniz, "spagettileşmiyor" ama, kızarıyorsunuz. Warwick Fizik Enstitüsü, Fizik 2005 Konferansı'nda, evrenin en "çekici" öğeleri olan kara deliklerle ilgili yeni bir araştırma daha yer bulacak.

Kara delikler, bilimsel teorilerin sınırlarını zorlar. Çoğu bilim insanı, kara deliklerin olağanüstü koşulları karşısında kendi teorilerini ispatlamakta zorluk çekse de, kara deliklerin varlığına inanır. Ancak Colorado Üniversitesi'nden Prof. Andrew Hamilton, kara deliklerin içlerinde ne olduğunu da bilebileceğimizi söylüyor ve genel kanının aksine birinin çekimi altına girdiğimizde ölümümüzün "spagettileşme" nedeniyle olmayacağını iddia ediyor.

Çoğu insan kara deliklerin "olay ufkunun geri dönüşü olmayan bir nokta olduğunu" duymuştur. Fakat astronomik olarak bakıldığında kara delikler daha karmaşık ve bir yerine iki olay ufukları var; dış ve iç. Kara deliklerin garip fiziğine göre olay ufuklarından birine ulaştığınızda uzay ve zaman bir bakıma yer değiştiriyor ve diğer ufka ulaştığınızda ise tekrar eski yerlerine dönüyor.

Bir kara deliğin içine seyahat ederken, merkezdeki normal uzaya ulaşmadan önce, öyle garip bir bölgeden geçiyorsunuz ki, burada uzay içeri doğru ışıktan daha hızlı bir şekilde düşüyor. Prof. Hamilton'un üzerinde çalıştığı da işte bu merkezdeki normal uzay.

Merkezdeki şüphe çekici yalınlık nedeniyle, kara delik, maddeleri yutuyor. Prof. Hamilton'a göre ise genel göreliliğin garip kuralları kara deliğin iştahını düzenliyor. Eğer yalınlık çok hızlı "yerse" kütleçekimsel olarak itici hale gelir. O yüzden bunun yerine, madde sıcak ve yoğun bir plazmanın içinde dizilerek yalınlığa adeta sırayla çekiliyor.

Kara deliğin büyüklüğüne bağlı olarak bu plazma, bir uzay gezgininin sonunu getirebilir. Çoğu kitapta anlatılana göre kara deliklerin olağandışı kütleçekim etkileri nedeniyle, ayaklarınız ile başınız aynı çekimi hissetmez ve bir spagetti gibi esneyip uzarsınız.

Birkaç Güneş büyüklüğündeki, yani ufak bir kara delik için bu yine de geçerli olabilir. Ancak milyonlarca, trilyonlarca Güneş büyüklüğündekiler için spagettileşmeye sebep olan kuvvetler, göreceli olarak küçüktür. Bunun yerine plazmanın sıcaklığı nedeniyle kızarırsınız.

Çev. Devin Çeşmecioğlu

KAYNAKLAR

1) www.universetoday.com
2) Institute of Physics News

37. Strategem!

Geçtiğimiz ay, bir yıllığına Çin'e gidecek olan arkadaşım, Çin kültürüne ilişkin kitap önermemi istedi. Aklıma ilk gelen, Alman araştırmacı Harro Von Senger'in *Savaş Hileleri-Strategemler* adlı eseriydi. Merakla beklediğim 3. cildi de Anahtar Kitaplar'dan taze yayımlanmıştı. Tabii, bu eseri okumak için Çin'e gidiyor olmak gerekmiyor. Dahası, Çin'i tanımak için ille Çin'e gitmek de gerekmiyor. Çünkü zaten Çin bize geliyor!

Zheng He'yi duymuş muydunuz? Ming Hanedanının amirali, ünlü kâşif Zheng He, 15. yüzyılın ilk yarısında (Colomb'tan 70-80 yıl önce), 30 bin kişilik mürettebatı, her biri Portekiz ve İspanyol gemilerinin 5-6 katı büyüklüğünde "Yüzen Ejderha" denen yüzlerce gemiden oluşan filosuyla dünyanın tüm denizlerinde dört dönüyordu. Peki neden Avrupalılar'dan önce Çinliler dünyayı fethedemedi? Çünkü feodalizm ağır bastı. Çin'in keşifler çağı yarım kaldı, bu keşifleri sürdürecek hırslı ve maceracı bir burjuvaziden yoksundu Çin. Bunu sorduğunuz zaman "Olsun" der Çinliler, "600 yıl gecikmişiz, fazla bir şey değil".

Bu "600 yıl fazla bir şey değil" lafı ilginçtir. Bir örneği daha var: 1970'li yıllarda Çin'in Mao Zedung'dan sonraki ikinci adamı Çu En Lay'a sormuşlar; "Siz, Mao, Çu Teh, devrimin önderleri, hepiniz yaşlısınız, sizden sonra sağcılar iktidarı ele geçirirlerse ne olur?" "Bir şey olmaz" demiş Çu En Lay, "Feodaller Çin'e 3000 yıl hükmetti. Bir 3000 yıl da sağcılar hükmeder. Sonra yine biz geliriz".

Bütün bunları neden mi anlatıyorum? *Strategemler* adlı eseri okumaya hazırlık olsun diye. Başka bir olay Çin. Batılılar'ın anlaması kolay değil. Çin, belki de o muhteşem tarihinde ilk kez, küresel arenaya bütün ağırlığıyla giriyor. Ne olacak? ABD'nin "think tank"leri son yıllarda kara kara neyi düşünüyor sanıyorsunuz?

Sinolog (Çin uzmanı) Von Senger, Çince "ji" sözcüğünü "strategem" olarak çevirmiş. Strategem, eski Grekçe'deki "strategema"dan geliyor. Genel anlamda "generallerin işleri", özel anlamda ise "savaş hilesi" demek. "Ji" sözcüğü ise ilk kez, MÖ 5. yüzyılda yaşayan Sun Tzu'nun *Savaş Sanatı* adlı eserinde geçiyor. Sözcük eserin ilk bölümünde, "savaş sanatı, yanıltma, aldatma sanatı" olarak; 3. bölümde ise "düşman ordusunu silah kullanmaksızın zorda bırakmak için en iyi yol" olarak tanımlanmakta. Sun Tzu, ünlü Machiavelli'den 2000 yıl önce yaşamış büyük bir Çinli düşünür, bir strateji ustası. Düşman karşısında askeri yoldan elde edilen zafere fazla değer biçmiyor; bu yol ancak üçüncü sırada. İkinci sıraya, diplomatik araçlara başvurularak kazanılan zaferi koyuyor. İlk sırayı ise "ji" yoluyla kazanılan zafer alıyor. İşte size bir Çin yaklaşımı.

Von Senger'in *Strategemler* adlı eseri, bu ji yönteminin binlerce yılın deneyimleriyle damıtılmış 36 adet alt başlığını teker teker inceliyor. Bu stratejiler sadece savaş gibi olağanüstü durumlardan değil, olağan toplumsal, hatta özel ilişkilerden çıkarılarak oluşturulmuş. Eserde her strategem, çeşitli dönemlerden örneklerle anlatılıyor.

Öte yandan, Senger'in kitaplara yazdığı önsözleri ciddiyetle okumakta fayda var. Vurguladığı iki nokta özellikle ilginç: "Hile" kavramının Batı'daki ve Çin'deki anlamı ve tarihsel gelişimi üzerine çözümlemeler yapıyor: "Çinliler açısından hilenin göstergesi, çok eskiden beri, 'aldatma' ve 'yalan-dolan' değil, tersine 'olağandışılık'tır... Çinliler'e özgü kavranılışına uygun olarak hile bilgelikten çıkar ki, bu nedenle, hileye özgü olan 'olağandışının yaratımı', bilinçli, entelektüel bir süreçtir." Kısacası, "hilebaz" Batı'da bir küfürdür, aşağılık bir durumdur ama, Çin'de "jibazlık" üst düzeyde bilgelik anlamına gelir.

İkinci nokta, Von Senger'in ilginç bir gözlemi: Senger'in ilk ciltteki önsözü ile 2. ve 3. ciltleri kapsayan önsözünün yazılış tarihleri arasında 20 yıl var. Şöyle bir saptama yapıyor: "*Savaş Hileleri*'nin ilk cildini 20. yüzyılın 80'li yıllarında kaleme aldığım sırada, 36 savaş hilesi üzerine, Çin Halk Cumhuriyeti'nde sadece üç ve benzer şekilde Hong-Kong ve Tayvan'da ancak bir düzineden daha az kitap yayımlanmış haldeydi. Bugünse (Yaz 1999) savaş hileleri üzerine oluşan yayın seline, tüm çeşitleriyle birlikte, şöyle kuşbakışı bakmak bile mümkün değil". Bu saptama da, gerek dünyadaki gerekse Çin'deki değişimleri analiz etmek için önemli bir ipucu sağlamıyor mu?

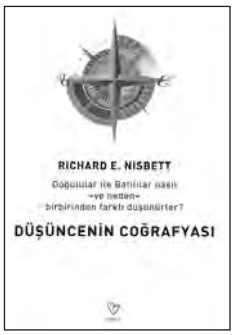
Çin Devrimi'nin lideri Mao Zedung'un, 36 strategemin usta bir uygulayıcısı, ama aynı zamanda köktenci bir eleştirmeni olduğu bilinir. Yazılarında strategemlere sık sık vurgu yapar. Ama Mao Çini'nde 36 strategem, "gerici feodal döküntüler" içermekle de suçlanmış ve eleştiri süzgecinden geçirilmiştir. Galiba günümüzde, eleştiriden çok dünya çapında uygulanma yönüne daha fazla vurgu yapılıyor.

Toparlarsak, Harro Von Senger'in 3. cildi yeni çıkmış *Strategemler-Savaş Hileleri* adlı kitabını okumakta fayda var. Hem son aldığımız haberlere göre, Çinliler 37 no'lu yeni bir strategem üzerinde çalışıyorlarmış! Çoğu stratejist, ABD'nin Afganistan ve Irak saldırılarının aslında Çin'i yavaş yavaş kuşatma ve sınırlama amacını taşıdığını söylüyor. Acaba? Sizce süreç nasıl gelişiyor?

Ender Helvacıoğlu

Savaş Hileleri Cilt 3, Harro Von Senger, Çev. Efkan Canşen, Anahtar Kitaplar Yayınevi, Ocak 2005, 360 s.

KİTAPÇI RAFI

Düşüncenin Coğrafyası

-Doğulularla Batılılar nasıl -ve neden- birbirinden farklı düşünürler?-, Richard E. Nisbett, Çev. Gül Çağalı Güven, Varlık Yayınları, 2005, 198 s.

Kültürel psikoloji alanındaki çalışma, karşılaştırmalı incelemelerle, Doğulular ve Batılılar'ın temelde birbirinden farklı düşünüp düşünmediğini araştırıyor. Çalışmada ortaya atılan kimi sorular şöyle: Çinliler neden Yunanlılar gibi geometride değil de, cebir ve aritmetikte başarılı olmuştur? Batılı bebekler isimleri fiillerden daha hızlı öğrenirken, Doğu Asya'da neden bunun tersi geçerlidir? Yazar düşünce alanındaki Doğu-Batı farklılığının, ekoloji, toplumsal yapı, felsefe ve eğitim sistemlerinin farklılığından kaynaklandığını savlıyor.

Marksizmle Maceram

Marshall Berman, Çev. Aylin Ülçer, İletişim Yayınları, 2005, 315 s.

Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor kitabıyla tanınan Marshall Berman, kişisel deneyiminden yola çıkarak Marksizmin seyrine ve bugüne dair anlamına bakıyor. Bunu yaparken, Georg Lukacs, Walter Benjamin, Edmund Wilson, İsaac Babel ve Perry Anderson gibi düşünürlerle deneyimlerini tartışıyor. Berman'a göre, bir insanın hayatta kalabilmek için emeğini satması gerçeğinin ötesine geçen bir dünya tahayyül etme kapasitesi yeniden ele alınmayı bekliyor…

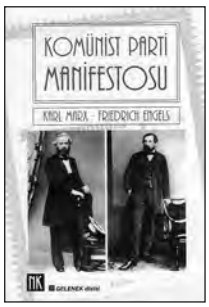
Çağdaşlarının Gözüyle Lenin

Çev. Güneş Şahiner, Evrensel Basım Yayın, Mart 2005, 199 s.

Çağı değiştiren büyük bir toplumsal devrimin önderi, strateji-taktik dehası ve teorisyen olarak Lenin, yüzyılımızın önemli kişilerindendir. *Çağdaşlarının Gözüyle Lenin*, farklı eğilimlerdeki çok sayıda insanın Lenin'le ilgili anılarını, gözlemlerini, değerlendirmelerini içeriyor. Gorki, Clara Zetkin, H. G. Wells, John Reed bunlardan bazıları. Makale yazarları, farklı nedenlerle, farklı zaman ve yerlerdeki karşılaşmalarını yazıya dökerek, Lenin'in az bilinen yönlerine ışık tutuyorlar.

Komünist Partisi Manifestosu

Karl Marx, Friedrich Engels, Çev. Erkin Özalp, NK Yayınları, 4. Baskı Ocak 2005, 89 s.

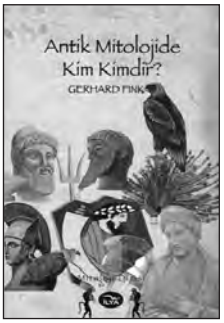
Marx ve Engels'in 1848 Ocak'ında tamamladıkları, hacminin tersine devasa etkileri olan *Komünist Partisi Manifestosu*'nun Erkin Özalp çevirisiyle 4. baskısı, ülkemizde ayrı yayınevleri tarafından onlarca kez basılmış olmasına rağmen önemini koruyan eseri, yeniden kitapçı raflarına taşıyor. "Avrupa'da bir hayalet dolaşıyor" sözleriyle başlayan manifesto, Avrupa'da komünistlerin, kendilerine karşı estirilen yakıştırma/ benzetme furyasına karşı ürettikleri, derli toplu ve açık ilk metin. Marksizmin bu temel kitabı, her kütüphanede bulunması gereken önemli eserlerden.

Radyonun Sihirli Kapısı

-Garbiyatçılık ve Politik Öznellik-, Meltem Ahıska, Metis Yayınları, Nisan 2005, 374 s.

Radyo üzerine bir inceleme. Ne var ki asıl amacı, radyo yayıncılığının incelenmesinden hareketle Türkiye'de bir yönetsellik biçimi olarak Garbiyatçılığı ve bu temelde gelişen politik öznelliği anlatmak. Doğu/Batı, modern/geleneksel, model/kopya ve benzeri ikiliklere karşı çıkan, bu ikilikleri tam da Garbiyatçılığı kuran, diyalojik neden ve sonuçlar olarak gören bir anlatı bu. Yazar radyo arşivlerinin yok edilmesinden BBC Türkçe Servisi'nin Türkiye politikalarına kadar uzanan geniş bir olgusal alanı anlatısına dahil ediyor.

Antik Mitolojide Kim Kimdir?

Gerhard Fink, Çev. Serpil Erfındık Yalçın, İlya İzmir Yayınevi, 2004, 475 s.

Kaos, Nergis, Oidipus, Eko… Ve günlük yaşamda sık sık karşımıza çıkan, kökeni Antik Dönem'den gelen birçok kavram ve terim... Gerhard Fink, uygarlığımızın ortak imge dünyasında geniş yer tutan, nice sanatçıya esin kaynağı olmuş Antikçağ'a ait mitolojik figürlerden 800 tanesini, bu yapıtında tanıtıyor ve hikâyelerini anlatıyor.

Batı Anadolu Kent Devletleri

Anadolu'da Romalılar 3, David Magie, Çev. Nezih Başgelen-Ömer Çapar, 2005, 266 s.

Princeton Üniversitesi'nin yayımladığı *Anadolu'da Romalılar* adlı başyapıtın bu 3. cildinde David Magie, Batı Anadolu'da İzmir (Smyrna) ve çevresinde yer alan Eski Foça (Phokaia), Urla (Klazomenai), Lapseki (Lamsakos), Değirmendere (Kolophon), Behramkale (Assos), Edremit (Adramytteion), Çandarlı (Pitane), Milas (Mylasa), Bodrum (Halikarnassos) gibi pek çok Roma yerleşim yerini inceliyor.

Günümüzde Marksizm

Üç ayda bir çıkan süreli yayın *Felsefelogos*'un 25/26 sayısındaki dosya konusu "Günümüzde Marxizm". Yayın Yönetmeni Sinan Özbek, Sunuş'unda, insanlık tarihinin en fazla etki yaratan felsefi akımı olması ve bugün felsefenin tartıştığı hemen bütün sorunları barındırması nedeniyle, Marksist ya da anti-Marksist olsun, felsefe yapan herkesin, Marksizm'le bir tartışma sürdürmek zorunda olduğunu söylüyor. Dosyada yer alan kimi makaleler ve yazarları şöyle: John Rees-"Marx'ın dönüşü", Afşar Timuçin-"Markx'çı düşünceye genel bakış", Judy Cox-"Marx'ın yabancılaşma kuramına giriş", Onur Bilge Kula-"Marx ve Engels'in mektuplarında doğu sorunu", Uluğ Nutku-"Engels'in Kant'a bir eleştirisine değini", Chris Harman-"Engels ve insan toplumunun kökenleri üzerine", Sinan Özbek-"Engels'in tarihsiz halklar kavramı üzerine", John Molyneux-"Marksizim determinist mi?", Jeffrey Reiman-"Ahlak felsefesi: kapitalizm eleştirisi ve ideoloji sorunu", Chris Bambery-"Marksizm ve spor", Fatih Yaşlı-"Praksis felsefesi olarak Marksizm"…

Felsefelogos, S:25/26, 2005/1-2, Mart 2005, 425 s.

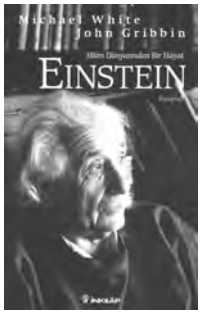
Kadın Dervişler

İbrahim Bahadır, Su Yayınları, 2005, 272 s.

Günümüzden bin yıl önce, Anadolu'da tekkelerde yalnızca erkek değil, kadın dervişler de bulunmaktaydı. Tekkelerde kadınların mürşit ve şeyh konumuna kadar geldikleri, hatta çevrelerinde çok sayıda erkek müritlere sahip oldukları bilinmekte. Bahadır'ın bu çalışması Cahiliye'den günümüze kadın dervişleri ve dervişan geleneğini incelerken, Türkiye özgülünde il il, isim isim, kadın dervişleri araştırarak, zaman içinde evliya / eren / ana / bacıya nasıl dönüştükleini ortaya çıkarıyor ve adlarına yapılan türbeleri ve adreslerini içeriyor.

Einstein

Michael White-John Gribbin, Çev. Yelda Türedi, İnkılâp Kitabevi, 2005, 294 s.

Yayın dünyası yıl boyunca Einstein'li olacak, belli. 2005'in Dünya Fizik Yılı ilan edilmesi ve Einstein'in Görelilik Kuramı'nı yayımlamasının 100. yılı olması nedeniyle, Einstein ile ilgili kitaplar ardı ardına çıkmaya devam ediyor. En son İnkılap Kitabevi, Einstein'ın yaşamöyküsünü olduğu kadar, kuramlarının yalın anlatımlarını da içeren bir biyografisini yayımladı. 21. yüzyılın bu en popüler bilim insanını yakından tanımak isteyenlere…

Doğanın Duygusu

-Acımasız Bir Dünyada Fedakarlık- Nigel Barber, Çev, Orhan Düz, Güncel Yayıncılık, Mart 2005, 432 s.

Psikoloji profesörü Nigel Barber, bu çalışmasında insani bir duygu olarak fedakârlığın, hayvanlardan başlayarak, ilkel toplumlardan günümüze kadar evriminin izlerini sürüyor. Doğada sosyalleşmenin örneklerini kuşlardan arılara, yarasalardan karıncalara kadar uzanan geniş bir yelpazede incelerken, insanlarda fedakârlığın farklı davranış biçimlerindeki görünümlerini açığa çıkartıyor.

...bir millet uyanıyor!..

Yöneten: Attilâ İlhan, Bilgi Yayınevi, Mart 2005, 278 s.

Batı ittifakı ve NATO üyeliğinden bu tarafa, "sistem", ekonomiden kültüre, savunmadan eğitim ve öğretime, bütün "ulusal" kalelerimizi düşürmek peşinde; "dil"ini ve "din"ini açık açık dayatmaya başladı. Bilgi Yayınevi, Attilâ İlhan yönetiminde hazırlanan "Bir Millet Uyanıyor" dizinde bu tehlikeleri göstermeyi ve çözüm önerileri sunmayı amaçlıyor.

Eğil Dağlar

-İstiklal Harbi Yazıları-, Yahya Kemal, Yapı Kredi Yayınları, Mart 2005, 319 s.

Eğil Dağlar'daki yazılar, gün gün İstiklâl Harbi'nin nabzını tutuyor. Bazen Batılı devletlerin tutumu, bazen Yunanlılar'ın ve Yunan Ordusu'nun durumu, bazen Ankara hükümeti, bazen kamuoyunun konuya bakışı bu yazılarda ele alınıyor. Yahya Kemal'in bu yazılarının, Mustafa Kemal tarafından kesilip saklandığı bilinir…

Depresyon Atlası

-Depresyon Hakkında Merak Ettiğiniz Her Şey-, Andrew Solomon, Çev. Berna Çapçı-Gülderen Dedeağaç-Funda Tatar, Okuyan Us Yayın, Nisan 2005, 577 s.

Çağımızın hastalıklarından, depresyona "içeriden" bakan bir kitap: Depresyonu bütün ağırlığıyla ve defalarca yaşamış ve onunla başa çıkmış bir kişinin ağzından tanımlıyor. Ama depresyonu bir hastalık olmakla kısıtlamıyor: Ona tarihi, bilimsel, ekonomik ve kültürel açılardan da bakıyor.

Metafor Olarak Hastalık

-AIDS ve Metaforları-, Susan Sontag, Çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, Nisan 2005, 199 s.

Geçtiğimiz aylarda kaybettiğimiz, çağımızın önemli kalemlerinden Susan Sontag'ın son yapıtı. Yazar kitabındaki denemelerde frengi, tüberküloz, kanser ve AIDS gibi hastalıkların metafor olarak kullanılma biçimlerini ve modern çağın hastalığa ve hastalara yaklaşımını gözler önüne seriyor. Yazar, hayata ve ölüme dair bir tefekkür metni olarak kaleme aldığı bu kitabını, "hastalar ülkesini her taraftan kuşatıp istila etmiş olan metaforları aydınlatma ve onlardan kurtulma çabası"na adıyor.

Futbolun Psikiyatrisi

-Sporun Psikolojisi ve Psikiyatrisi, Kaan Arslanoğlu, İthaki Kitaplığı, 2005, 478 s.

Futbol gerçekten, kendi halinde bir spor dalı mı? Hayatımızda, bunca yer tutmasının nedenleri neler? Yoksa hayatın küçük bir kopyası mı? Kaan Arslanoğlu, bu yapıtında futbolu bir spor olarak ele almanın yanı sıra onun ve aktörlerinin patolojik yanlarına işaret ediyor. "Meşin yuvarlağın" peşinde neden yalnızca 22 kişinin değil, bütün dünyanın koştuğunu anlamak isteyenlere...

Sine-Masal Kentler

-Modernitenin İki "Kahraman"ı Kent ve Sinema Üzerine Bir İn-

Eski Atina Yaşantısında Bir Gün

Antik bir kenti gezerken, imge dünyamızı yardıma çağırır, yıkıntıları tamamlayıverir, içinde sosyal yaşamın tüm canlılığıyla sürdüğü bir kent haline getiririveriz düş gücümüzle… Bir kapıdan bir Antikçağ kadının silik hayali görünür, kaybolur. Agoranın ortasında düşünürler, hararetli tartışmalar yapar. Dokunduğumuz yere kaç insan elinin değmiş olabileceğini düşünürüz, ürpererek…

Antikçağ insanlarının nasıl yaşadığı, büyük siyasi olaylar, kültürel izler dışında, sıradan günlük hayatın o dönemlerde nasıl olduğu sorusu, her zaman ilgi uyandıran bir sorudur. Hilary Deighton, tam da bu merakı karşılayan bir çalışma yapmış: Günümüze kalan her türlü maddi izden, mahkeme tutanakları, tragedyalar, komedyalar, resimli vazolar, mezar taşları ve daha pek çok kaynaktan bilgi toplayarak, sıradan bir Antikçağ Atinalı'sının yaşamını kurgulamış. Kitapta, Platon'un en sevdiği yemek, akşamdan kalma bir Eski Yunanlı'nın kullandığı ilaç, bebek maması olarak verilen besinler, Yunan tarzı aromaterapi ve daha nice renkli bilgi, günlük yaşamın ayrıntıları olarak önümüze seriliyor.

Eski Atina Yaşantısında Bir Gün, Hilary J. Deighton, Çev. Hande Kökten Ersoy, Homer Kitabevi, 2005, 96 s.

celeme-, Mehmet Öztürk, Şubat 2005, 492 s.

Sinema yaklaşık yüz yıldır kentle, edebiyat, resim, müzik ve felsefeyle hatta tarih ve zaman ile sonsuz göstergeler kurup duruyor. Bir sinema tarihi, bir sinema dili (görüntüler, müzik, renk vb.) var; ama sinemadan giderek "okunacak" bir toplumsal tarih, kent tarihi, hatta sanat ve edebiyat tarihi de var. Mehmet Öztürk, bu kitapta 20. yüzyıl büyük kentlerinin kültürel boyutlarıyla "yapısal dönüşümlerini", sinemanın toplumsal tarihi çerçevesinde yakalamaya çalışıyor.

Yeni Atlantis

Francis Bacon, Çev. Kaan Yılmaz, İm Yayın Tasarım, Şubat 2005, 69 s.

İdeal bir toplumun nasıl olması gerektiği konusunda kafa yoran ve tasarılar yapan düşünürlerden biri de Francis Bacon'dur. Tasarısında, insanların birbirine olan davranışlarını düzenlemekle kalmamıştır, onun toplumunda bilimsel ilerleme had safhadadır…

Frida'nın Büyüsü

Kate Braverman, Çev. Arzu Yazıcıoğlu, İstiklal Kitabevi, 187 s.

Sıradışı bir kadın, Frida Kahlo. Hayatının magazinsel yanları, onu günümüz dünyasının "popüler" kültür nesnelerinden yapıyor. Yaşamöyküsü film oldu, onu anlatan kitaplar ardı arkasına yayımlanıyor; 4-5 kadarı dilimize de çevrildi. Bunlardan en sonuncusu Kate Braverman'ı kurgusal kitabı. Yazar bir ressamın gerçek yaşamı ile resimlere yansıyan düşüncelerini harmanlayarak, Frida'nın dış dünyası ile iç dünyasını ince bir duyarlıkla işliyor.

İntiharlar Sözlüğü

Eric Volant, Çev. Turhan Ilgaz, Sel Yayıncılık, Mart 2005, 331 s.

İnsanlık tarihinde, hayata karşı en köklü başkaldırıların arasında başı çekiyor intihar. Camus'ye sorulacak olursa, tek tutarlı felsefi eylem sayılmalı, kişinin kendi canına kıyma kararı alması. Nedenleri, yöntemleri kişiden kişiye, kültürden kültüre akıl sır erdirilmesi güç bir çeşitlilik barındırıyor. *İntiharlar Sözlüğü*, bu yakıcı konuyu ona yaraşır bir ciddiyetle kuşatan bir kitap: Tarih boyunca kimler intiharı seçen ünlüler kategorisinde yer aldı? Hangi psikolojik gerekçeler ne türden intihar yollarının tercih edilmesine yol açmakta? Umutsuzluk, alkol, aşk kırgınlığı, gurur: Karara giden yola hangi taşlar döşeli?

Evrenle Ölç Kendini

Attila Jozsef, Haz. Sevgi Can Aysevener-Orhan Tüleylioğlu, Edebiyatçılar Derneği, Nisan 2005, 215 s.

Edebiyatçılar Derneği'nin yayımladığı, Sevgi Can Aysevener ve Orhan Tüleylioğlu'nun yayına hazırladığı kitap, yalnız Macaristan'ın değil, bütün Avrupa'nın en iyi şairlerinden biri sayılan Attila Jozsef'in 100. yaşı için bir armağan olarak tasarlanmış. Ozanın yaşamı ve sanatı üzerine yazılmış yazılardan ve kısacık yaşamına sığan şiirlerinden seçmeleri içeriyor. Bu yazılar, şairin şiirinin arka planındaki toplumsal, kültürel, sanatsal ve felsefi boyut ile ozanın zihin coğrafyasını ortaya koyuyor.

Yaratılış

Gore Vidal, Çev. Latif Boyacı, Literatür Yayınları, Mart 2005, 788 s.

Noam Chomsky'nin en beğendiği roman olarak sunulan Gore Vidal'ın *Yaratılış* yapıtının kahramanı Cyrus Spitama, insanoğlunun kafasını asırlardır meşgul eden bir varoluş ve yaratılış sorusunun cevabını arıyor romanda. Persli bir prensin ve Yunan bir büyücünün oğlu olan Cyrus, Peygamber Zerdüşt'ün torunu, Büyük Kral Kserkses'in yakın dostu. Hakikat Yolu'na inanan ama nerede bulunduğunu bilmeyen bu adam, Hindistan, Çin ve Yunan saraylarına büyükelçi olarak gönderilir. Perikles, Pisagor, Gosala, Konfüçyüs ve Buda'dan değişik felsefelerin ve dinlerin yaratılış üzerine hikâyelerini dinler…

Savaşın Eşiğinde

Bülent Ruscuklu, Evrim Yayınevi, Şubat 2005, 347 s.

Bülent Ruscuklu'nun yarattığı MİT kahramanı Mete Çeliker maceralarına devam ediyor. Hükümetleri istedikleri gibi yönlendiren "Güçler" ve onların arkasındaki "Gerçek Güç", Türkiye ile Yunanistan'ı, siyasi ve ekonomik çıkarları için savaşın eşiğine sürüklemeyi planlamıştır. İhtilal çıkarma ve terör yaratma konusunda yetenekli kişi, "Gerçek Güç"ün hizmetindedir. Ülkelerini savaşa girmekten kurtarmak için MİT ve Yunan Gizli Servisi EYP tarihlerinde ilk defa işbirliğine gitmek zorundadır. Dünya İmparatorluğu kurma emelindeki "Gerçek Güç"e darbe vurmak mümkün müdür?

Ergani'ye güzelleme...

Kitabın adı, *Uzun Yürüyüş: Çayönü'nden Ergani'ye*. Burada "uzun yürüyüş" söylemi, Neolitik Dönem Çayönü yerleşmesinden, günümüz Ergani kasabasına gelinceye dek 9000 yıllık uzun bir tarihsel yürüyüşe işaret ediyor.

Ergani'ye dair bir kitap bu. O kadar boyutlu bir çalışma ki, eşine kolay rastlanmaz. Yok, yok. Sanki Üzülmez, hamurunda yer alan memleketini, güzel Ergani'sini anlatmaya neresinden başlayacağına, ona borcunu nasıl ödeyeceğine bir türlü karar verememiş. Onun için her şeyini ama, her şeyini anlatmış. Önce coğrafi bilgiler vermiş. Jeolojik yapısı, akarsuları, iklimi… Sonra taa, MÖ 7 binlerden başlayan tarihini, uzun uzun, mümkün olduğunca ayrıntıyla bugüne kadar getirmiş. Adeta adım adım ilerleyerek… Ergani'nin günümüzdeki sosyal yaşamı hakkında da diyecekleri var, yazarın. Sonra seyyah ve gezginlerin eserlerinde Ergani'nin izini sürmüş. Ergani'nin tarihi ve kutsal mekânlarını anlatmış. Farklı ve renkli insanlarından söz etmiş sonra tek tek… Okuyanlar hem tarihinde, hem doğa ve tarih güzelliklerinde, hem Erganililer'in şahsında Ergani'yi bir iyice tanısın, ama mutlaka sevsin istemiş. Takdire fazlasıyla değer bir çaba, bize de Ergani'yi okumak, tanımak, sevip sevmeyeceğimize karar vermek kalıyor…

Çayönü'nden Ergani'ye Uzun Bir Yürüyüş, Müslüm Üzülmez, Kendi Yayını, 2005, 767 s. (Kitabı edinmek için tel: 0212.462 34 52 ya da 0537.401 92 21)

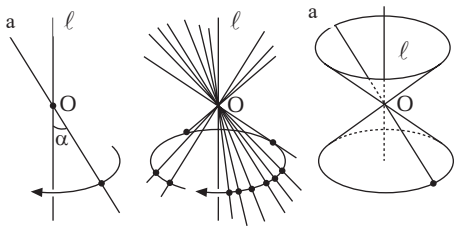
Koniyle düzlemlerin kesişimi

Ali Nesin

İstanbul Bilgi Üniversitesi
Matematik Bölümü
Öğretim Üyesi

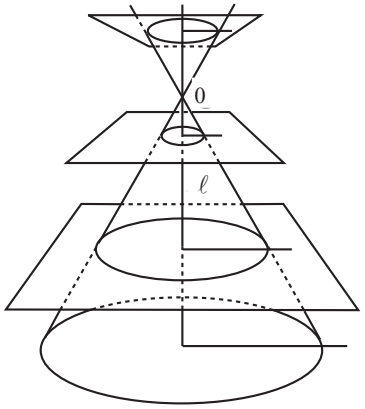
anesin@bilgi.edu.tr

Koni. Uzayda birbirini $0 < \alpha < 90°$ derecede kesen iki değişik a ve ℓ doğrusu alalım. Doğrulardan birini diğerinin etrafında, diyelim a'yı ℓ'nin etrafında oluşturdukları α açısını bozmadan döndürelim. Böylece elde edilen yüzeye **dik koni** ya da **döndürü konisi** adı verilir. Dik koni yerine, kolaylık olsun diye sadece "koni" diyeceğiz.

a doğrusu ℓ doğrusu etrafından döndürülerek elde edilen dik koni

İki doğrunun kesişim noktasına koninin **merkezi**, sabit ℓ doğrusuna **koninin ekseni**, koninin yüzeyindeki doğrulara koninin yüzey doğruları ya da koniyi geren doğrular denir; bu doğrular gerçekten de eksen etrafında dönerek koniyi gererler. Yüzey doğruları koninin ℓ ekseniyle hep aynı derecede açıda (α) kesişirler, bu açıya da **koninin açısı** denir.

Koninin eksenine dik olan her düzlem koniyi bir çemberde keser elbet. Bu çemberlerin yarıçapları üstünde bulundukları düzleme göre 0'dan sonsuza kadar değişir.

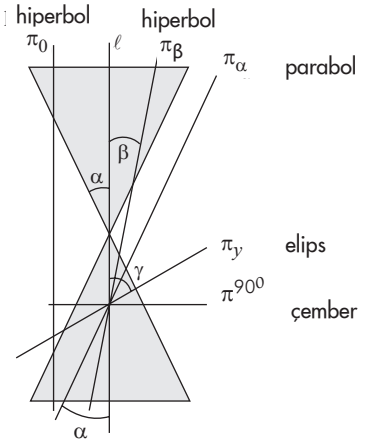
Bu yazıda bir koninin düzlemlerle kesişimlerini (biraz) irdeleyeceğiz.

Koniyle Düzlemlerin Kesişimi: Koniyi sabitleyelim ve koniyle kesiştireceğimiz düzleme π adını verelim. π değiştikçe sabitlenen koniyle π düzleminin ne menem bir eğri olduğunu bulacağız.

Eğer π düzlemi O noktasını içeriyorsa kesişimi bulmak kolay: Kesişim ya bir noktadır ya da bir ya da iki yüzey doğrusu. Bundan böyle π düzleminin koninin merkezi olan O noktasını içermediğini varsayalım. Bu durumda π düzlemin koninin eksenini kestiği açının büyüklüğüne göre üç değişik şık beliriyor:

1. Düzlem, koninin ℓ eksenini, koninin α açısından daha büyük bir açıda keser. Düzlemin koninin ℓ eksenine dik olduğu durum bu şıkkın özel bir halidir; bu son durumda kesişimin bir çember olduğunu biliyoruz, yazının birinci sayfasında görmüştük bunu. Bu genel durumda kesişim, adına **elips** diyeceğimiz bir eğri olacak.

2. Düzlem, koninin ℓ eksenini koninin α açısından daha küçük bir açıda keser, örneğin düzlem ℓ'ye paralel olabilir. Bu durumda kesişim, adına **hiperbol** denen bir eğridir.

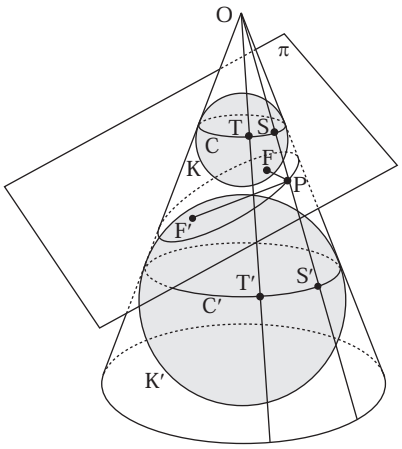

Koninin tam ortadan kesiti. π_0, π_β, π_α, π_y, π_{90}, düzlemleri koninin ℓ eksenini sırasıyla $0^0 < \beta < \alpha < y < 90^0$ derecelik açılarla kesiyor. π_0 ve π_β düzlemlerinin koniyle kesitleri birer hiperbol. π_α'nın kesiti bir parabol, π_α'nın kesiti bir elips, π_{90}'ın kesiti ise bir tür elips olan çember.

3. Düzlem koninin bir yüzey doğrusuna paraleldir, yani düzlem ℓ eksenini koninin α açısına eşit açıda keser. Bu durumda kesişim, adına **parabol** denen bir eğridir.

Birinci durumu, yani düzlemin, koninin ℓ eksenini, koninin α açısından daha büyük bir açıda kestiği durumu ele alalım. Düzleme π adını verelim. Koninin içine cuk oturan (yani koninin içinde ve koniye bir çemberde teğet) ve ayrıca bir de π düzlemine teğet biri düzlemin bir tarafında, diğeri diğer tarafında tam iki küre vardır. Bu kürelere K ve K' adını verelim. K ve K' küreleri koniye iki çemberde teğetler, bu çemberlere sırasıyla C ve C' adını verelim. Koninin herhangi bir yüzey doğrusunu alalım ve bu doğrunun C ve C' çemberlerini (dolayısıyla K ve K' kürelerini de) kestikleri noktalara sırasıyla T ve T' diyelim. $|TT'| = r$ olsun. Bu r sayısı seçilen TT' yüzey doğrusundan bağımsızdır, sadece π düzlemine ve koniye göre değişir: r sayısı C ve C' çemberlerinin birbirine en yakın iki noktası arasındaki mesafedir. Son olarak, K ve K' kürelerinin π düzlemine teğet olduğu noktalara sırasıyla F ve F' adını verelim.

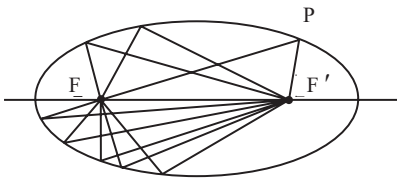
Koniyle π düzleminin kesişiminin tam olarak,

$$\{P \in \pi : |PF| + |PF'| = r\}$$

kümesi olduğunu savlayıp hemen kanıta geçiyoruz.

Kanıta geçmeden önce bir π düzleminin böylece tanımlanmış bir kümesine **elips** dendiğini söylememiz gerekir. Tanımda verilen F ve F' noktalarına elipsin **odak noktaları** adı verilir. Demek ki bir elips, bir düzlemde, verilmiş iki noktaya olan mesafelerinin toplamının sabit olduğu noktalar kümesidir.

F' ve F' odak noktalı bir elips

Gerçek hayatta bir elips çizmek çok kolaydır. Odak noktaları olmasını istediğiniz F ve F' noktalarına birer çivi çakın. Bu çivilere r uzunluğunda bir ip bağlayın. Eğer r, $|FF'|$ mesafesinden büyükse işiniz kolaylaşır! İpin iç tarafına bir kalem geçirip ipi gergin tutarak kalemi çivilerin etrafında döndürün (Bir ara, çiviye dolanmaması için ipi çivilerin üstünden atlatmanız gerekecek). Çizdiğiniz şekil bir elips olacaktır.

Eğer $F = F'$ ise F merkezli bir çember elde ederiz. Demek ki çember elipsin özel bir halidir.

Kanıtımıza başlayalım.

P, π düzlemiyle koninin kesişiminden alınan herhangi bir nokta olsun. Aşağıdaki şekilden izleyin. Koninin OP yüzey doğrusunu çizelim. Bu doğru C ve C' çemberlerini (dolayısıyla K ve K' kürelerini de) sırasıyla S ve S' noktalarında kessin. Hem PS hem de PF doğrusu K küresine teğettir (Çünkü PF doğru parçası, K küresine teğet olan π düzlemindedir). Demek ki

$$|PS| = |PF|.$$

Benzer biçimde,

$$|PS'| = |PF'|.$$

Bu iki eşitliği altalta toplarsak,

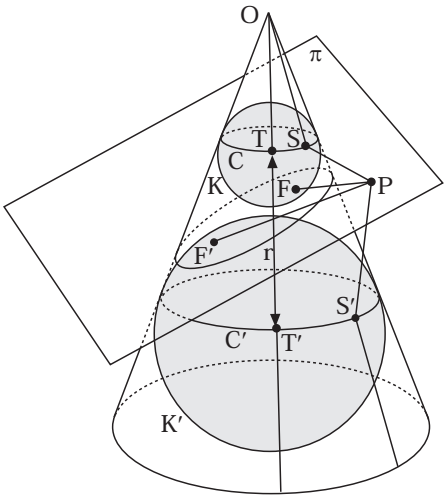
$$|PF| + |PF'| = |PS| + |PS'| = |PT| + |PT'| = |TT'| = r$$

buluruz.

Bunun tersi de doğrudur: Eğer $P \in \pi$,

$$|PF| + |PF'| = r = |TT'|$$

eşitliğini sağlıyorsa, o zaman P koninin üstündedir. Kanıtı yukarıdaki şekilden takip edin. S noktası, C çemberinin üstünde P'ye en yakın nokta olsun. S' noktası da C' çemberinin üstünde aynı görevi görsün. O zaman,

$$|PF| + |PF'| = r = |TT'| \le |SS'| \le |PS| + |PS'|$$
$$\le |PF| + |PF'|,$$

dolayısıyla $|SS'| = |PS| + |PS'| = |TT'|$ ve dolayısıyla $|SS'|$ iki çember arasındaki en kısa mesafe. Bundan, P noktasının SS' doğru parçasının üstünde, SS' doğru parçasının da koninin üstünde olduğu çıkar. Demek ki P noktası da koninin üstünde. Kanıtımız bitmiştir.

Burada bir de odak noktalarının nasıl bulunacağını gösterdik: Elipsin odak noktaları kürelerle düzlemin teğet noktalarıdır. Az bilinen bu sonuca Dandelin ve Quételet Teoremi adı verilir. Aynı sonucun benzerleri hiperbol ve parabol için de geçerlidir.

Matematik Dünyası

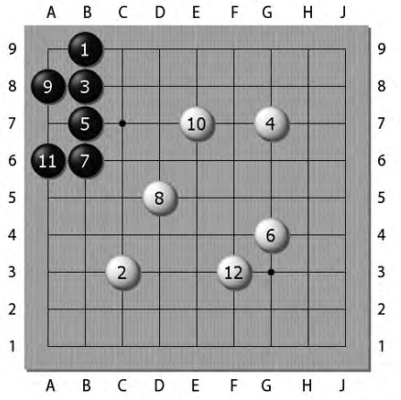
Türk Matematik Derneği'nin sahibi olduğu ve 13 yıllık geçmişi olan Matematik Dünyası dergisi, 2003'ten bu yana Ali Nesin yönetmenliğinde hazırlanıyor. Liselileri hedefleyen ancak üniversite sınavlarını ve lise müfredatını umursamayan dergi, matematiğin evrenselliği sayesinde çok daha geniş bir kitleye sesleniyor.

www.matematikdunyasi.org

A. Utku Üzülmez, 14k utkuman@yahoo.co.uk

Kaç gözünüz var? - 2

Şekil 1

Geçen ay köşeyi Şekil 1'deki örnek oyun ile sonlandırmıştık. Bu oyun üzerine biraz düşünelim birlikte...

Taşlara teker teker dikkat etmeden gobanın bütününe bakınca ne gözüküyor? Siyah: Çok güçlü, sımsıkı ve durağan bir yapıda. Kırılamayacak, çelikten bir duvara (B kolonunda), bunun yanı sıra kendisini sonsuza dek yaşatacak "iki göz"e (A9 ve A7) sahip. Buna karşılık Beyaz: Zayıf gibi gözüken serpiştirilmiş taşlara ve de esnek ama "iki göz"ü belirgin olmayan bir yapıya sahip. Hangisinin yerinde olmak isterdiniz?

Bu soruyu cevaplandırmak için öncelikle, bu köşede sürekli hatırlatacağımız "Oyunun Amacı"nı tekrar etmekte fayda var: Go oyununda amaç, goban üzerinde, rakibinizden daha fazla alanda egemenlik kurmaktır.

Siyah sol üst köşede gerçekten de sağlam bir egemenlik alanı oluşturmuştur, evet. Buna karşılık Beyaz ise gobanın geri kalanına egemen olmuştur! Siyah daha ilk hamlesinden itibaren yalnızca iki göz oluşturmak için oynamış ve Beyaz'ın da izin vermesiyle bunu başarmıştır. Siyah iki göz oluşturmak için hamlelerini birer birer harcarken Beyaz goban üzerindeki stratejik noktaları ele geçirmiştir. Peki oyun bitti mi? Bu durumda Siyah örneğin H5'e, E2'ye veya H3'e oynayamaz mı? Elbette oynayabilir. Ancak buralara oynanacak olan Siyah taşların hayatta kalabilmesi, yani iki göz oluşturması artık çok çok zor olacaktır.

Siyah iki gözünü oluştururken Beyaz 2 hamlesi ile sol alt köşede, 4 hamlesi ile sağ üst köşede, 6 ve 12 hamleleriyle ise sağ alt köşede büyük oranda söz sahibi olmuştur. 8 ve 10 hamleleri ile de Siyah'ın duvarını etkin biçimde kullanmasını önlemiştir... Sonuç: Siyah 2 puan (A9 ve A7); Beyaz: gobanın geri kalanı, -sınırların doldurulacağını düşünürsek- yaklaşık 50 puan!

Şekil 2 ve 3'te, İstanbul'daki go oyuncusu arkadaşlarımdan biri olan Muzaffer'le oynadığımız bir oyunun görüntüleri var. 13 Mart tarihinde KGS'de oynamış olduğumuz bu oyunu Beyaz, 0,5 puan komi ile birlikte 1,5 puan farkla kazanmıştır. Şimdi bu örnek oyuna bakalım...

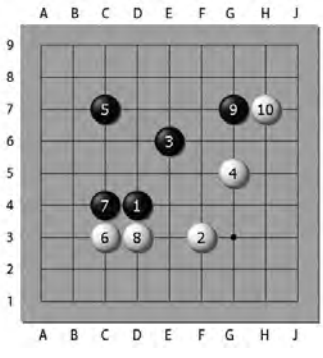
Siyah 1 hamlesi ile sol alt köşeyi istiyor. Aynı durum Beyaz 2 ile sağ alt köşede Beyaz için geçerli. Siyah 3 hamlesi ile yukarıda kendisine bir zemin hazırlıyor. Beyaz 4 hamlesi ile sağ tarafta söz sahibi olurken Siyah'ın 5 numaralı hamlesine izin vermiş oluyor. Eğer Beyaz 4 numaralı hamlesini C7 gibi bir noktaya yapsaydı, oyun çok daha sert geçecekti kuşkusuz.

İlk 5 hamle sonunda sol tarafta Siyah, sağ tarafta da Beyaz inisiyatif sahibi oldu. Şekil 3'teki oyun sonu görüntüsüne bakınca, bu söylediklerimizin oyun sonunda yaklaşık olarak gerçekleştiğini görüyoruz. Demek ki, 9'luk gobanda bir oyun aslen ilk 5-10 hamlede dahi şekillenebiliyor. Çünkü bu ilk hamleler, taşlarımızın goban üzerinde yaşayacağı hayatın temellerini oluşturuyor. Biz onlar için ne tür bir öngörü içindeysek, bunu gobana ne kadar yansıtabilirsek ve de bu öngörümüzü rakibimize karşı ne kadar güçle savunursak; goban üzerindeki yaşam amacımızı gerçekleştirmemiz o kadar mümkün olacaktır.

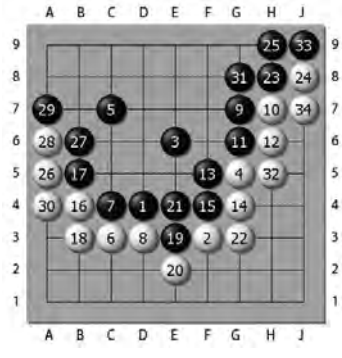
Oyunun devamında ise Beyaz 6 hamlesi ile Siyah'ın potansiyel alanına saldırıyor. 7-8 hamleleri sonrasında Siyah üst tarafı alırken Beyaz'a aşağıyı bırakıyor. Bu şekilde Beyaz kendi alanını büyütürken rakibini defans yapmaya zorlayarak onun alanını küçülttü. Aynı stratejiyi Siyah 9 hamlesinde de görebiliyoruz. Beyaz 10 ile cevaplarken Siyah 11 ile Beyaz'ı 12 hamlesine zorluyor (Beyaz açığını kapatarak taşlarını bağlamalı). 13 ve 15 numaralı hamleler ile de yukardaki alanını güvenceye alıyor. Aynı strateji, bir oyun sonu hamlesi sayılmasına rağmen Beyaz 16 için de söylenebilir. Siyah buna cevaben bir adım geri giderek 17 ile Beyaz'ın önünü kesiyor ve yukardaki alanını koruyor.

Go oyununda iki temel strateji olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi bu oyunda karşımıza çıkan: Bir genişleme hamlesi ile büyüyerek rakibin alanını küçültmek. İkincisi ise rakibin potansiyel alanına girerek doğrudan orayı işgal etmek.

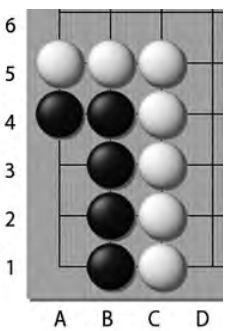
Kafamızda tasarladığımız oyunu her zaman hamle hamle gerçekleştirmek mümkün olmayabilir. Çünkü, dünya bizim etrafımızda dönmüyor. Karşımızdaki raki-

Şekil 2

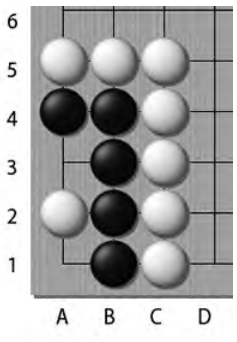

Şekil 3

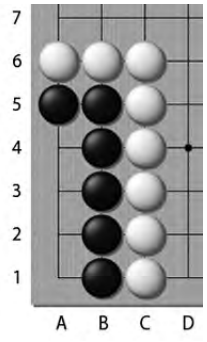
Şekil 4

bin de kendine özgü bir hamleler dizisi olacaktır: Go oyunu iki kişiliktir. Dolayısıyla rakip her defasında bizim planlarımızı bozacak saldırı hamleleri yapabilir. Bu durumda oluşan yeni konjonktürlere göre amaçlarımızı gözden geçirip oyunu yeniden düzenlememiz gerekir. Go buna olanak sağlayan oldukça esnek bir oyundur.

Şekil 5: Beyaz A2 hamlesi Siyah'ın bir gözünü çıkarıyor.

Zaten aynı esneklik sebebiyle oyuna 2 göz yaparak başlamamız gerekmez: Oyunun ilerleyişi içinde eğer taşlarımız yaşam tehlikesi içine düşerse o zaman göz yapmaya gereksinim duyarız. Şekil 3'teki oyunda grupların gözlerinden bahsedildi mi? Gruplardan herhangi birisi öbürünün taşlarını veya taş gruplarını öldürdü mü? Bu oyunda verilen nasıl bir savaştı?

Şekil 6: Siyah yaşıyor mu?

Bu oyunu bir defa inceledikten sonra kaldırıp atmanızı öneririm. Çünkü daha önemli olan kendi oyunlarınızı oynamanız. Zaten doğrusu da kuralları öğrendikten sonra bir süre için yalnızca oyun oynamaktır. 50-60 oyun oynadıktan sonra biraz pratik kazanmış olursunuz ve burada anlatılanları anlamak da bir o kadar kolaylaşır. Rakibinizin taşlarını yemek, kendi taşlarınızı bağlamak ve güçlenmek, iki göz yapmak, alan işgal etmek, genişleyerek rakibi küçültmek gibi hedeflerden her birini kendinize amaç edinerek, oyunlarınızda bunları deneyip uygulamaya çalışın. Tüm bunları 9 x 9 goban üzerinde denemek başlangıç için çok doğru olacaktır. Eğer oynayacak kimse bulamazsanız Igowin (1), Handtalk (2) veya SmartGo (3) gibi küçük ve ücretsiz programcıkları kullanarak bilgisayara karşı da oynayabilirsiniz.

Geçen ayki köşede bir de Tsumego sorusu sormuştuk: Şekil 4'teki Siyah grup yaşıyor mu? Bu durumda ne yazık ki soruya soru ile karşılık vermek zorunda kalıyoruz: Sıra kimde?

Sıra Siyah'taysa eğer hiç düşünmeden A2 oynamak zorundadır. Böylece 2 göz yapmış olur (A1, A3) ve yaşar. Yok eğer sıra Beyaz'ınsa o da hiç düşünmeden A2 yapar (Şekil 5) ve Siyah grubu öldürür!. Çünkü A2'deki Beyaz taş, Siyah grubun 2 göz yapması için gerekli olan alanı kapatır ve ona yalnızca 1 büyük göz bırakır. 1 göz yaşamadığından ötürü de grup ölüdür. Siyah grubun öldüğünü ispatlayabiliyor musunuz?

Şekil 5'teki Beyaz A2 hamlesine, Siyah A1 veya A3 ile cevap verirse eğer, oluşacak siyah grubun nefes sayısı 1'e düşecektir. Böylece Beyaz, Siyah grubun geri kalan tek nefes noktasına oynayarak bütün taşlarını öldürebilir... Yok eğer Siyah cevap vermezse; Beyaz yeniden (örneğin A1'e) oynayabilir. Bu durumda Siyah grubun yine tek nefesi kalmıştır. Siyah'ın A3 oynayarak, A1 ve A2'deki beyaz taşları öldürmesi de bir şeyi değiştirmez. Çünkü artık siyah grubun 2 göz yapacak alanı kalmamıştır.

Go haberleri

Türkiye Go Oyuncuları Derneği tarafından düzenlenecek olan 2005 yılı Türkiye Go Şampiyonası bu ay Ankara'da yapılacak.

Dan seviyelerinden yeni başlayanlara kadar geniş bir katılımcı yelpazesiyle gerçekleştirilen Türkiye Şampiyonaları, avanssız ve 6 turlu yapılan bir turnuva.

Ayrıntılı bilgi için:
www.tgod.org.tr

Geçen ay sormuş olduğum soruyu bu ay biraz daha geliştirerek yeni bir soru soruyorum: Şekil 6'daki Siyah grup yaşıyor mu?

Kendi oyunlarınızı bir Go Editörü yardımıyla .sgf olarak kaydedip veya hamle sırasıyla koordinatlarını yazıp bana gönderirseniz; bu köşede oyununuzun üzerinden geçip, inceleyebiliriz. Yukardaki oyun yorumlarıyla ilgili merak ettiğiniz, aklınıza takılan sorular varsa; onları da burada yanıtlayabilirim. Gelecek ay görüşmek üzere.

DİPNOTLAR

1. http://www.smart-games.com/igowin.html
2. http://www.yutopian.com/go/download.html
3. http://www.smartgo.com. Bu programla bilgisayara karşı oynayabilmek için bir GTP motoru edinmelisiniz. Örneğin; GNU Go: http://www.gnu.org/software/gnugo

MİNİ SÖZLÜK

Goban: Go tahtası.
Tsumego: Yaşam ve ölüm problemleri.
KGS: Kiseido Go Sunucusu.
SGF: Smart Game Format.

Kasparov'a satranç tahtasıyla saldırı

Rus Haber Ajansı Federal Post'un yayımladığı saldırı anının fotoğrafı.

16 Nisan'da Kasparov'a hayranıymış gibi yaklaşan bir genç "Bir satranççı olarak seni severdim, ama politik anlayışını yanlış buluyorum" diyerek Kasparov'a elindeki satranç tahtasıyla sert bir darbe vurdu. Kasparov saldırıyla ilgili şunları söyledi: "Rusya liberal basını bunun planlı bir saldırı olduğu konusunda hemfikir. Saldırının yıllarca temsil ettiğim ülkede gerçekleşmesi çok aşağılayıcı. Ülke ne hale gelmiş anlayın artık. Saldırganın ciddi bir şekilde sorgulanacağı konusunda çok şüpheliyim". Kasparov şu suçlayıcı ifadeyi eklemeden de geçemiyor: "Kremlin şimdiden benimle bu kadar ilgilenmeye başlamışsa, demek ki epey başarılıyım".

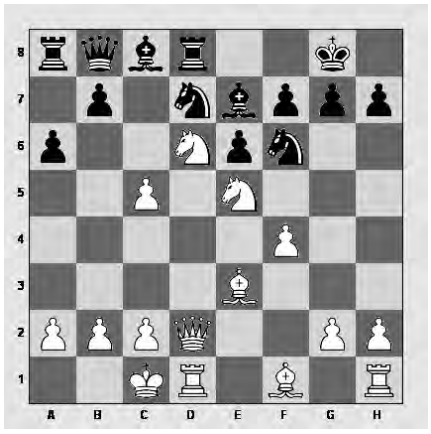
Süper Lig Antalya'da başladı

Eczacıbaşı-Beşiktaş maçından görüntü.

7-11 Nisan tarihlerinde Antalya'da oynanan Süper Lig'in ilk 6 turu sonunda zorlu rakipleri karşısında 6 galibiyet elde eden Eczacıbaşı, çok önemli bir avantaj yakaladı. Lige yeni katılan iddialı Beşiktaş takımını 7-1, kadrosunda 3 GM (Büyükusta) ve WGM (Bayan Büyükusta) bulunduran Marmaris Bel. S.K.'yı 5-3 yenen Eczacıbaşı, 12 puan ile ligde lider. 2-5 derecelerini ise 10'ar puan ile Beşiktaş, İTÜ, Antalya Çallı ve Tarsus Zekâ Satranç kulüpleri paylaşmış durumda.

Vasiukov (Eczacıbaşı)-İnarkiev (Marmaris Bel. S. K.)
Süper Lig, Antalya, 2005

1. e4 c5 2. Af3 d6 3. Ac3 Af6 4. e5 dxe5 5. Axe5 Abd7 6. d4 e6 7. Fe3 Fe7 8. f4 Vb6? 9. Vd2! 0–0 10. 0–0–0 Kd8 11. dxc5 Va5 [11. ... Axc5 12. Vxd8+ Fxd8 13. Fxc5 Va5 14. Ac4 Vc7 15. Ab5] 12. Ac4 Vc7 13. Ab5 Vb8 14. Ae5 a6 15. Ad6 Axc5 16. Fxc5 Ae4 17. Axe4 Kxd2 18. Kxd2 Fxc5 19. Axc5 Vc7 20. Fc4 h6 21. Acd7 b5 22. Fb3 a5 23. a4 bxa4 24. Fxa4 Fb7 25. Khd1 Fe4 26. Kd4 Fxg2 27. Kg1 Va7 28. c3 Kc8 29. Fc2 Vb7 30. Kd2 Fc6 31. Af6+ Şf8 32. Afd7+ Şg8 33. f5 exf5 34. Fxf5 Fxd7 35. Axd7 Şh8 36. Ac5 Vc6 37. Fxc8 Vxc8 38. Ae4 Ve6 39. Ad6 a4 40. Kg3 f5 41. c4 f4 42. Kc3 Vd7 43. c5 Vc6 44. Şb1 g5 45. Af7+ Şg7 46. Ad8 Ve4+ 47. Şa2 f3 48. c6 f2 49. Kxf2 Vd5+ 50. Şb1 Vd1+ 51. Kc1 Vd3+ 52. Kfc2 Vxd8 53. c7 Vc8 54. Kd1 1-0.

Dünya Şampiyonluğu Turnuvası

FIDE Kasım 2005'te yapılacak klasik Dünya Satranç Şampiyonası için şartlarını açıkladı. Çift tur döner yapılacak turnuvaya toplam 8 oyuncu davetli. İsimler şöyle: Kasimdzhanov, Adams, Kramnik, Leko, Kasparov, Anand, Topalov ve Morozevich. Şu ana kadar düşük sayılabilecek 500 bin dolar ödül, turnuvanın Elista'da yapılması için Ilyumzhinov tarafından teklif edilmiş durumda. Ödül miktarını artırmak için FIDE yeni teklifleri bekliyor.

Yakup Erturan Türkiye Birinciliği seçmelerini kazandı

Beşiktaş Kulübü'nün yeni transferi Yakup Erturan 26 Mart-3 Nisan tarihlerinde Şile-İstanbul'da oynanan Türkiye Birinciliği seçmelerini 8 puan ile tek başına kazandı. Toplam 15 milyar ödüllü turnuvadan ilk 14 dereceyi elde edenler Türkiye Birinciliğinde oynama hakkını kazandılar.

Emrah Yağız - Turhan Yılmaz
İstanbul-Şile, 2005

1. Af3 Af6 2. c4 e6 3. g3 d5 4. Fg2 Fe7 5. 0–0 0–0 6. d4 c6 7. b3 Abd7 8. Fb2 b6 9. Abd2 Fb7 10. Ae5 c5 11. cxd5 exd5 12. e3 Kc8 13. Kc1 Kc7 14. Kc2 Fd6 15. Va1 Fe7 16. Kd1 Va8 17. Fh3 Ab8 18. Ab1 Aa6 19. Ac3 cxd4 20. Kxd4 Ae4 21. Ad7 Kfc8 22. Axe4! Kxc2 23. Aef6+ Şh8 24. Kh4 h6 25. Kxh6+! gxh6 26. Ah5+ Şg8 27. Fa3 K8c3 28. Vd1 Kc6 29. Vd4 Kc1+ 30. Şg2 Kg6 31. Fb2 Şh7 32. Ff5 Vg8 33. Adf6+ 1–0.

Satranç tarihinde oynanmış en fantastik hamleler-4

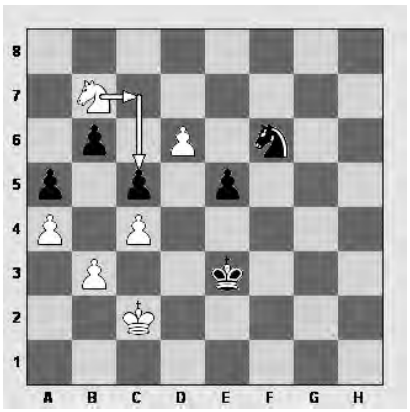
Tal - Brinck 1966

Satranç tarihinin tartışmasız en kombinatif oyuncusu Tal, şaşırtıcı bir taktik vuruşla oyunu kazanıyor: 34. Ka8! Fxa2 35. Kxd8+ Şf7 36.Vc6 Ae7 37. Ve8+ Şe6 38. Kc8 Vd5 39. Kc3 Vd7 40. Ke3+ Şd6 41. Vb8+ Şc6 42. a4 Ad5 43. Ke1 Vd6 44. Kc1+ Şd7 45. Vc8+ 1–0.

Zeitlin - Monin 1978

Şah kanadına bakan rakip taşlar yüzünden kısa rok atmaktan korkan Siyah, Şahını güvenceye almanın ilginç bir yolunu buluyor. 12. ... Va8 13. h5 Şd8 Şah güvenli Vezir kanadına doğru yolculuğa başlıyor. 14. Ac1 Şc8 15. Ad3 Şb7 16. Fd2 Vf8 17. Şf1 Ka8 18. Kb1 g5 19. b4 axb4 20. cxb4 g4 21. b5 gxf3 22. bxc6+ Şxc6 23. gxf3 Şb7 24. Vc2 f6 25. Af4 fxe5 26. Axe6 Vxf3 27. Kh2 Kxa4 28. Vxc7+ Şa6 29. Fe3 Vf5 30. Ke1 Vxe6 31. Kg2 Fg5 32. Fxg5 hxg5 33. Kxg5 Ka2 34. dxe5 Kf8 35. Şg1 Kg8 36. Kxg8 Vxg8+ 37. Şf1 Ac5 38. Kb1 Ve6 39. Vg7 Vh3+ 40. Şg1 Ka4 0–1.

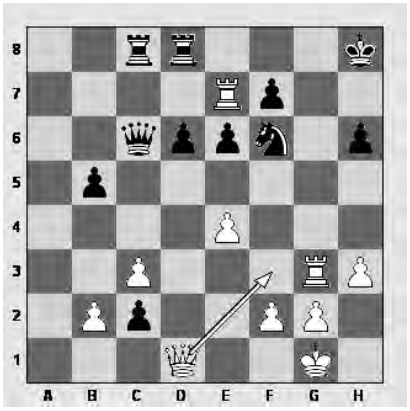
Alburt - Lerner 1978

Oyunsonunun kaderini belirlemede en yük etken geçer erlerdir. Beyaz fantastik şekilde ikinci bir geçer er yaratarak oyunu kazanıyor. 64. Axc5! bxc5 65. b4 axb4 66. a5 e4 67. a6 Şf2 68. a7 e3 69. a8V e2 70. Vf8 e1V 71. Vxf6+ Şg3 72. Vg5+ Şh3 73. Vd2 Va1 74. d7 Va2+ 75. Şd1 Vb3+ 76. Şc1 Va3+ 77. Şd1 Vb3+ 78. Şe2 Şg4 79. Vd1 Vxc4+ 80. Şe3+ 1–0.

Timman - Kasparov 1985

Hollandalı Büyükusta Timman, Kasparov'u zor duruma sokarak kazanmayı biliyor. 32. Af6! Kxe1+ 33. Kxe1 Şxf6 34. Vc3+ Ae5 35. f4 Fa4 36. fxe5+ dxe5 37. d6 Vxd6 38. Vf3+ Şe7 39. Vxf7+ Şd8 40. Kd1 Ka1 41. Vf6+ 1–0.

Robovic - Van Wely 1992

23. ... dxc2 24. Vf3 c1V+ 25. Şh2 Ag4+ 26. Kxg4 f5 27. Kgg7 V1xc3 28. bxc3 Vxc3 29. Kh7+ Şg8 30. Vh5 Vf6 31. exf5 exf5 32. Kxh6 Vxe7 33. Kh8+ Şg7 34. Kh7+ Şg8 35. Kh8+ Şg7 36. Kh7+ Şf8 37. Vxf5+ Şe8 38. Vh5+ Şf8 39. Vf5+ Şe8 40. Kh8+ 1–0.

Nisan Ayı Ödüllü Sorusu Çözümü: 1. Vh5+ g6 2. Vxc5 ve kazanır.

www.satrancokulu kursları

Tel: 0212 230 86 28
Selim Gürcan: 0536 841 22 10
Adres: Perpa Ticaret Merkezi
B Blok Kat 11 No: 2019
Okmeydanı - İstanbul

Emniyet oyunu

EL NO 2:

Geçen sayımızda Güney'de bulunan Trefl Ruası Kuzey'de çıkmış, ancak bu çözümdeki temel mantığımızı etkilemez.

♠D65
♥R6
♦A843
♣D762

K		
B		D
	G	

♠V1092
♥A8
♦RV97
♣AR3

G	B	K	D
1 NT	Pass	3 NT	Pass
Pass	Pass		

Kontrat: 3 NT Atak: ♥Dam Deklaran olarak oyun planımız ne olmalıdır? 3♣, 2♦, 2♥ olmak üzere sağlam 7 löve var… demiştik.

Düşünceler!

1) 2 Pik verip, 2 löve Pik'den kazanabiliriz.

2) Karo Dam Doğu'da ise empas yaparak 4♦, 3♣, 2♥ = 9 löve alabiliriz.

3) Karo empası tutmazsa, Karo'ların dağılımı 3-2 ise, Trefl dağılımı partaj olmak koşulu ile 4♣, 3♦, 2♥ = 9 löve alabiliriz.

1. maddeyi devreden çıkarıyoruz, çünkü 2 Pik lövesi vermeye çalışırken rakip kör antrelerimizi yıkar ve batarız.

Uygulamaya nereden başlamalıyız?

Yanıt: Önce Trefl'lerin dağılımını test etmeliyiz. Eğer Trefl'den 4 löve alırsak Karo'dan garanti 3 löve almak için oynarız. Trefl'den 3 löve alırsak Karo'dan 4 löve almak için oynamalıyız. Karo'dan 3 löve almak için elden Karo Rua oynayıp yerden küçük veririz. Sonra elden küçük oynar, Batı uymazsa As, uyarsa Batı'nın koyacağı kâğıdı bir yükseltiriz. Bu oyun biçimine **emniyet oyunu** denir.

Tüm dağılım

♠D65
♥R6
♦A843
♣D762

♠AR
♥DV105
♦D1065
♣985

K		
B		D
	G	

♠8743
♥97432
♦2
♣V104

♠V1092
♥A8
♦RV97
♣AR3

EL NO 3:

♠AV75
♥543
♦AV87
♣109

K		
B		D
	G	

♠RD109
♥A76
♦1096
♣AD7

G	B	K	D
1 NT	Pass	2♣	Pass
2♠	Pass	4♠	Pass
Pass	Pass		

Kontrat: 4♠ Atak: ♠8'li 2♥, 2♦, 1♣ olmak üzere 5 kaybımız var.

Düşünceler!

1) Karo onörlerinin biri Doğu'da biri Batı'da ya da ikisi de Batı'da ise 2♥ kaybımızdan birini son Karo'ya kaçarak, Trefl empası tutmasa da, 1♦, 1♣, 1♥ vererek kontratı yaparız.

Yanıt: Baştan Kör atak gelmediği için şansımız var. Pik'i elden alırız, Karo 10'lu oynarız. Doğu alıp kör dönerse, elden As koyup 2 tur koz çekerek karo empasını tekrarlarız. Tutarsa son Karo'ya elden bir Kör kaçarız. Trefl empası tutmasa da artık kontratımız garantidir. Kozlar partaj değil ise Trefl empasını deneriz.

Tüm dağılım

♠AV75
♥543
♦AV87
♣109

♠86
♥R1082
♦R54
♣RV43

K		
B		D
	G	

♠432
♥DV9
♦D32
♣8652

♠RD109
♥A76
♦1096
♣AD7

EL NO 4:

♠432
♥D
♦A642
♣RV632

K		
B		D
	G	

♠A765
♥AR65
♦V5
♣A54

G	B	K	D
1NT	Pass	3 NT	Pass
Pass	Pass		

Kontrat: 3 NT Atak: ♦ Rua. Doğu'dan ♦3'lü. Batı ♦Dam ile devam eder, yerden ♦As ile alırız.

Doğu ♦7'li verir.

Nasıl devam etmeliyiz?

3♥, 2♣, 1♠, 1♦ = 7 lövemiz var.

Çözüm gelecek sayıda...

"Türkiye'de Biyoloji Dernekleri ve Doğa Bilimlerine Katkıları" toplantısı

Türk Biyoloji Derneği kurulalı 55 yıl, Biyologlar Derneği kurulalı 30 yıl olmuş. Her ikisinin kuruluşunu ve uzun ömürlerini kutlamak üzere, "Türkiye'de Biyoloji Dernekleri ve Doğa Bilimlerine Katkıları" konulu bir toplantı yapıldı. İÜ Fen Fakültesi Biyoloji Bölümü, Doğal Zenginlikleri Araştırma ve Uygulama Merkezi (DOZEM), İTÜ Doğa Tarihi Bilimleri Araştırma Merkezi ve Biyologlar Derneği İstanbul Şubesi'nin ortak etkinliği olan toplantı, Süleymaniye'deki İÜ Botanik Anabilim Dalı'nın Andre Naville Dershanesi'nde, 8 Nisan 2005'de gerçekleşti.

100'ü aşkın kişiden oluşan bir topluluk izlenen toplantıda, açılış konuşmalarının ardından, bugün için hazırlanan bildirilerin sunulmasına geçildi. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil ve Prof. Dr. Orhan Küçüker tarafından hazırlanan ilk bildiriyi, Prof. Dr. Aykut Kazancıgil sundu. Kazancıgil konuşmasında, 1933 Üniversite Reformu ile ülkemize gelen yabancı bilim insanlarıyla, ülkemiz bilim insanlarının, fizik ve biyoloji alanındaki araştırmaların çoğaltılması amacıyla kurdukları, ülkemizin ilk doğa bilimleri derneği olan Türk Fiziki ve Tabii İlimler Cemiyeti'nden etraflıca söz etti. Derneğin üyeleri hakkında da bilgiler veren Kazancıgil, özellikle dernek sekreterliğini uzun yıllar yürüten tıp profesörü Ekrem Kadri Unat'ı, geniş bir biçimde tanıttı.

İkinci konuşmayı, Biyologlar Derneği İstanbul Şubesi Başkanı Prof. Dr. Dinçer Gülen yaptı. Yine Prof. Dr. Orhan Küçüker ile birlikte hazırlanan bildirinin konusu, 1949'da İÜ öğretim üyeleri tarafından kurulan, ilk toplantısını 4 Ocak 1950 tarihinde bu etkinliğin düzenlendiği, o zamanki adı ile Nebatat ve Hayvanat Enstitüleri adlı tarihi binada yapan Türk Biologi Derneği'ydi. Derneğin kuruluş amacını, etkinliklerini anlatan Gülen, kurucuları ve ilk üyeleri de ayrıntılı olarak tanıttı. Gülen'in konuşmasının sonunda, Türk Biologi Derneği üyesi ve ülkemize gelmiş Alman bilim insanlarından, Manyas Kuş Cenneti'ni kâşifi ve Urfa-Birecik'teki soyu tükenmekte olan kelaynak kuşları populasyonunu bulan, İÜ Hidrobiyoloji Enstitüsü'nün kurucusu Ord. Prof. Dr. Kurt Cosswig hakkında kısa bir belgesel gösterildi. Bu belgesel, yine Türk Biologi Derneği'nin ilk üyelerinden, Türkiye'de bilimsel doğa fotoğrafçılığını başlatan kişi olan Cafer Tayyar Türkmen'in kameraya aldığı görüntüler kullanılarak hazırlanmıştı.

1975 yılında kurulan Biyologlar Derneği hakkındaki konuşmayı ise, Biyologlar Derneği Genel Başkanı Attila Kaya yaptı. Attila Kaya, Biyologlar Derneği'nin kuruluş öyküsü, amacı, yapısı ve etkinliklerini özetledi, üyeleri hakkında bilgi verdi.

Dördüncü konuşmacı, İTÜ Doğa Tarihi Bilimleri Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Mehmet Sakınç'tı. Sakınç, Türkiye'de üniversite öncesi öğretim sürecinde doğa bilimleri eğitimine ayırdığı konuşmasını, müfredat ve kitaplardan verdiği örneklerle de besledi. Konuşmasının ikinci bölümünde ise, üniversite öncesi eğitim kurumları bünyesindeki tabiat müzelerinden söz etti. Bunlar arasında, 588 örneğiyle, Türkiye kuş faunasının büyük bir bölümünü içeren Saint Joseph Lisesi Tabiat Müzesi dikkat çekiciydi.

Son konuşmacı, bilim tarihçisi-yazar Osman Bahadır'dı. Bahadır, Cumhuriyet'in ilk on yılında yayımlanan bilim dergilerindeki biyoloji makaleleri örnekleri üzerine kurduğu konuşmasında, bu dergilerin doğa bilimlerine katkılarını da bütüncül biçimde anlattı.

Konuşmaların ardından, Türk Biologi Derneği ve Biyologlar Derneği'nin 1950-1978 yılları arasında yönetim, denetim ve yayın kurullarında çalışmış üyelerine plaketler verilmesiyle toplantı sona erdi.

Toplantıya sunulan bildiriler, tam metinler halinde, DOZEM (Doğal Zenginlikleri Araştırma ve Uygulama Merkezi) Müdürü Prof. Dr. Orhan Küçüker'in editörlüğünde yayımlanan *Acta Naturae* (Doğa Arşivi) adlı bültenin Nisan 2005 tarihli 7. sayısında da yayımlanarak, Türkiye'de doğa tarihi konusunda başvurulacak kaynaklardan birisine dönüşmüş oldular.

Soldan sağa, Prof. Dr. Mehmet Sakınç, Prof. Dr. Orhan Küçüker, Cafer Tayyar Türkmen ve Prof. Dr. Aykut Kazancıgil toplantı arasında.

Genç Eleştirmenler Sempozyumu, 6. kez düzenleniyor

Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü'nün bu yıl 6.'nı düzenlediği Genç Eleştirmenler Sempozyumu, 9-10 Mayıs 2005'te yapılacak. 2000'den bu yana her yıl düzenli olarak yapılan sempozyumda bölümün yükseklisans öğrencileri, Türk edebiyatının çeşitli dönem, tür ve konularıyla ilgili araştırmalarını izleyicilerle paylaşıyorlar. Bu yılki sempozyumdaki sunuşların büyük çoğunluğunda roman türünün Tanzimat sonrasındaki 150 yıllık serüvenine odaklanılacak. Sempozyumda üstünde durulacak romanlar şu yazarlara ait: Adalet Ağaoğlu, Dr. Sevim Asımgil, Muazzez Tahsin Berkand, Halide Edib Adıvar, Reşat Enis, Safiye Erol, Fatma Aliye Hanım, Füruzan, Hovhannes Balıkçıyan, Esat Mahmut Karakurt, Aziz Nesin, Kemalettin Tuğcu ve Tahsin Yücel. Etkinlikte Oktay Rifat ve Turgut Uyar'ın şiirlerine odaklanan çalışmalara da yer verilecek. Bütün dinleyicilere açık olan sempozyum, Bilkent Üniversitesi, Merkez Kampus, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, FFB 05'te saat 10:00-16:00 arasında yapılacak.

"Asıl olan bilimsel yöntemdir"

Bilim ve Gelecek'in Şubat 2005 tarihli 12. sayısında, Sayın Prof. Dr. Rennan Pekünlü'nün "Dinsel dogmalar fiziğe nasıl sızıyor?" başlıklı makalesini daha önceki yazıları gibi büyük bir keyifle okudum. Öncelikle İkinci Yasa'dan yola çıkarak, Tanrıya ulaşmaya çalışanlara değinmek isterim. Termodinamiğin 2. İlkesi, termodinamiğin diğer üç ilkesi ile bir bütündür. Özellikle de enerjinin sakınımını anlatan 1. İlkesi ile. Sonlanan enerji değildir. Enerji-madde dönüşüm süreçlerinde ortaya çıkan düzensizliğin artması, bu düzensizliğin yeni düzenlerin yapıtaşlarını oluşturmasıdır.

Esas olan bilimle-kilisenin süregelen çelişkisini, kilisenin günümüzdeki inanılmaz boyuttaki maddi gücü ile kendi lehine çevirme çabısıdır. Buradaki tehlike, kilise çevreleri veya metafizik düşünen, eğitilmemiş kişiler değil, bir fiil kilisenin satın aldığı araştırmacılar, üniversite öğretim üyeleri yani eğitimli kişilerdir.

Kilise ve büyük iş çevreleri, yapılan araştırmaların, bilimsel çalışmaların sonuçlarını denetim altında tutmak zorundadır. Tanrıyı, yaratılışı sorgulamayan, Tanrının, yaratılışın bilimdışı olduğunu ortaya koymayan çalışmaları, yoğun olarak desteklemektedir. Başta Amerika olmak üzere, bazı AB ülkelerinde bu konuda yoğun bir proje-araştırma "sponsorluğu" yapılmaktadır. Amerika'daki bir üniversite kütüphanesi veya Londra'daki büyük bir kitabevi ya da internet sitelerinde bunlara ait sayısız örnek vardır. Burada iki yöntem söz konusudur:

Bilimsel verilerle Tanrıya ulaşmak; bilimle bir yere kadar varılabilip, gerisini Tanrıya-mistisizme bırakmak.

Hadisenin tarihsel kaynağı olan bilim-din çelişkisini giderme, bilimi dinin emrinde kullanma, kullanırken de bizzat bilimle uğraşanları bu işle görevlendirme döneminde yaşıyoruz.

Özellikle geçtiğimiz 30-40 yıllık dönem için birçok örnek verilebilir. En önemlilerinden biri, büyük patlama kuramındaki "singularity" (tekillik) kavramı ve bunun uzantısı olarak tüm yaratılışın tekillikten-Tanrıdan kaynaklandığı savıdır.

Asıl olan bilim değil, bilimsel yöntemlerdir. Bilimsel yöntemler, zaman gibi tek yönlü, madde ve enerji gibi mutlaktır. Bilim, bilimsel yöntemlerle yenilenebilir, geliştirilir hatta tarihsel olarak şaşarak görülmüş olduğu gibi; yepyeni, eskisiyle çelişen ya da eskisinin üzerine oturan kavramlar, ilkeler ortaya çıkarır. Kuantum çalkantıları da bilim tarihi içerisinde, birçok benzer örnekte olduğu gibi, bilimsel yöntemlerle, analitik yaklaşımla çözüm sürecindedir.

B. K. Ünal

"Siz de mi Bilim ve Gelecek okuyorsunuz?"

Bilim ve Gelecek günlük hayatımızın akışına farklı bir renk ve tat kattı. Hem bilim alanındaki güncel konularda bilgilendiriyor ve araştırmaya sevk ediyor hem de sosyal ve siyasal alanlarda ufkumuzda yeni dünyaların oluşumunda katkılar sunuyor. Yanı sıra kaç zamandır merak edip öğrenemediğim Go oyunu hakkındaki yazı ve sunum benim için ayrı bir zevkti. Satranç bölümünü de ilgiyle izliyorum.

Kategorize olmuş bir okuyucu kitleniz olmadığına ilginç rastlantılarla şahit oldum. Ben PKK davasından bir okuyucunuzken, hastanede derginizi bir arkadaşıma (aynı davadan) okuttum, o da çok beğendi. Aramızda bu türden yayınların kültürel dokuda yaratacağı pozitif etkileşim üzerine hoş bir sohbete koyulaşmışken, tansiyon ölçen bir hemşire hanımefendi sohbetten habersiz "Siz de mi Bilim ve Gelecek okuyorsunuz?" diye biraz şaşkınca sordu. Bu sefer sohbetin konusu bilgi ve insan arasındaki önyargısız ihtiyacın sürekliliği üzerine kaydı. Sonraki günlerde adli tutuklu bir gencin, yine dergiyi görmesi üzerine okuyucunuz olduğunu öğrendim. Hepsi sıcak gülüşlere sahiptiler ve hayatın anlam arayışına sahip, bilgiye ilgili ve kendi bakışlarını oluşturan insanlardı. Ayrı hayat hikâyelerine sahiptiler. Hayatın içindeki doğal zenginliğin farkındalığı, buna ulaşma arzusu, önyargıların daha çabuk yıkılmasına aracı oluyordu. Buraların tektipliliği, tek yönlü düşünüş ve yaşayış biçimlerinden sonra, böylesi raslantısal merhabalar hoş anılar bırakıyor. Okuma açısından bir birikim oluşturduğu gibi, yeni ilişkiler deneyimine de aracı oluyor *Bilim ve Gelecek*.

Sinan Gül / 2 nolu F Tipi Cezaevi
Buca-İzmir

Bilim ve Gelecek ile Gürsoylar Koleji'nin ortak etkinliği

Muazzez İlmiye Çığ Çorlu'daydı

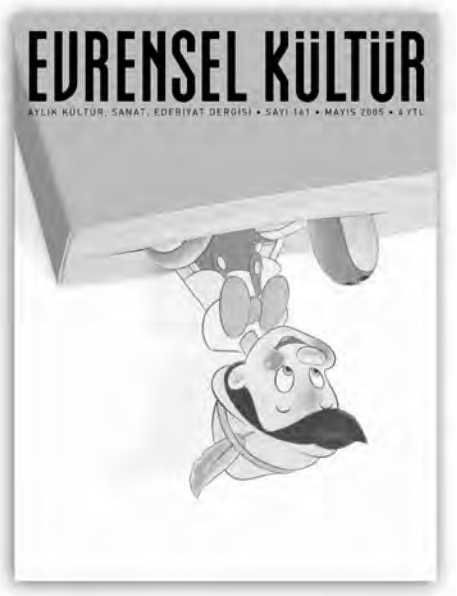
Bilim ve Gelecek ile Çorlu Gürsoylar Koleji'nin ortak etkinlikleri devam ediyor. 6 Nisan Çarşamba günü, Çorlulu öğrenciler ve aydınlar, ülkemizin ünlü Sumeroloğu Muazzez İlmiye Çığ'ı konuk etti. Sayın Çığ'ın gündüz öğrencilere, akşam da Çorlu'nun aydın kitlesine verdiği iki konferans büyük bir ilgiyle izlendi. İlk konferansta Muazzez İlmiye Çığ, Gürsoylar Koleji'nin öğrencilerine Sumerleri, yaşam biçimlerini, uygarlık tarihi açısından önemlerini anlattı. İlmiye Çığ'ı ilgiyle dinleyen öğrenciler, onlarca soruyla bilgilerini derinleştirdiler. Konferans sonunda, aldıkları kitapları Çığ'a imzalatmak isteyen öğrenciler, uzun bir kuyruk oluşturdu. Kendilerinin yanı sıra, anne ve babaları için, dedeleri için kitap alıp imzalatan öğrenciler görülmeye değerdi.

Konferans sonunda dinleyiciler aldıkları kitapları Muazzez İlmiye Çığ'a imzalattı.

Muazzez İlmiye Çığ, Çorlu aydınlarına verdiği ikinci konferansta, hem Sumerler konusunda bilgi verdi hem de genç Cumhuriyet dönemindeki arkeoloji çalışmalarının başlangıcını, Atatürk'ün büyük katkılarını anlattı. Yorgun olduğu için konferansı kısa keseceğini söyleyen Muazzez İlmiye Çığ, 1,5 saat geçmesine karşın coşkuyla konuşuyordu. Çorlulular, konferans sonunda yine uzun bir imza kuyruğu oluşturdular.

Toplantı sonunda Gürsoylar Koleji Müdürü ve *Bilim ve Gelecek* dergisi Trakya Temsilcisi Cemal Bitlis, Muazzez İlmiye Çığ'a tüm Çorlulular adına teşekkürlerini sunduktan sonra, bu tür konferansların önümüzdeki aylarda da süreceğini söyledi.

Çocuk Edebiyatı
GÜLSÜM CENGİZ, ALİ GÜLTEKİN
NECDET NEYDİM, MEDİNE SİVRİ
TÜLİN TANKUT

DOSYA: **AMERİKA -3**
Amerika'nın perdesi
Hollywood

Faşizm... Yine
NURAY SANCAR

Auschwitz'in fırınları
ALAATTİN BİLGİ

Barbarlığın faşist yüzü
ÖNER YAĞCI

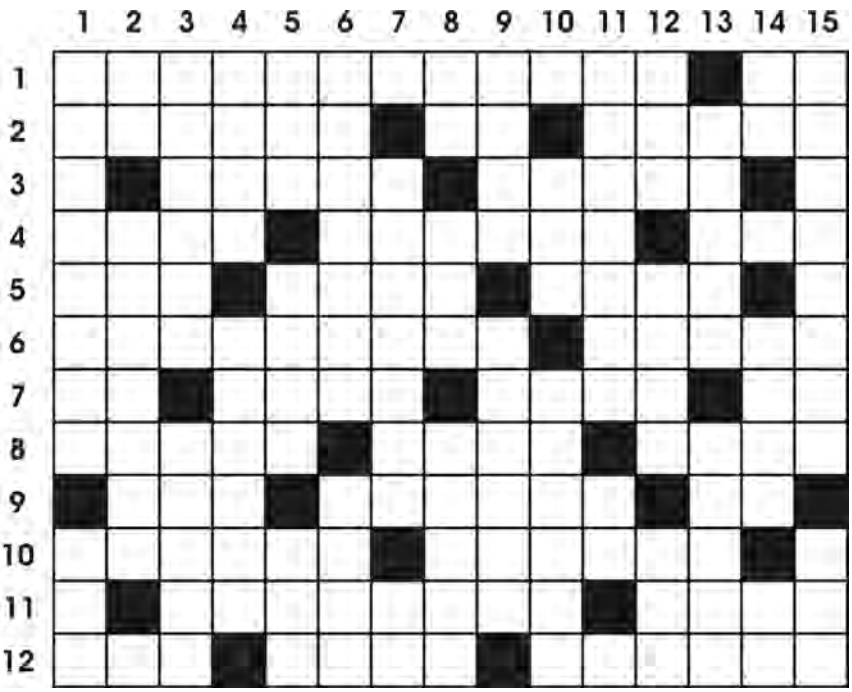
Bu kitaplar zararlıdır, yasaktır!
SENNUR SEZER

Derrida'nın "Nostaljeri"si ve Fransızca tutkusu -1
TANER TİMUR

Savaşı soyutlamak
AYDIN ÇUBUKÇU

MAYIS SAYISI BAYİLERDE

Hikmet Uğurlu

Soldan sağa

1) *Strasburg Hatıraları, Zürriyet, Öğretmen Gafur, Kuvayı Milliye Ruhu, Sovyet Rusya İmparatorluğu* gibi yapıtları da üretmiş, yazar ve siyaset adamımız (1909-1982).- "…la avunmaya alıştık/ ne yapalım paramız yoksa/ şarabımız yoksa yağmura çıkarız/ Kim güzelleşmiyor öpüşünce" (Ahmet Oktay).
2) Eş yükseklikte blok taş sıralarından oluşan harçsız Helenistik duvar örgüsü.- "Müjde …" (Sinema sanatçımız).- İstemli.
3) Küçük kadın, kadıncık anlamında kullanılan eski bir sözcük.- Araba lastiklerinin iç kenarlarında bulunan iki sert parçadan her biri.
4) Eski Mısır'da en önemli yaratıcı Tanrılardan biri.- Kirli sarı.- Klavyeli bir çalgı.
5) Erimiş camı karıştırmaya yarayan metal çubuk.- Kıbrıs'ı Yunanistan ile birleştirmek (Enosis) için kurulan Kıbrıs Rum gizli örgütü.- Halk dilinde "cesaret, yürek, kudret".
6) Avustralya Kıtası'nın ortasında bulunan kumtaşı kaya kütlesi.- "Aslı yok, astarı yok, …i yok, kervanı var" (Neyzen Tevfik).
7) Romanya'nın plaka imi.- Orta Anadolu'da bir göl.- İlke.- Voltamperin simgesi.
8) Maçlarda seyirciyi coşturan kimse.- Argo'da söz verdiği halde buluşmaya gelmeme.- "… *Aklın Eleştirisi*" (Kant'ın en önemli yapıtı).
9) Avrupa Uzay Ajansı'nın kısa yazılışı.- Osmanlı Donanması'nda, yelkenli savaş gemilerinden, en küçük ama en hızlı gemi.- Galyum'un simgesi.
10) Gericilik.- Doğal tatlı şaraplara eskidikçe sinen ve ağızda hoş bir tat bırakan özel lezzet.
11) Akdeniz kıyılarından eski Çin'e dek Asya'yı baştan başa kat eden kervan yolu.- "Tan …" (Karikatüristimiz).
12) "… *Saati*" (Murathan Mungan'ın bir betiği).- Asya'da bir ülke.- Eski Mezopotamya'da "suyu bilen" anlamına gelen Yeraltı Tanrısı.

Yukarıdan aşağıya

1) "… Lahdi" (En görkemli bir örneği İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen, adını, Karaman-Ereğli arasında bulunan antik kentten alan Roma dönemine ait lahit.- "… *Aşk*" (İ. Turgenyev'in bir betiği).
2) İskambilde birli. Omurgalılarda gövde ve kuyruk kaslarının bölütlü bölümü.
3) Büyük ve gösterişli mezar.- Bir iş gördürmek ereğiyle elde edilen buhar.
4) "*Martin* …" (Jack London'un ünlü yapıtı).- Müslümanlık'ta kutsal gecelerden biri.
5) Bir ağırlık birimi.- Finlandiya'da bir kent.- Halk dilinde "açık, engin deniz".
6) Âdet görmeme.- Orta Afrika Cumhuriyeti'nde bir il.
7) İyice temizlenmiş koyun ve kuzu bağırsağının soğan suyu, tuz ve karabiberle ovulup şişte kızartılmasıyla yapılan, üzerine kekik serpilerek yenilen bir yemek.- "Hayır" anlamında bir sözcük.
8) Bir haber ajansı.- "… *Yılları*" (Franz Liszt'in 1855-1858 ve 1883'te yayımlanmış üç derlemesinin başlığı).- Arkeolojide çoğunlukla çıplak olan genç erkek heykellerine verilen ad.
9) Bir ilimiz.- "… *Ada, Mavi Tuna*" (Buket Uzuner'in bir betiği).
10) Kadastro haritasında parseller topluluğu.- "Birçok gidenin her biri … ki yerinden/ Birçok seneler geçti, dönen yok seferinden" (Y. Kemal Beyatlı).
11) Bir ticaret ortaklığının türüne verilen ad.- Aktinyum'un simgesi.
12) Silifke yakınlarında antik bir kent.- Osmanlılar'da güvenlik görevlisi.- Antik mimarlıkta kullanılan düzenlerden biri.
13) İşçinin ürettiği ürün miktarına göre saptanan ücret.- Antik kentlerde halk meydanı.
14) Şan, şöhret.- Daha iyi, yeğ.- "Elifim noktalandı/ … derdim çokçalandı" (Türkü).
15) Mezopotamya kökenli dinsel yapı.- Yüce.

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	A	H	M	E	D	A	Ğ	A	O	Ğ	L	U	■	İ	Ş
2	L	O	N	D	O	N	■	T	L	■	A	R	A	K	■
3	A	Z	■	E	R	E	Z	■	A	R	K	■	D	İ	A
4	Ş	A	İ	R	E	V	L	E	N	M	E	Ş	İ	■	L
5	A	N	O	■	A	R	O	N	A	■	R	A	S	P	A
6	H	■	N	A	■	İ	T	İ	K	A	D	İ	Y	A	T
7	A	L	İ	N	A	Z	L	I	K	■	K	A	N	O	Y	A
8	N	Ü	D	İ	Z	M	■	L	İ	K	■	T	N	■	R
9	■	B	İ	■	R	A	V	E	L	■	S	S	■	A	A
10	A	N	U	R	A	■	E	M	E	S	E	■	O	N	S
11	H	A	M	A	İ	L	■	E	T	O	L	O	J	İ	■
12	U	N	■	İ	L	İ	Ş	K	İ	N	■	K	E	F	E

Nisan sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Burcu Çınar** (Muğla), **Orhun Ülgen** (Antalya) ve **Eylem Tezel** (İstanbul) bizden kitap kazandılar. Mayıs bulmacamızı doğru yanıtlayan okurlarımız arasında belirleyeceğimiz 3 okurumuz, İsmail Kaygusuz'un, Su Yayınları'ndan çıkan *Anadolu Bilgeleri* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Mayıs tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin…

